

Dr. sc. Melita Švob

**ŽIDOVSKA POPULACIJA U HRVATSKOJ I
ZAGREBU**

PREDGOVOR

I. UVOD I METODE ISTRAŽIVANJA

II. MIGRACIJE U HRVATSKOJ

III. MIGRACIJE I DOLAZAK ŽIDOVA U HRVATSKU I ZAGREB

3.1. Edikt o toleranciji

3.2 Dozvole za naseljavanje

IV. KRETANJE BROJA ZIDOVA U HRVATSKOJ U RAZDOBLJU 1857. - 2001.

4.1. Popisi stanovništva 1900. i 1910. godine

4.2. Židovi u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine

**4.3. Židovska populacija u židovskim općinama (gradovima)
prema popisima stanovništva 1900.-2001.**

4.4. Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata

V. ŽIDOVI U ZAGREBU I POPULACIJA ZAGREBA

5.1. Popis židova u biskupskom kaptolu

5.2. Popis židova u Gradecu

5.3. Porijeklo židovskih obitelji u Zagrebu

5.4. Ženidbe i udaje

5.5. Židovska imena

5.6. Pravo na stjecanje nekretnina

5.7. Ortodoksna i sefardska židovska općina u Zagrebu

5.8. Pravo na obrt (zanimanja)

5.9. Aktivnost i zanimanja

VI. KRETANJE BROJA ZIDOVA ZAGREBU U RAZDOBLJU 1857. - 2001.

6.1 Židovska općina Zagreb 1941. -prema mjestu rođenja-

**6.2. Židovi u Zagrebu u popisima stanovništva nakon II.
svjetskog rata**

6.3. Dobno-spolna struktura

VII. PROSTORNI RAZMJEŠTAJ ŽIDOVA U ZAGREBU 1900. – 2001.

VIII. SOCIOEKONOMSKA OBILJEŽJA ŽIDOVA I STANOVNIŠTVA ZAGREBA 2001. I 2005.GODINE

- 8.1. Stanovništvo prema osnovi korištenja stana**
- 8.2. Kućanstva i obitelji**
- 8.3. Stanovništvo prema ekonomskim obilježjima 2001. i 2006.**
- 8.4. Obrazovanje i pismenost Židova**
- 8.5. Zdravstveni problemi i fizička pokretljivost starijih osoba**

IZVORI I LITERATURA
POPIS TABLICA
POPIS GRAFIČKIH PRILOGA
POPIS FOTOGRAFIJA
PRILOZI
ŽIVOTOPIS

PREDGOVOR

Ova je knjiga rezultat dugogodišnjih i kontinuiranih istraživanja Židova u Hrvatskoj od kojih nabrajam najvažnije koji su bili osnova za ovu knjigu a i dijelom su uključeni u nju.

Istraživanja Židova sam započela u toku mog dvadesetogodišnjeg rada u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu (1979-1999) uz suradnju kolega, a osobito dr.sc. Sonje Podgorelec i mr.sc. Carmen Brčić, te su štampane knjige i brojni znanstveni i stručni radovi iz židovske problematike (vidjeti www.cendo.hr/bibliografija).

Već je 1994. štampan rad:

«Švob Melita, Brčić Carmen, Podgorelec Sonja (1994) *Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb* » Migracijske teme, 10,1, 55-85.

Napisana je knjiga: Melita Švob «*Židovi u Hrvatskoj - Migracije i promjene u židovskoj populaciji*» (1997), u koju su uključeni rezultati demografskih istraživanja i ankete koje sam radila u Židovskoj općini u Zagrebu (1995)..

U knjizi Instituta za migracije i narodnosti (1998) «*Migracije u Hrvatskoj-regionalni pristup*» (ur. Lajić Ivan) napisala sam poglavlje: « Melita Švob : *Naseljavanje Židova u Slavoniju*»

Istraživanja u Hrvatskoj su proširena međunarodnim projektom «*Internationales Lernen*», u kojem je sudjelovalo sedam evropskih zemalja (središte na Univerzitetu u Tuebingenu - prof. Josef Held) uz potporu Ministarstva znanosti i suradnjom s prof. dr. Vjeranom Katunarićem i prof. dr. Ognjenom Čaldarovićem sa Filozofskog fakulteta. U projekt je uključena i židovska omladina.

Godine 1996. pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti u Zagrebu održan simpozij «*Internationales Lernen*» čiji su rezultati štampani u knjizi : Melita Švob (ur) «*Jugend zwischen Ausgrenzung un Integration-Theorien un methoden eines internationalen projekts*» (1997).

Nakon odlaska iz Instituta (mirovina) osnovala sam 2000. godine «Istraživački i dokumentacijski centar za žrtve i preživjele Holokausta» uz pomoć Claims konferencije – (projekt 82-6111-1) , Židovske općine u Zagrebu i JOINT-a .

Godine 2000. godine Istraživački i dokumentacijski centar publicira knjigu :

Melita Švob: «*Jews in Croatia - Holocaust victims and survivors*» (engleski)

Centar je od 2002. godine registriran kao samostalna udruga «*Istraživački i dokumentacijski centar Cendo*» i upisan u registar znanstvenih udruga Ministarstva znanosti, što mu omogućava rad i sudjelovanje na domaćim i međunarodnim znanstvenim projektima.

Cendo ,u suradnji sa ing. Zoranom Mirkovićem, osniva kompjutorsku Bazu podataka o žrtvama Holokausta u Hrvatskoj sa 20.000 imena dostupnih u knjizi

«*Melita Švob: Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice (2004)*»

i na web stranici : www.cendo.hr i , te u Yad Vashemu s kojim surađujemo, u bazi podataka žrtava koja se nalazi i na njihovoj WEB stranici.

U radu na bazi podataka sudjelovali su brojni židovski omladinci.

Osnovan je Arhiv CENDA koji se također nalazi na WEB stranici.

Nastavljena je suradnja u međunarodnom projektu o mladima u Evropi koji svake godine održava znanstvenu konferenciju u drugoj zemlji. Rezultati su zatim objavljeni u knjigama štampanim u inozemstvu.

Cendo 2006. organizira konferenciju. «*Interculturelles Lernen von Jugendlichen und Kindern in Europe - vergleichenden Studien zur Integration* , u ICCU, Dubrovnik.

Nastavljena su demografska istraživanja Židovske populacije u Zagrebu i Hrvatskoj čiji su rezultati dijelom štampani 2005 u radu:

«Švob Melita: Jews in Croatia. What the latest research reveals». Voice, 5, 14-21.

Te je godine završeno i veliko anketno istraživanje starije populacije u židovskim općinama, čiji se rezultati objavljuju u ovoj knjizi i uspoređujemo s rezultatima popisa stanovništva Zagreba 2001. godine.

Ova knjiga je nastavak dosadašnjih istraživanja i prezentira nove rezultate o demografskim kretanjima židovske populacije . U knjigu smo uključili podatke o naseljavanju i migracijama Židova u Hrvatsku, njihovo postepeno uključivanje u javni i gospodarstveni život Zagreba i Hrvatske migracije i koncentraciju u gradovima – osobito u Zagrebu. Pratili smo gubitke i posljedice Holokausta na židovsku populaciju i promjene nakon II. svjetskog rata.

U novijem istraživanju «*Demografske i socioekonomske karakteristike Židova u Zagrebu u usporedbi s ukupnim stanovništvom grada Zagreba*» , ostvarena je suradnja sa istraživačima iz Odjela za demografiju Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj grada, dr. sc. Nadom Antić i mr. sc. Tomislavom Pejakovićem.

Pratili smo i uspoređivali podatke o Židovima u popisima stanovništva Hrvatske za koje je mr.sc. Tomislav Pejačević izradio tabele, grafikone i mape. Podatke iz popisa stanovništva dopunili smo rezultatima u Cendu (dr. Melita Švob) i u drugim istraživanjima.

U ovoj knjizi se prvi puta Židovi u Zagrebu uspoređuju sa populacijom grada Zagreba kroz povijesno razdoblje od 1900.do 2001. godine. Načinjena je analiza broja i udjela Židova u stanovništvu gradskog naselja Zagreb te razlike u strukturnim demografskim i drugim obilježjima jedne i druge populacije.

Za potporu mome radu i nastanku ove knjige moram se zahvaliti brojnim ustanovama i pojedincima - koje nabrajam u «Zahvali « na kraju knjige.

I. UVOD I METODE ISTRAŽIVANJA

Istraživanja židovske populacije su veoma težak zadatak, jer se radi o dinamičnoj kategoriji stanovništva, koja se stalno mijenja. Neki kriteriji se primjenjuju kao i na istraživanjima svih populacija (npr. omjer između nataliteta i mortaliteta), a neki su specifični samo za židovsku populaciju, kao pitanje osobne ili grupne identifikacije sa židovstvom, što se osobito očituje u rezultatima popisa stanovništva.

U ovoj knjizi, osobito u poglavlju o Židovima u Zagrebu, korištena je pretežito komparativna i analitičko - sintetička metoda jer se za ista obilježja daje analiza Židova u Zagrebu i ukupne gradske populacije Zagreba.

Izvori podataka o ukupnom broju Židova prvenstveno su knjige popisa stanovništva, ali i podaci Židovskih općina, dokle su izvori podataka o strukturnim demografskim i socijalno-ekonomskim obilježjima židovske populacije pretežito ankete i podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra u Zagrebu. Za pojedine godine korišteni i raspoloživi popisni podaci o strukturama židovskog stanovništva, a istraživana su i migracijska obilježja židovske populacije povezana s kretanjima u ukupnoj populaciji .

U ovoj knjizi prikazujemo rezultate istraživanja u kojima smo se koristili podacima popisa stanovništva od 1857. do 2001. godine. Upravo se identifikacija sa «židovstvom» na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi odrazila i na rezultate popisa stanovništva u Hrvatskoj nakon II. svjetskog rata, u kojima se broj Židova ne može smatrati potpunim, dijelom zbog metodologije popisivanja, ali i zbog iskustva Židova u II. svjetskom ratu. Vjerojatno se dio Židova nije deklarirao kao Židov po narodnosti, a poslije ni po vjeroispovijesti.

Statistički popisni podaci iskazani su prema tome kako su se pripadnici pojedinih manjina, uključujući i Židove, izjasnili po pitanju narodnosti i

vjerske pripadnosti. No, prilikom popisa stanovništvo nije se niti moralo izjasniti o narodnosnoj i vjerskoj pripadnosti.

Prijeratni popisi (posljednji 1931. godine kada je bilo na teritoriju bivše Jugoslavije 68.405 Židova, a u Hrvatskoj 21.505) su vjerodostojni i odnosili su se samo na vjersku pripadnost. Pretpostavlja se da je pred sam rat bilo u Jugoslaviji ukupno oko 75.000 Židova, od čega je bilo oko 4.000-5.000 izbjeglica; u Hrvatskoj tada ima oko 25.000 Židova.

Za ratno razdoblje 1941.-1945. ne raspolaže se popisnim podacima o stanovništvu, jer popisa nije ni bilo.

Metodologija popisa stanovništva bila je različita - neki popisi su provedeni po koncepciji stalnog ili de iure stanovništva (1857,1948,1953,1961,1971, 1991,2001), a drugi su provedeni po koncepciji prisutnog ili de facto stanovništva (1880, 1890, 1900, 1910, 1921 i 1931 godina). Osim toga, u tom 150- godišnjem razdoblju, promijenile su se i granice i teritorijalne jedinice u kojima se popisivalo stanovništvo, tako da nisu rezultati svih popisa usporedivi.

Najrelevantniji pokazatelj pri analizi stanovništva predstavljaju podaci o stanovništvu prema vjerskom sastavu, o čemu je hrvatska državna statistika različito obrađivala podatke u pojedinim popisima. Za godinu 1948. niti za druge poslijeratne godine, sve do 1991, stanovništvo prema vjeri nije se u popisima statistički iskazivano, pa prema tome ni Židovi, osim za 1953.godinu i to samo za Hrvatsku u cjelini.

U nekim popisima stanovništva bilo je omogućeno dvojako izjašnjavanje: po vjeri i po narodnosti. Tako je u popisu stanovništva 1953. godine na teritoriju bivše Jugoslavije registrirano 2.307 Židova po narodnosti i 2.565 po vjeroispovijesti (Mojsijeve vjere), te se prema tome dio Židova odlučilo se za jednu od dvije mogućnosti izjašnjavanja, ali su neki zastupljeni u obje opcije.

Mogućnost dvojakog izjašnjavanja postojala je i 1991.godine kada je u Hrvatskoj bilo 600 Židova po narodnosti odnosno 633 po

vjeroispovijesti, te u popisu 2001.godine. Podaci iz popisa stanovništva 1991. i 2001. godine o izjašnjavanju Židova prema vjeroispovijesti nisu obrađivali u ovom istraživanju.

Ni broj Židova koji su članovi židovskih općina, (koji se razlikuje od podataka popisa stanovništva), nije potpun, jer ima Židova koji nisu članovi općina, a u neke općine su učlanjeni i ne-Židovi (pridruženi članovi) - supružnici iz mješovitih brakova.

Tako su u prvom poslijeratnom popisu stanovništva bivše Jugoslavije, 1948. godine, bila popisana 6.853 Židova, a u isto vrijeme bilo je 11.934 članova židovskih općina.

U ovoj knjizi smo analizirali rezultate popisa stanovništva Hrvatske od 1857. do 2001. godine, pri čemu smo uspoređivali rezultate onih popisa koje je bilo moguće obzirom na metode popisivanja i obuhvat stanovništva.

Uspoređivali smo rezultate popisa stanovništva Hrvatske 1900-1910, 1921-1931 i 1991-2001. obzirom na brojnost i zastupljenost židovske populacije u Hrvatskoj.

Posebno detaljno smo obradili rezultate popisa stanovništva za populaciju Zagreba (naselja Zagreb) i Židova u njemu.

Broj i rasprostranjenost židovske populacije u Hrvatskoj ovisila je o posebnim uvjetima i prilikama za naseljavanje i položaj Židova, kojih se moramo prisjetiti kako bi mogli razumjeti i analizirati popisne i druge podatke prezentirane u ovoj knjizi.

Osobito je zahtjevno uspoređivati Židovsku populaciju u Zagrebu sa populacijom Zagreba, pri čemu smo koristili usporedive popise stanovništva za teritorij naselja Zagreb.

Analiza komparativnih karakteristika židovske populacije i populacije Zagreba je relativno težak zadatak: spoznati kvantitativna demografska

obilježja židovske populacije u Zagrebu i kretanje u dužem vremenskom razdoblju te dati usporednu analizu s kretanjem ukupnog zagrebačkog stanovništva, uzimajući u obzir dugoročni utjecaj povijesnih, političkih i socijalno-ekonomskih prilika te migracijskih kretanja u promatranom razdoblju.

Ovo je prvo takovo istraživanje i čini okosnicu ove knjige. Stanovništvo Hrvatske je u dugom vremenskom razdoblju od 134 godine poraslo nešto više od dva puta, a stanovništvo Zagreba se u istom razdoblju povećalo 16 puta.

Velika razlika u broju Židova u Zagrebu između popisa stanovništva prije II. svjetskog rata i poslije njega nastala je zbog velikih gubitaka u toku ratnih godina, u vrijeme Holokausta, a kasnije zbog migracija Židova u Izrael.

Kada se uspoređuju popisni podaci i podaci židovskih općina treba znati da se u Židovske općine u Hrvatskoj i Zagrebu, danas, ali ne i prije II. svjetskog rata, mogu učlaniti Židovi koji imaju dokazano židovsko porijeklo po majčinoj, ali i po očevoj strani.

Postoje i «pridruženi članovi» Nežidovi, bračni partneri židovskih članova, ali se oni ne uzimaju u obzir prilikom analiza židovske populacije, anketa i istraživanja, a u židovskoj općini ne mogu glasati niti biti birani u organe općine.

Godine 1931. židovski vjernici u Zagrebu dosežu najveći broj (8.702) od svih popisa, ali nakon Drugog svjetskog rata spadaju u najmanje vjerske skupine s učešćem od svega 0,1 %.

Posljednji raspoloživi podaci o predratnoj Židovskoj populaciji u Zagrebu potječu iz posebne kartoteke načinjene od Ustaša 28.V.1941- tzv. kartoteke židovskog znaka.

Prema evidenciji napravljenoj u Kartoteci židovskog znaka, 28.V.1941., u Zagrebu je bilo 10.960 Židova, koji su kasnije uneseni u bazu podataka Istraživačkog centra CENDO.

Analiza o sudbini u Holokaustu članova Židovske općine u Zagrebu, registriranih 1941.godine, koja je uzela u obzir i druge službene podatke te podatke o preživjelima, j pokazala je da je Holokaust preživjelo samo 1.222 Židova ili oko 10% onih koji su bili ranije članovi Židovske općine u Zagrebu.

II. MIGRACIJE U HRVATSKOJ

Dolazak i naseljavanje Židova u Hrvatsku dio su općih migracijskih tokova na području Hrvatske. Pri tome moramo razlikovati dva osnovna područja: sjevernu Hrvatsku (uključujući Slavoniju) te Dalmaciju.

Migracije u Hrvatskoj uveliko su ovisile o političkim prilikama i vladarima koji su u njoj vladali. U sjevernoj Hrvatskoj smjenjivali su se vladari, koji su dovodili u zemlju svoje velikaše i poklanjali im imanja. Ovi su zatim pozivali svoje podanike da dođu i kao radna snaga. Tako je poznato da je Ljudevit Posavski u 9. stoljeću pozvao u zemlju obrtnike i zidare, a Ladislav Arpadović, koji nakon smrti kralja Zvonimira zauzima Slavoniju, dijeli zemlju svojim velikašima.

Doseljenici iz Njemačke, koje su nazivali „Teutonci“, imali su veliki utjecaj u Varaždinu, Topuskom i drugim mjestima, no oni su kasnije protjerani (oko 1224 godine). Može se pretpostaviti da su nakon doseljenja Mađara u Panoniju nastale i njihove naseobine u istočnoj Slavoniji, a u 12. i 13. stoljeću značajna je njemačka kolonizacija zemalja od Baltika do Jadrana, pa tako i u slavenskim područjima.

Tatarsko-mongolska provala sa istoka promijenila je događaje u Evropi i Hrvatskoj. Nakon što su podredili Kumane i Ruse, napali su Ugarsku, Hrvatsku i Poljsku (1241). U potjeri za Belom IV. opustošili su hrvatske zemlje sve do Jadrana pa su tako i spalili i opljačkali Zagreb (u koji se najprije sklonio Bela IV). Tada je brojno stanovništvo napustilo svoje domove.

U obnovi zemlje koja je uslijedila, posjedi u Hrvatskoj su opet poklanjani brojnim stranim velikašima. I Anžuvinci, u hrvatsko-ugarskoj državi u 14. stoljeću, pozivaju „sve slobodne ljude bilo kojeg položaja“ da se nasele.

I u Dalmaciji je bio znatan priljev stranaca iz Italije, ali i iz Bosne. Dubrovčani su nakon dozvole kretanja po Bosni (dozvola Kulina bana) osnivali tamo svoje kolonije (14. stoljeće), a bile su značajne veze i

migracije sa zaleđem Dubrovnika – Bosnom koja se tada nalazila u Osmanlijskom carstvu.

Navodimo samo neke od primjera velikih migracija, koje su ostavile i trajne posljedice na stanovništvo Hrvatske i susjednih zemalja

Najveće promjene u sastavu stanovništva nastale su zbog migracija izazvanih Osmanskim osvajanjima i povlačenjima . Prema nekim istraživačima, tek se od tog vremena može govoriti o „Balkanu“ i balkanizaciji jugoistočne Europe (Heršak 1993).

Osmanskim osvajanjima se granica pomicala prema zapadu i prema Jadranu, što je izazvalo velike seobe naroda. Tada nastaju i hrvatske dijaspore u Italiji (Molisu) i u Gradišću. U hrvatskim krajevima, osobito u Slavoniji, domaće je stanovništvo bježalo i doselilo se novo stanovništvo, koje je nakon poraza Turske (tursko, muslimansko i dijelom vlaško stanovništvo) ponovno bježalo dalje. Sada se doseljavaju novi bjegunci iz krajeva koji su još bili pod turskom vlašću (Wetheimer - Baletić,1993).

Znatne su migracije bosanskih muslimana u krajeve koje osvajaju Turci, ali kasnije, gubitkom tih krajeva, migracijske struje se mijenjaju, muslimani se povlače u „tursku“ (tzv. Muhadžirska migracija).

Turci su u 15. stoljeću uz svoje zapadne granice naseljavali Vlahe, a Mehmed II. je 1463. dao potvrdu o vjerskoj slobodi katolika (a ranije je već dao pravoslavicima). Dozvoljava se tzv. «Bosna Srebrena» (koja je ime dobila prema samostanu u Srebrenici) sa preko 60 franjevačkih samostana.

Poslije poraza Turaka pod Bečom 1683. počela je u Bosni hajka na katolike, srušeni su mnogi samostani, pa i onaj u Srebrenici, te dolazi do migracija Hrvata pod vodstvom franjevaca. Migracije katolika iz Bosne procjenjuju se na dvije trećine cijelog katoličkog naselja. Zabilježeni su i povratni tokovi i migracije katolika (iz Dalmacije) u bosanski pašaluk u 18.stoljeću. Poznate su i migracije pravoslavaca iz

Bosne, koja se zbog povratnih tokova Muslimana, postepeno (do kraja 18.stoljeća) pretvara u pretežito muslimansku zemlju.

Velike migracije odigravaju se i na širem području. Nakon povlačenja Austrijske vojske (koja je doprla do Kosova 1690.), u strahu od turske osvete 36.000 srpskih obitelji sa oko 70.000 osoba (Šišić 1962) ,pod vodstvom Pečkog patrijarha Arsenija III. Černojevića seli se u Južnu Ugarsku, Srijem i Slavoniju. Tamo se već nalazio dio srpskog stanovništva koje se doselilo u vrijeme Matijaša Korvina. Austrijski car Leopold im 1690. dodjeljuje povlastice i potvrđuje vjersku slobodu pravoslavicima, kojima daje i upravljanje svim istočnim crkvama grčkog obreda.

Zbog ratnih stradanja, obnove zemlje i doseljavanja znatno se promijenio nacionalni i vjerski sastav stanovništva u Hrvatskoj.

U ratovima s Turcima i u poratno doba naselja su opustošena, a većina je hrvatskog plemstva poginula (Sršen, 1994). U Hrvatsku se doseljava novo stanovništvo. Pored Nijemaca i Mađara, seljaka i obrtnika, doselilo se i mnogo velikaša kojima se poklanja (ili prodaje) zemlja te dobivaju posebna prava.

Tako je Iločki posjed dobio knez Odeschalchi iz Rima, Vukovarski knez Eltz iz Mainza, Valpovački barun Prandau iz Beča, a južnu Baranju princ Eugen od Savoje.

Beč je 1700. godine donio odluku o stvaranju Vojne Krajine (koja je kasnije postupno ukinuta) koju naseljavaju Vlasi ili Morlaca iz planinskih krajeva, i imaju posebna "vlaška prava" i vojničku organizaciju. Osobito su bile znatne migracije Vlaha iz Bosne koji su se naselili u Baniji, Lici, Krbavi i na Kordunu.

Austrijske vlasti su poticale dolazak kolonista, osobito njemačkih, te se između 1722. i 1727. naselilo oko 10.000 u 57 naselja u južnoj Ugarskoj i istočnoj Hrvatskoj (Geiger 1991). U vrijeme carice Marije Terezije i Josipa II potiče se kolonizacija Nijemaca koji se naseljavaju u Đakovu,

oko Našica, Vinkovaca, u "njemačkoj" Retfali i brojnim drugim mjestima (Lakatoš, 1914), ne samo civilne Hrvatske već i u Vojnoj Krajini.

Na poziv veleposjednika, kojima je trebala radna snaga, doseljava se velik broj novih "kolonista", koji stvaraju cijela nova naselja, napr. Retfalu je utemeljila obitelj grofova Pejačević, a Vladislavce i Antunovac vlastelinska obitelj Adamović. U Rumu je 1876. na poziv grofa Pejačevića došlo više stotina Nijemaca, i u Indiju se naseljavaju Nijemci, neki od njih su došli iz Bačke i Banata.

Poznata je Rusinska migracija najprije u Bačku (oko 1745. godine) a kasnije u Srijem i Slavoniju (1810). Osim Nijemaca i Mađara doseljavaju se i Bugari, Česi, Slovaci, Rumunji, pa i Talijani, Španjolci i Francuzi.

Promjene stanovništva u Hrvatskoj, prema popisima od 1850. do 1910. godine analizirao je u Narodnoj statistici Lakatoš Josip (1914).

**Stanovništvo u Hrvatskoj i Slavoniji (1850-1910) te Dalmaciji
(Lakatoš, Josip, Narodna statistika 1914)**

1850.	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
1 626 608	1 668 256	1 838 198	1 892 499	2 186 410	2 186 410	2 416 304

Iz ovih se podataka može uočiti da je najmanji porast stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji bio u vremenu između 1869. i 1880. zbog teških poslijeratnih godina i pojave zaraznih bolesti (npr. epidemija kolere 1873).

Nakon tog vremena rast stanovništva je znatniji zbog prirodnog rasta stanovništva i zbog znatnog doseljavanja iz Ugarske, Češke, Moravske, Štajerske, Kranjske i drugih krajeva Austrougarske.

Naseljavanje Židova u Sjevernu Hrvatsku i Slavoniju dio je općih migracija 18. i 19. stoljeća, kada se u Hrvatsku naseljava veliki broj Nijemaca, Mađara, Čeha, Slovaka i drugih narodnosti (Rumunja, Bugara, Rusina, Talijana oko Pakraca i dr.).

Analiza populacije u Dalmaciji, koja je imala 404.499 stanovnika 1857. godine, pokazala je da između 1890. i 1910. (Lakatoš) postoji istodobno visok prirodni priraštaj stanovništva (visoki natalitet) od 14,1%, ali, i da za razliku od Sjeverne Hrvatske, postoji znatno iseljavanje stanovništva, naročito s otoka (Hvar i Brač).

U Dalmaciji nalazimo gotovo kontinuitet postojanja Židova, osobito u Dubrovniku i Splitu. Židovima starih zajednica (tzv. Romanioti) se u 15.stoljeću priključuju sefardski Židovi iz Španjolske i Portugala, kasnije iz južne Italije, a zatim dolaze aškenaški Židovi (osobito nakon potpadanja pod Austro-ugarsku monarhiju).

U Međimurje (58.721 stanovnik- 551 Židov 1857.), koje je bilo dugo u sastavu Ugarske, naseljavavaju se prognani Židovi iz Kranjske i Štajerske..

III. MIGRACIJE I DOLAZAK ŽIDOVA U HRVATSKU I ZAGREB

Dolazak Židova na naše prostore može se pratiti već od vremena prve dijaspore, jer su pronađeni nadgrobni spomenici u Senju i Benkovcu (iz 2. stoljeća), Solinu (3. stoljeća) kao i židovski predmeti za svakodnevnu upotrebu koji potvrđuju da je u doba Rimskog carstva bilo naseljenih Židova u Dalmaciji. Pronađeni su i dokazi o boravku Židova u Mursi (današnjem Osijeku).

Prvi podaci o naseljenosti Židova u Hrvatskoj (Solinu i Benkovcu) potječu iz rimskog doba na području Jadrana. Nakon razaranja Solina od strane Avara, Židovi se sele i naseljavaju u Splitu. Postoje dokumenti o sinagogi u Splitu iz 1397. godine, o Židovima u Zadru 1398., Šibeniku 1569. itd. U Dubrovniku se prvi Židov spominje 1326. godine.

Malo je poznato o srednjovjekovnim židovskim zajednicama u sjevernoj Hrvatskoj i Zagrebu. U Zagrebu, u sudskim dokumentima (1363. i 1377.) spominju se židovska imena (Elyas parvus), postoji dokument o krađi u "Židovskom domu" (Domus judaeorum), a 1456. spominje se Andreas Judeus de Modruszja. Iz "Liber possessionum" (vlasničkih knjiga) u Zagrebu saznajemo da Židovi nisu živjeli u getu već su im kuće graničile sa kućama ostalih građana. Pronađeni dokumenti (sudske isprave iz 1444. i 1459.) svjedoče o prebivanju Židova u Zagrebu. Nakon izbora Habsburgovaca bili su protjerani iz Hrvatske, a jedino su se zadržali u području Dalmacije i Dubrovnika.

Židovi se ponovno pojavljuju u Hrvatskoj u 18. stoljeću i to najprije kao putujući trgovci kojima se izdaje dozvola boravka (Odluka Sabora) samo u «svrhu trgovanja» i u vrijeme sajmova (odluka Zagrebačke županije od 8.srpnja 1771).

Naseljavanje, brojnost i rasprostranjenost Židova na području sjeverne Hrvatske i Slavonije mora se promatrati kao dio općeg razvoja stanovništva u tim krajevima, i posebnog položaja Židova u to vrijeme.

Kraljevina Hrvatska i Slavonija bila je „zatvorena“ za nekatolike, osim za pravoslavce i Vlahu zbog Leopoldovih povlastica.

Nakon patenta (edikta) o vjerskoj toleranciji cara Josipa II., naseljavanje je omogućeno protestantima te se njihov broj povećava. Edikt o vjerskoj toleranciji omogućio je i naseljavanje Židova u Hrvatsku.

3.1. Edikt o toleranciji

Pojačano naseljavanje Židova na područje Hrvatske i Zagreba počinje osamdesetih godina 18. stoljeća, ediktom o toleranciji cara Josipa II. (1782. i 1783.). Prema mišljenju Mirjane Gross (1998), edikti o toleranciji bili su prekretnica u životu Židova Habsburške monarhije, iako su većinom omogućili samo olakšanje raznih ograničenja.

O promjenama koje je omogućio patent o toleranciji pisao je nadržabin dr. Rudolf Glück iz Varaždina:

«Židovi nisu više morali nositi posebne oznake ili nošnju. Mogli su čak i sablju nositi. U dane katoličkih blagdana i u nedelju nisu više trebali ostati u kućama do 12 sati i nisu se trebali ukloniti kada su susretali procesiju. Nisu više trebali plaćati maltarinu koja se za Židove i govoda plaćala.»...

Ediktom o toleranciji Židovi su dobili pravo posjeta javnim lokalima, stanovanja među kršćanima, držanja većeg broja služinčadi itd. Mogli su osnivati svoje osnovne škole, a dozvoljeno im je i pohađanje visokih škola i akademije umjetnosti.

Tolerancija se odnosila samo na "glavu obitelji i na djecu za koju se ima skrbiti, nipošto ne na sve sinove toleriranog oca kada se ožene i žele osnovati svoje vlastito kućanstvo ili na kćer, koja se uda za netoleriranog ili stranog Židova.

Tolerancijski su zakoni samo poboljšali položaj Židova, ali im nisu osigurali potpunu ravnopravnost, postojao je još niz zabrana. Židovi

tada nisu još dobili građanska i majstorska prava te nisu smjeli stjecati dobra ni posjedovati kuće.

Za svoj boravak, za vjenčanja, sudjelovanje na sajmovima itd. Židovi su morali plaćati «tolerancijske takse». Tako je 1838. godine u Zagrebu taksu plaćalo 38. obitelji. Na kongresu židovskih izaslanika u Pešti 1846. godine otkupljena je od države tolerancijska taksa za 1,200.000 forinti koje je trebalo platiti u roku od 10 godina. Svaka je općina trebala sudjelovati- Zagreb sa 8.105 forinti.

3.2 Dozvole za naseljavanje

U prvo vrijeme je za naseljavanje Židova u neki grad bila potrebna posebna dozvola koja je glasila samo na imena osoba kojima je izdana.

Tako je npr. carica Marija Terezija (1746) dozvolila da se dvije židovske obitelji sa 11 članova, poimenično navedenih, nasele u donjem gradu Osijeku. To su prema popisu Josephusa Dellimanicha ord. Judex Nobilis bili:

(prva obitelj) Judaeus Hirschl Benedics negotiator sa suprugom Safet Froddl, habet suam filiam (4 annorum) Rezel, habet filium 6 mensium : Jakob.

(Druga obitelj) Judaeus Jakob Hirschl ibidem in inferiori Citta Essekieu Comarorans negotiator, uxoratus, uxori nomen Maria, unum Filiam habet 4 annorum Jakob Benedek, alter filius Mayer 2 annorum, Filia Rachel, unius anni, habet duos fratres, unum Natzel Hirschl annorum 17, altrum Stetzel, annorum 15, summa 11.

U dozvolama za naseljavanje obično su bili navedeni i uvjeti kojih su se Židovi morali pridržavati. Naseljavanje Židova bilo je ograničeno samo na civilni dio Slavonije, u područje Požeške, Srijemske i Virovitičke županije.

U Vojnoj Krajini Slavonije, u Brodskoj, Gradiškoj i Petrovaradinskoj pukovniji, Židovi se ne naseljavaju, osim u Zemunu u kojega su stigli iz

Beograda u vrijeme ratova i ustanaka. Kasnije su dobili posebnu dozvolu carice Marije Terezije da mogu ostati u Zemunu. Tek nakon "razvojačenja" Vojne krajine 1871. godine, a osobito nakon njenog pripojenja civilnoj Hrvatskoj, Židovi se naseljavaju i u područja Krajine.

Kada je 1807. godine donesen dekret o naseljavanju Židova u Varaždin («Einsiedlungsdekret « broj 1465) u njemu je bilo 5 poglavlja i 72 paragrafa. Tim se dekretom dozvolilo naseljavanje u Varaždin 20 židovskih obitelji, poimenično navedenih,. Smjeli su imati sinagogu, rabina i ritualno kupalište (mikveh).

To su bili : Vidua Rebeka Jakob Moisessohn, vidua Regina Hirschel, Vidua Neufeld, Lobl Jakobsohn, Jacobus-Sohn, Hirschel Jacobson, Joseph Graf, David Kornitzer, Jakob Kohn, Joachim Koschut, Wolf Tenzer, Moises Steiner, Abraham Hirschel, Judas Singer, Vidua Jakob Erlich, Simon Kuh ,Moises Pscherhof, Abraham Kuh, Abraham Broch, Josef Pscherhof, Moises Blass, Israel Kuh i Wolf Singer, te unutar jurisdikcije «tvrđave» Salamon Ehrlich, Moises Bluhweiss,salamon Kuh, Joseph Braun, Isac Glauber i rabin Jacobus Anhalzer.

Paragraf 2. tog Dekreta je glasio: "Osim ovih nije nikome dozvoljeno da se naseli".

Svi članovi obitelji bili su upisani u registar koji se čuvao u sinagogi. U njega su se upisivali i sinovi kada su se oženili (moralni su dobili dozvolu) i svako dijete, oba spola, nakon starosti od 10 godina. Kada se kćerka udavala, njezin muž je mogao ostati u kući samo ako nije bilo sina u obitelji, tada nije morala otići iz grada zajedno sa svojim mužem.

Kazne za neprijavu pridošlog Židova ili za nekog tko bi se priženio u obitelj su bile teške. Rabina i obitelj kaznilo bi se prvi puta globom od 20 dukata, drugi puta zatvorom od mjesec dana, a treći puta izgonom.

Dozvole su mogle biti opozvane i Židovi istjerani. U zapisniku sa skupštine dne 8. travnja 1848. u Većnici slobodne i kraljevske varoši Varaždinske stoji:

"Pinkl-Judi i meštri ..imaju se iz Varaša otpraviti do 10. Travnja, a ostali pako svi Židovi, kojim se svakojaki Tergovci računaju, isti dan sve svoje štacune zapreti.. i do 15 Junia na svaki način izseliti se moraju ".

Židovi se, nakon tolerancijskih zakona, postepeno naseljavaju u Hrvatsku, najprije u manja mjesta i trgovišta u blizini granice s Mađarskom, preko koje dolaze ećinom iz «Željezne županije», a kasnije i u ostala područja Hrvatske pa i Vojne krajine kada je priključena civilnoj Hrvatskoj.

Prema popisu stanovništva iz 1857. godine (V. Sabljar «Miestopisni riećnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije») Židovi su živjeli u 330 naseljenih mjesta u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (5.227 u civilnoj i 259 u vojnoj Krajini) i u Dalmaciji 309.

U čak 240 mjesta ima manje od 10 Židova, a samo u 11 naselja ima 50-100 Židova.

Židovi su uglavnom pomiješani s drugim stanovnicima, tako da ih nalazimo u mješovitim naseljima gdje živi više narodnosti ili konfesija. Židovi žive i u naseljima s pretežitom katolićkim ili grkokatolićnim (tako su se nazivali pravoslavci) stanovništvom).

M.Gros navodi 5.132 Židova (1857. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji koja je tada imala 865.009 stanovnika.

Tada je u gradovima živjelo svega 39% od ukupnog broja Židova, da bi se već 1910. nalazilo preko 50%, a 1931. je čak 77,5% Židova živjelo u gradovima.

Porast stanovništva gradova nije bio rezultat prirodnog rasta stanovništva, jer je u gradovima natalitet bio manji nego na selu, već se pripisuje pojačanom doseljavanju.

IV. KRETANJE BROJA ŽIDOVA U HRVATSKOJ U RAZDOBLJU 1857. - 2001.

Židovi na hrvatskim prostorima tradicionalno su migrirali u gradska naselja, osobito u Zagreb. Analizom popisa stanovništva u većim vremenskim razmacima, npr. između prvog popisa 1857. godine i posljednjeg popisa pred drugi svjetski rat, onog 1931. godine, pratili smo promjene u distribuciji Židova i njihove migracije iz manjih mjesta u gradske centre.

Kada usporedimo podatke o Židovima u popisu 1931. godine sa popisom stanovništva 1857. godine, vidljivo je da se sada Židovi nalaze u manjem broju naselja, a i u mnogima od njih se njihov broj smanjuje. Povećava se, međutim, broj Židova u većim gradovima, u gradskim centrima. To je u skladu sa općim procesom urbanizacije u Hrvatskoj, koji je, međutim, kod Židova znatno više izražen.

Tako smo pratili promjene u osječkom kotaru gdje se u gradu Osijeku broj Židova povećao od 588 (1857) na 2.445 (1931), a istodobno se u okolini Osijeka, njihov broj smanjio na polovinu. To se moglo zapaziti i u zagrebačkom kotaru gdje je 1931. živjelo svega 137 Židova, jer se većina Židova doselila u Zagreb, a slično je bilo i u karlovačkom (15), osječkom (71), varaždinskom (50), sisačkom (28) i u čakovečkom (8).

Migracije Židova ovisile su o ekonomskom razvoju pojedinih krajeva i gradova. Nisu se svi gradovi jednako razvijali, u nekima je razvoj bio usporen i Židovi su se i nadalje zadržavali u okolnim mjestima. Tako npr. 1931. u našičkom kotaru živi 314 Židova, a u Našicama 161; u đakovačkom kotaru ima 329 Židova, a u Đakovu 253 .

Pratili smo ne samo broj Židova u pojedinim naseljima već i postojanje organizirane židovske općine u njima. Židovske općine koje su spomenute u popisu 1857, održale su se i nalazimo ih nabrojane i u Almanahu 1929./1930. godine. Nedostaju samo židovske zajednice u

Podgoraču i Popovači, a zajednica iz Cernika prešla je u Novu Gradišku.

Između 1857. i 1930. osnovane su i nove židovske općine u Bjelovaru, Slavanskom Brodu, Daruvaru, Orahovici, Sisku, Valpovu i Vinkovcima. To su većinom ona mjesta koja su prije bila dio Vojne Krajine i u kojima uglavnom ranije nije bilo Židova.

U tom se razdoblju osobito povećao broj stanovnika Zagreba i broj Židova u njemu. Stanovništvo Hrvatske je u dugom vremenskom razdoblju od 134 godine poraslo nešto više od dva puta, a stanovništvo Zagreba se u istom razdoblju povećalo 16 puta.

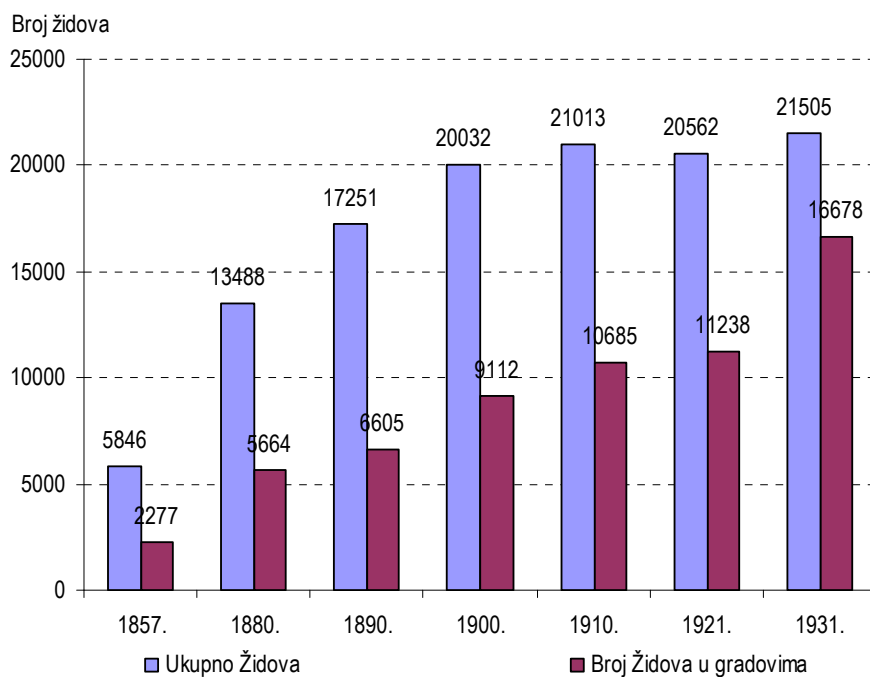
Prema analiziranim podacima, u gotovo stoljeće i pol, židovska je populacija na ovim prostorima neosporno doživjela velike promjene.

Prije Drugog svjetskog rata Židovi su bili znatno brojniji nego nakon njega. Podaci do 1931. godine pokazuju (posljednji prijeratni popis) da su Židovi u Hrvatskoj i Zagrebu bili brojčano značajnija manjinska zajednica. Njihovo je smanjenje izravna posljedica Holokausta za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Tablica 1. Broj Židova u Hrvatskoj u gradovima 1857.-1931. godine

Grad	1857.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Bjelovar	-	97	216	306	237	502	360
Karlovac	59	266	293	311	311	302	347
Koprivnica	119	383	398	382	447	369	339
Križevci	59	103	243	230	228	167	126
Osijek	578	1493	1585	2027	2299	2731	2455
Petrinja	0	22	31	37	50	19	14
Požega	59	156	224	327	327	340	248
Sisak	40	232	316	369	392	311	248
Sl. Brod	2	263	287	373	515	648	462
Zagreb	625	1286	1942	3185	4192	5970	8702
Varaždin	336	558	630	718	604	569	486

Izvor: Popisi stanovništva 1857., 1880., 1890., 1900., 1910., 1921. i 1931. godine



Sl. 1. Židovi u Hrvatskoj 1857.-1931 godine.

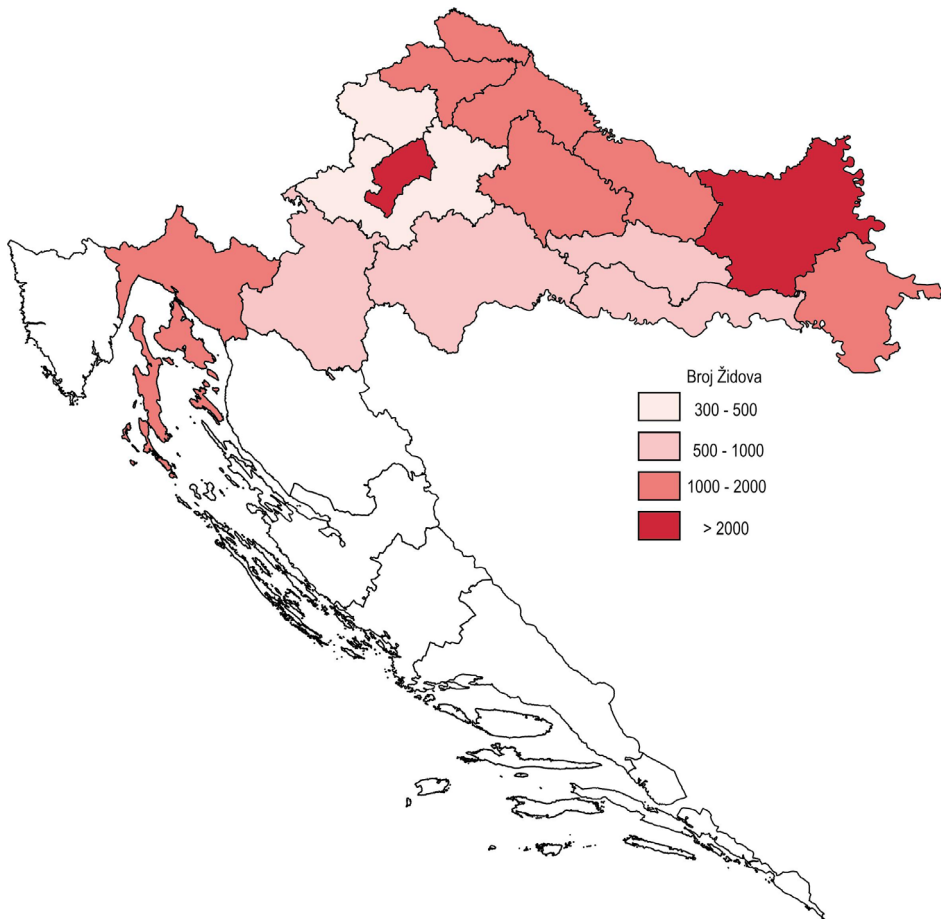
4.1. Popisi stanovništva 1900. i 1910. godine

Tablica 2. Nacionalne manjine u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1900. godine

Županija	Srbi	Talijani	Mađari	Nijemci	Česi	Slovenci	Židovi	Slovaci	Rusini	Ostali i nepoznato
Zagrebačka	3402	102	714	574	2247	2164	366	61	-	368
Krapinsko-zag.	108	52	129	322	58	833	323	16	-	50
Sisačko-mos.	113531	272	3280	1935	3814	1455	951	326	1	1546
Karlovačka	73811	82	351	581	190	1285	531	29	1	1082
Varaždinska	1259	86	807	1325	240	1720	1218	100	4	113
Koprivničko-križ.	8435	97	4040	616	728	1012	1150	63	28	912
Bjelovarsko-bilo.	39466	226	13363	6800	14689	619	1223	148	0	1820
Primorsko-gor.	4509	18336	3356	2363	301	3409	1266	70	4	848
Virovitičko-pod.	19883	83	16809	7843	1188	466	1202	867	0	1150
Požeško-sla.	24656	1131	5263	5750	4392	384	960	707	15	877
Brodsko-pos.	15256	191	3043	3520	1191	304	923	207	166	1183
Osječko-bar.	27218	117	34159	49565	984	664	3886	3459	96	4592
Vukovar.-srijem.	22688	73	8943	21350	317	455	1783	1446	1745	2522
Međimurska	2	0	4369	687	0	2	1044	26	0	334
Grad Zagreb	2231	456	2945	4345	1041	6644	3305	113	16	1120
Hrvatska	535473	140463	101631	115966	31481	28766	20131	7649	2076	35937

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

*Napomena; nisu navedene županije u kojima nije bilo Židova.



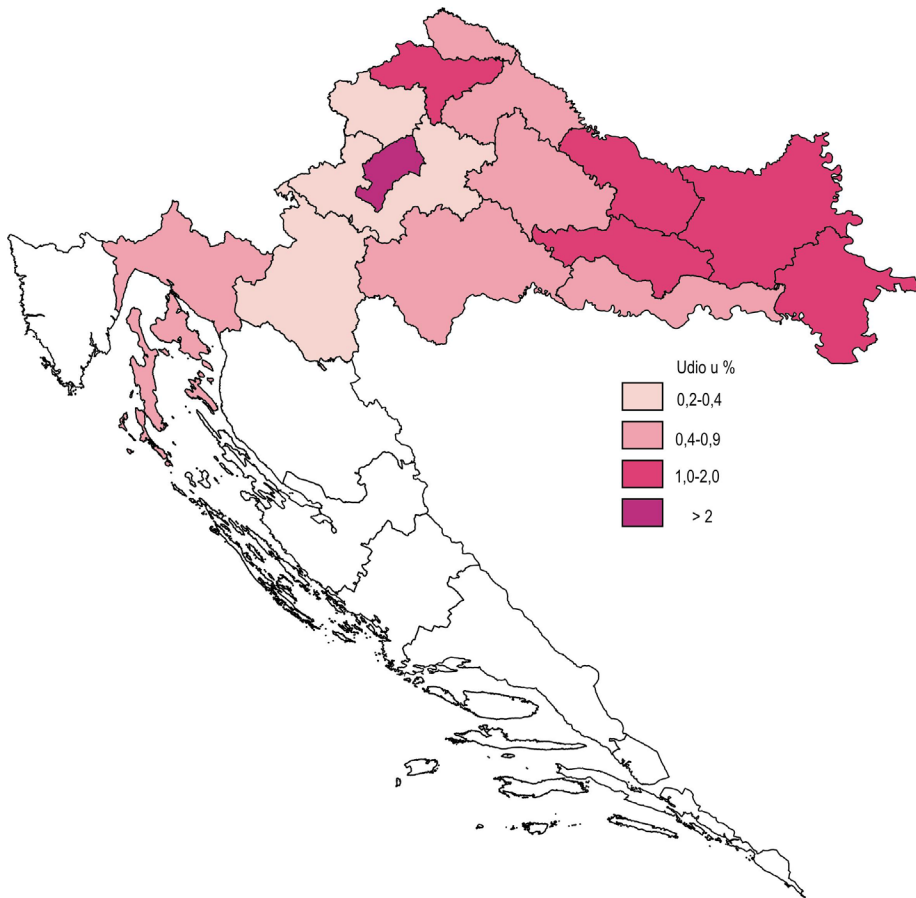
Sl. 2. Broj Židova u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1900. godine
 Podaci popisa stanovništva 1900. i 1910. publicirani su po naseljima i dostupni su tako da se ti podaci mogu svesti i posložiti na današnji teritorijalni ustroj Hrvatske. Ovdje su prikazani podaci na razini županija Hrvatske. Na niže razine, gradove i općine nije potrebno ići budući se radi o analizi stanja i promjena kretanja broja Židova u Hrvatskoj tijekom XX. stoljeća. Na niže razine može se ići ukoliko se obrađuje pojedina županija zasebno. U popisima 1900. i 1910. godine kretanje broja Židova možemo pratiti samo u kontinentalnom dijelu Hrvatske i riječkom primorju dok u Dalmaciji nema podataka o broju Židova jer su u popisima na teritoriju Dalmacije prikazani podaci samo o pripadnicima katoličke i grkoistočne vjeroispovijesti.

Tablica 3. Udio Židova u ukupnom stanovništvu i u nacionalnim manjinama u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1900. godine

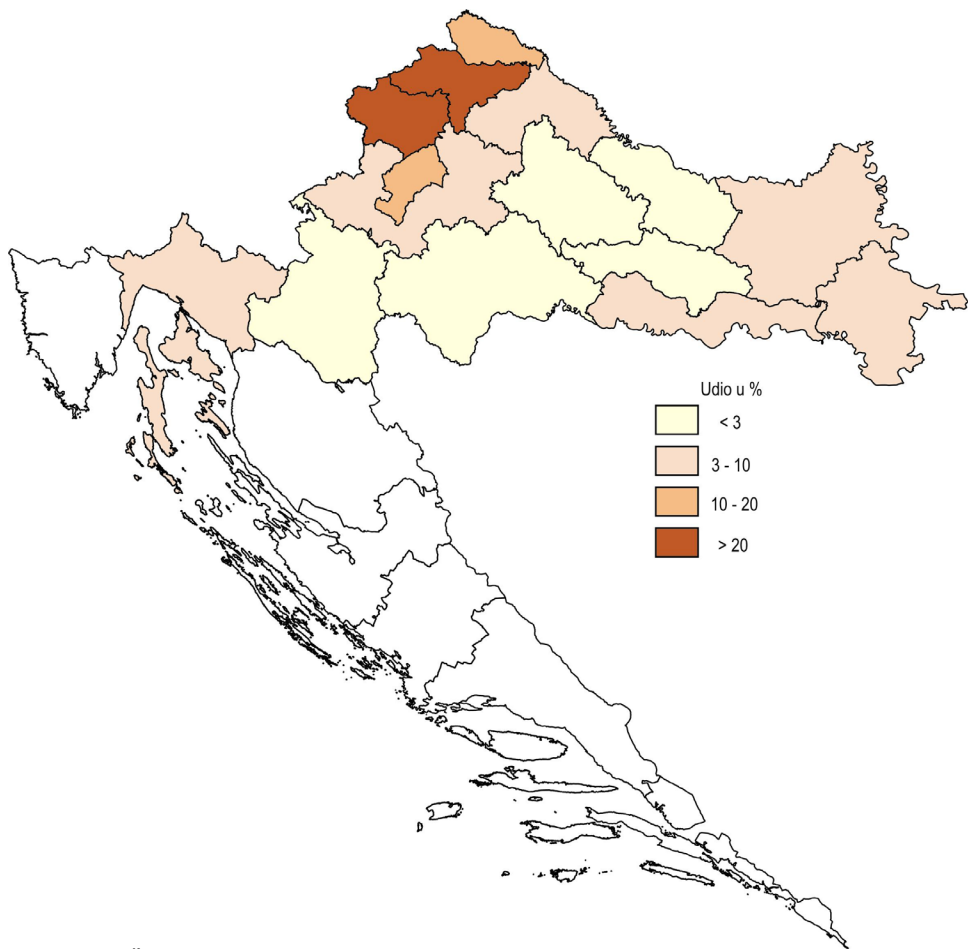
Županija	Ukupno stanovništvo	Nacionalne manjine	Židovi u ukupnom	Židovi u nacionalnim manjinama
Zagrebačka	100	100	0,2	3,8
Krapinsko-zagorska	100	100	0,2	20,6
Sisačko-moslavačka	100	100	0,4	0,8
Karlovačka	100	100	0,3	0,7
Varaždinska	100	100	0,9	21,5
Koprivničko-Križevačka	100	100	0,9	7,2
Bjelovarsko-bilogorska	100	100	0,8	1,6
Primorsko-goranska	100	100	0,6	3,8
Virovitičko-podravska	100	100	1,3	2,5
Požeško-slavonska	100	100	1,2	2,2
Brodsko-posavska	100	100	0,9	3,7
Osječko-baranjska	100	100	1,9	3,2
Vukovarsko-srijemska	100	100	1,4	3
Međimurska	100	100	1,3	19,3
Grad Zagreb	100	100	3	17,5
Hrvatska	100	100	0,6	2

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

*Napomena; nisu navedene županije u kojima nije bilo Židova.



Sl .3. Udio Židova u ukupnom stanovništvu Hrvatske po županijama prema popisu stanovništva 1900. godine



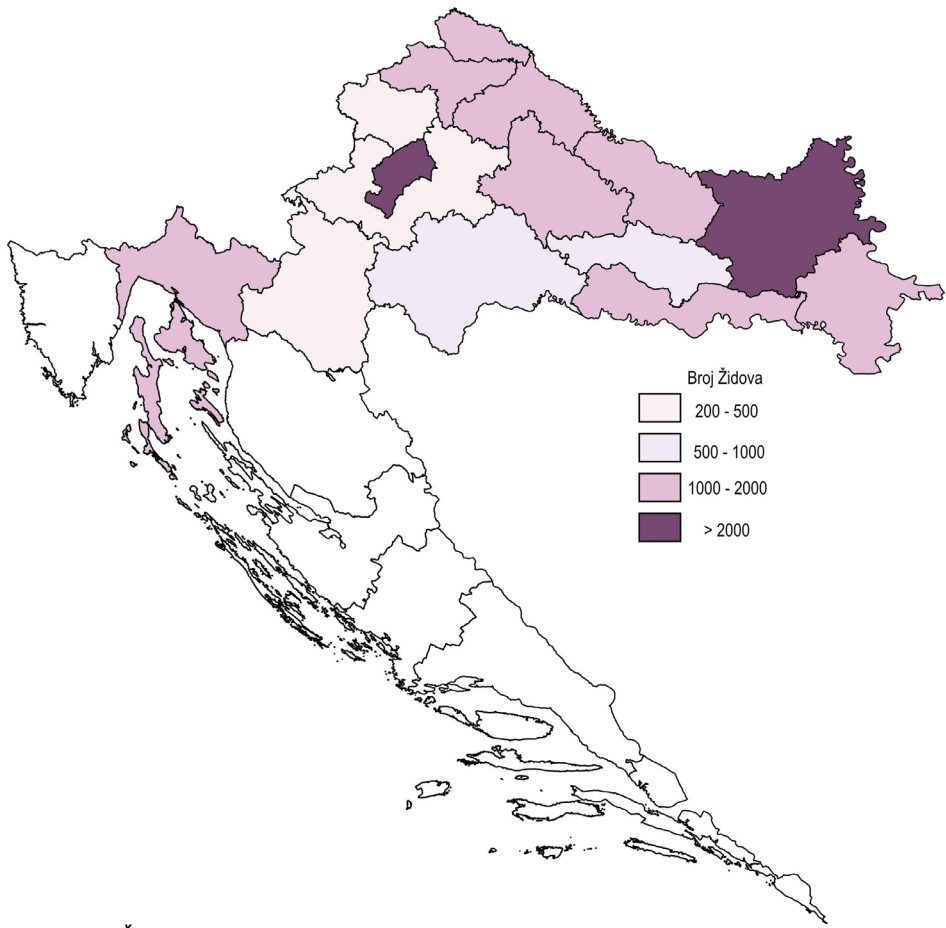
Sl. 4 Udio Židova u ukupnom broju nacionalnih manjina Hrvatske po županijama prema popisu stanovništva 1900. godine

Tablica 4. Nacionalne manjine u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1910. godine

Županija	Srbi	Talijani	Mađari	Nijemci	Česi	Slovenci	Židovi	Slovaci	Rusini	Ostali i nepoznato
Zagrebačka	3423	91	729	379	1803	1209	383	54	3	985
Krapinsko-zag.	80	20	148	248	68	511	276	15	2	55
Sisačko-mos.	122401	323	4070	1670	3625	1008	982	1032	648	1946
Karlovačka	74884	61	470	554	208	927	498	40	5	1402
Varaždinska	1194	66	841	913	212	1044	1047	27	0	284
Koprivničko-križ.	8262	61	2841	579	580	768	1120	46	29	1403
Bjelovarsko-bilo.	40853	336	15214	7060	15785	851	1399	333	111	2085
Primorsko-gor.	4899	25063	7302	2853	383	3792	1935	246	15	1668
Virovitičko-pod.	21956	117	18668	6653	676	328	1180	661	2	1660
Požeško-sla.	28476	1253	5445	5598	4278	1153	855	1883	92	1026
Brodsko-pos.	16962	366	4504	3748	1088	262	1061	416	2318	2415
Osječko-bar.	29992	97	40178	47669	1228	348	4009	3023	428	4532
Vukovar.-srijem.	23059	37	10264	21716	200	376	1774	1799	1891	3641
Međimurska	35	0	6729	394	0	0	1001	22	0	339
Grad Zagreb	3220	345	4143	4537	1263	5506	4311	140	46	1713
Hrvatska	564214	155880	121572	119429	31493	28269	21831	9741	5592	52848

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

*Napomena; nisu navedene županije u kojima nije bilo Židova.



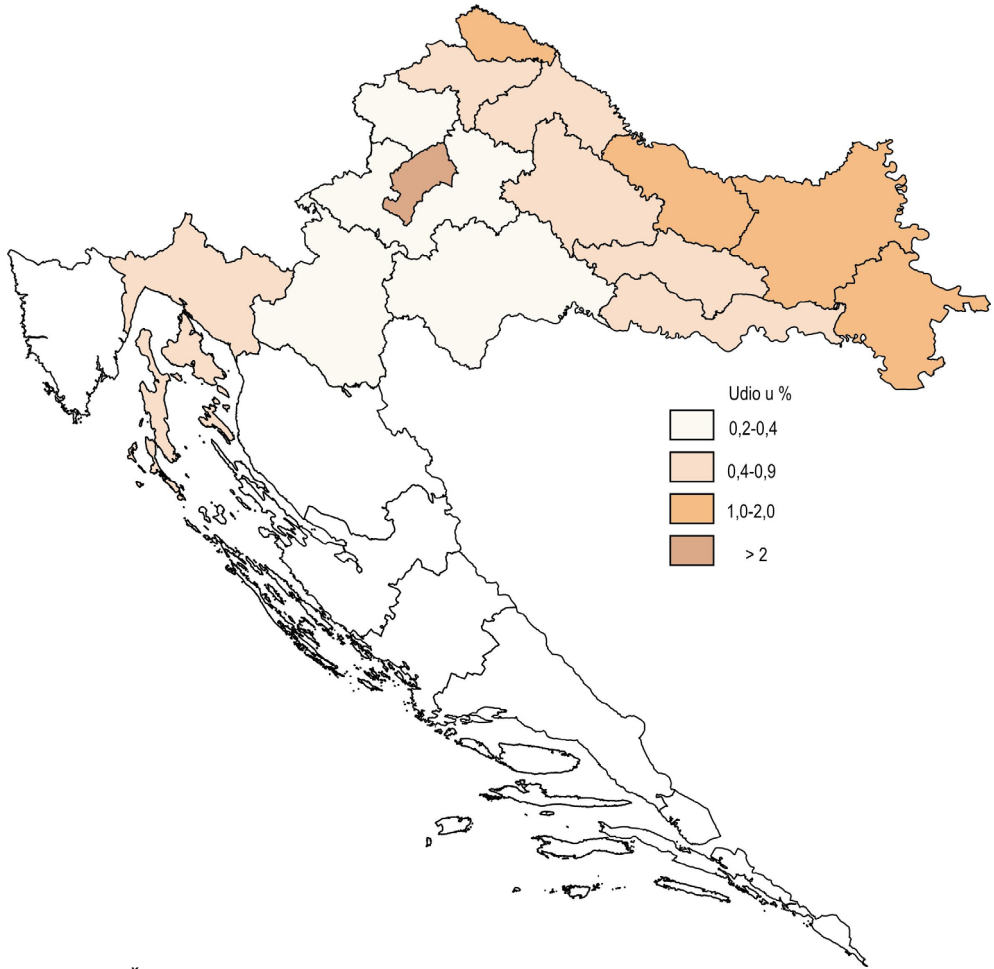
Sl. 5. Broj Židova u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1910. godine

Tablica 5. Udio Židova u ukupnom stanovništvu i u nacionalnim manjinama u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1910. godine

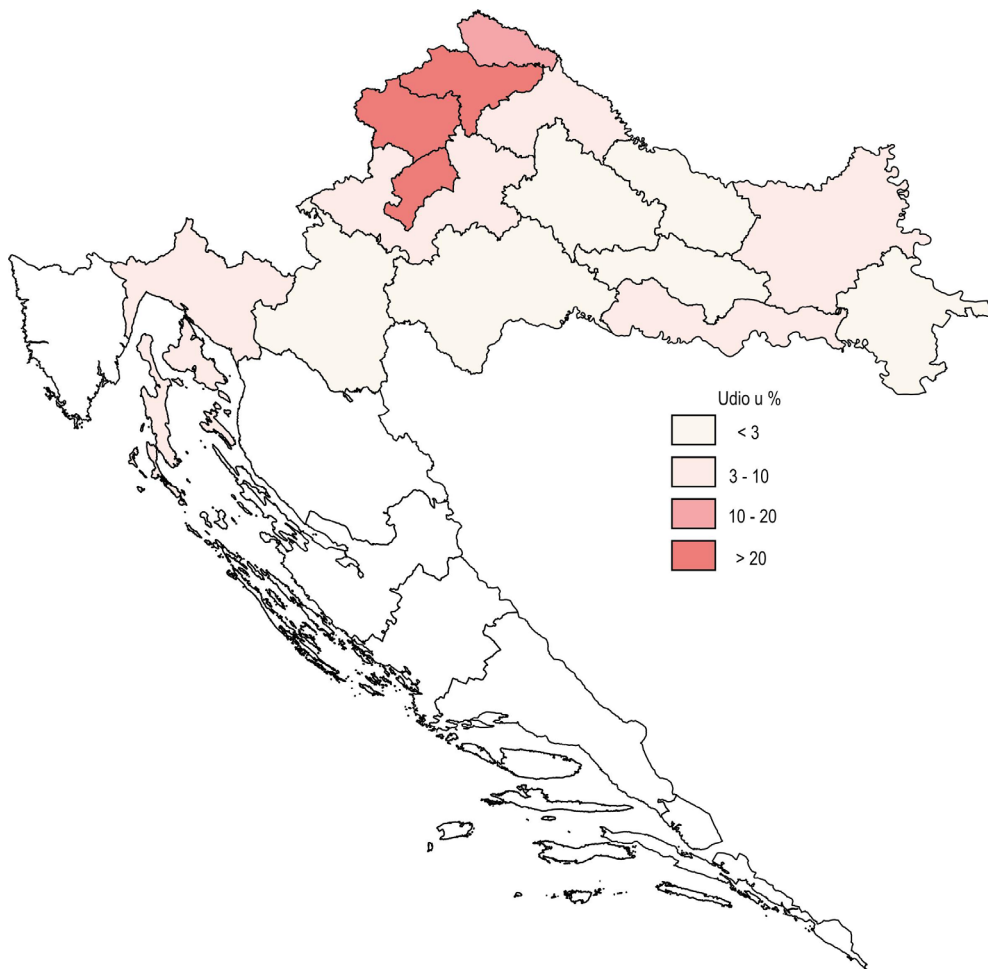
Županija	Ukupno stanovništvo	Nacionalne manjine	Židovi u ukupnom	Židovi u nacionalnim manjinama
Zagrebačka	100	100	0,2	4,4
Krapinsko-zagorska	100	100	0,2	24,1
Sisačko-moslavačka	100	100	0,4	0,7
Karlovačka	100	100	0,3	0,6
Varaždinska	100	100	0,7	22,9
Koprivničko-Križevačka	100	100	0,8	7,7
Bjelovarsko-bilogorska	100	100	0,9	1,7
Primorsko-goranska	100	100	0,8	4,2
Virovitičko-podravska	100	100	1,2	2,3
Požeško-slavonska	100	100	0,9	1,7
Brodsko-posavska	100	100	0,9	3,3
Osječko-baranjska	100	100	1,7	3,1
Vukovarsko-srijemska	100	100	1,4	2,8
Međimurska	100	100	1,1	13,3
Grad Zagreb	100	100	3,2	20,6
Hrvatska	100	100	0,6	2

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

*Napomena; nisu navedene županije u kojima nije bilo Židova.



Sl. 6. Udio Židova u ukupnom stanovništvu Hrvatske po županijama prema popisu stanovništva 1910. godine



Sl.7. Udio Židova u ukupnom broju nacionalnih manjina Hrvatske po županijama prema popisu stanovništva 1910. godine

4.2. Židovi u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine

Današnja Hrvatska u popisu 1921. godine sastojala se od Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Međimurja, otoka Krka s općinom Kastav, Dalmacije i Baranje. Ovdje je izuzet prostor iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije (dio Srijema koji je danas u Vojvodini) i iz Dalmacije (Boko Kotorska koja je u Crnoj Gori) koji danas ne pripadaju Republici Hrvatskoj. Ovom teritoriju nedostaje Istra, Rijeka, Cres, Lošinj, Zadar i Lastovo. Na području Hrvatske u tim granicama živjelo je ukupno 3 000 057 stanovnika. Židova je bilo 19 777, što je činilo 0,6% ukupnog stanovništva.

Teritorijani ustroj Hrvatske sastojao se od gradova i kotara i općina. U gradovima je živjelo 274 816 ili 8,9%, a u kotarevima 2 825 241 odnosno 91,1% stanovništva.

Broj i udio Židova u gradovima znatno se razlikovao od odnosa ukupnog stanovništva. Židova je u gradovima bilo 68,3%, a u kotarevima 31,7%. S obzirom da današnji gradovi Đakovo, Našice, Pakrac, Slatina, Daruvar, Ilok, Donji Miholjac, Županja i još neki nisu 1921. imali status «grada» taj udio bio bi znatno veći.

Iz ovoga se zaključuje kako je Židovska populacija u većem omjeru živjela u gradovima, a manjim dijelom na selu. To se može vidjeti i u donjoj tablici jer je 1931 gotovo u svim kotarima sjeverne Hrvatske manji broj Židova nego u 1921 godini.

U vrijeme popisa 1931. Hrvatska je u okviru Kraljevine Jugoslavije koja je bila podijeljena na 9 banovina prostirala na teritoriju 4 banovine: Savska, Primorska, Zetska i Vrbaska. I u ovom popisu nedostaje Istra, Rijeka, Cres, Lošinj, Zadar i Lastovo.

Prema popisu iz 1931. godine teritorij Hrvatske bio je podijeljen na kotare i gradove. S obzirom da su u popisima stanovništva 1921. i 1931. podaci prikazani na razini kotara i gradova, a ne na razini naselja

kao u ostalim popisima, ova dva popisa se jedino mogu međusobno usporediti.

Iz navedenih podataka u tablicama vidi se da je 1931. godine broj Židova u Hrvatskoj porastao sa 19 777 na 20 567. U kotarima je došlo do smanjenja za 848, a u gradovima do povećanja za 1638, što ukupno čini porast od 790 Židova u Hrvatskoj.

U 49 kotara broj Židova se smanjio u 1931. u odnosu na 1921., a u 32 kotara u 1931. bilo je više Židova nego 1921. U 12 kotara u 1931. je bilo Židova a da ih u 1921. nije bilo u tim kotarima. U 8 kotara u 1931. više nije bilo Židova, a u 1921. ih je bilo, dok u samo 8 kotara nije bilo Židova niti 1921. ni 1931. godine

Tablica 6. Broj Židova u Hrvatskoj po kotarima prema popisima 1921. i 1931. godine

Kotar	1921.	1931.	Razlika 1931./1921.
Đakovo	450	329	-121
Našice	399	314	-85
Darda	296	136	-160
Pakrac	286	191	-95
Slatina	280	243	-37
Daruvar	280	215	-65
Ilok-hrvatski dio	211	296	85
Valpovo	207	175	-32
Donji Miholjac	155	173	18
Županja	141	88	-53
Bjelovar	137	55	-82
Virovitica	132	109	-23
Prelog	118	66	-52
Ludbreg	107	100	-7
Koprivnica	101	103	2
Đurđevac	92	97	5
Zagreb	86	137	51
Krapina	84	59	-25
Kutina	77	60	-17
Vinkovci	77	85	8
Grubišno Polje	70	63	-7

Nastavak tablice 6.

Kotar	1921.	1931.	Razlika 1931./1921.
Batina	67	61	-6
Osijek	68	71	3
Velika Gorica	67	37	-30
Nova Gradiška	65	44	-21
Križevci	64	57	-7
Požega	63	59	-4
Ogulin	62	24	-38
Ivanec	60	43	-17
Varaždin	59	50	-9
Čazma	56	70	14
Garešnica	51	53	2
Kotar Novska	49	51	2
Kotar Novi Marof	48	51	3
Kotar Stubica	47	65	18
Kotar Brod	45	37	-8
Kotar Sisak	43	28	-15
Glina	42	39	-3
Dugo Selo	40	24	-16
Zlatar	40	26	-14
Vukovar	30	30	0
Pisarovina	29	21	-8
Samobor	29	8	-21
Petrinja	28	21	-7
Čakovec	27	6	-21
Kostajnica	26	40	14
Jastrebarsko	23	29	6
Vrbovsko	23	25	2
Karlovac	19	15	-4
Pregrada	19	16	-3
Sveti Ivan Zelina	15	16	1
Crikvenica	11	30	19
Vojnić	10	4	-6
Šid-hrvatski dio	6	1	-5
Klanjec	6	4	-2
Dvor	4	1	-3
Metković	7	3	-4

Nastavak tablice 6.

Kotar	1921.	1931.	Razlika 1931./1921.
Brač	4	2	-2
Makarska	3	25	22
Korčula	2	3	1
Delnice	1	1	-
Gospić	4	-	-4
Vrginmost	4	-	-4
Otočac	3	-	-3
Gračac	2	-	-2
Brinje	1	-	-1
Slunj	6	-	-6
Sinj	5	-	-5
Dubrovnik	1	-	-1
Benkovac	-	3	3
Korenica	-	1	1
Udbina	-	1	1
Krk	-	1	1
Sušak	-	3	3
Novi	-	2	2
Kastav	-	1	1
Rab	-	4	4
Split	-	11	11
Knin	-	2	2
Hvar	-	6	6
Biograd	-	2	2
Šibenik	-	-	-
Čabar	-	-	-
Donji Lapac	-	-	-
Perušić	-	-	-
Senj	-	-	-
Zadar (ostatak)	-	-	-
Preko	-	-	-
Imotski	-	-	-
Kotari-ukupno	5170	4322	-848

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Prisutno stanovništvo po veroispovesti Sarajevo, 1932.; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Prisutno stanovništvo po veroispovesti; Beograd, 1938.; Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. maja 1938., Zagreb, 1938.

Broj Židova u gradovima porastao je 1931. u odnosu na 1921. za 1638. U 13 gradova manje je Židova 1931. za 1322 nego što ih je bilo 1921. godine.

U 9 gradova porastao je broj Židova 1931. u odnosu na 1921. za 2960 s tim da u tri grada Senj, Bakar i Šibenik se u ovom popisu javljaju Židovi, a 1921. ih nije bilo u tim sredinama.

Tablica 7. Broj Židova u Hrvatskoj u gradovima prema popisima 1921. i 1931. godine

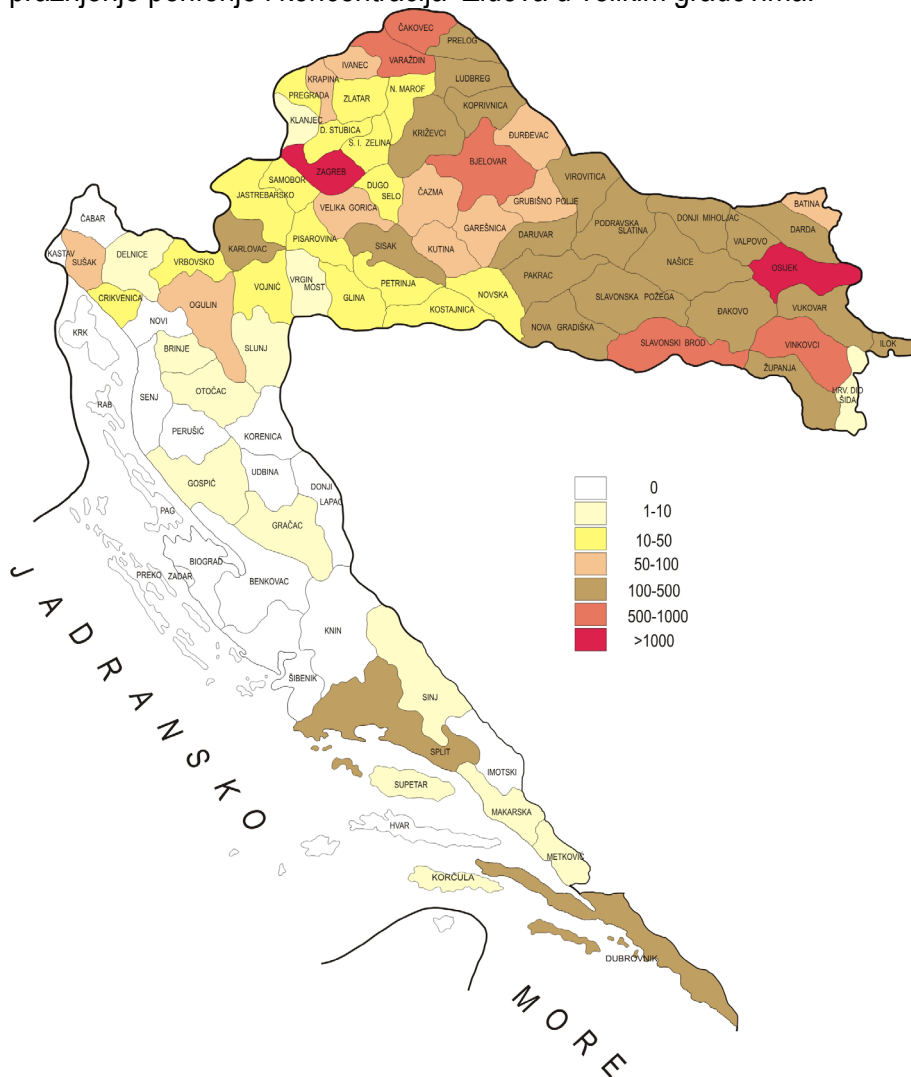
Gradovi	1921.	1931.	Razlika 1931./1921.
Zagreb	5970	8702	2732
Osijek	2731	2445	-286
Vinkovci	748	647	-101
Varaždin	569	486	-83
Slavonski Brod	648	462	-186
Bjelovar	502	360	-142
Karlovac	302	347	45
Koprivnica	369	339	-30
Vukovar	456	306	-150
Sisak	331	248	-83
Požega	340	248	-92
Virovitica	278	233	-45
Nova Gradiška	200	207	7
Križevci	167	126	-41
Sušak	85	95	10
Petrinja	19	14	-5
Senj	-	6	6
Bakar	-	1	1
Split	173	292	119
Dubrovnik	108	120	12
Šibenik	-	28	28
Čakovec	611	533	-78
Gradovi	14607	16245	1638

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Prisutno stanovništvo po veroispovesti Sarajevo, 1932.

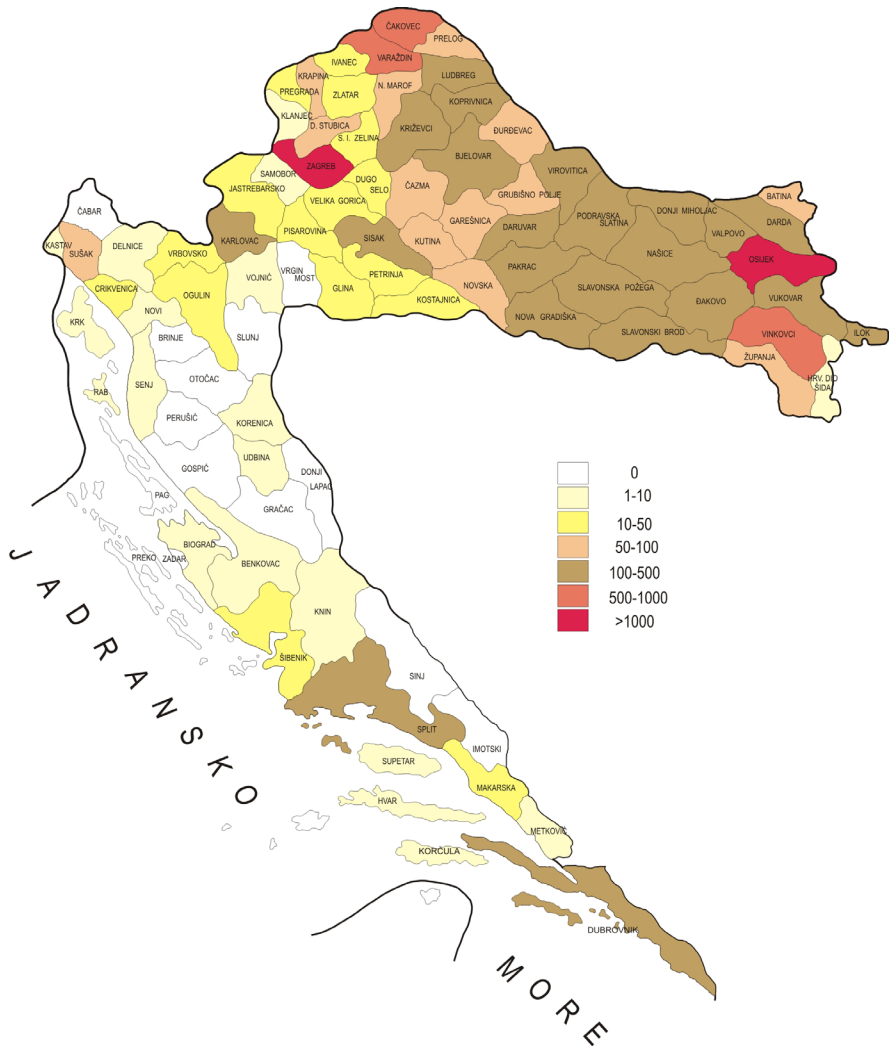
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Prisutno stanovništvo po veroispovesti

Beograd, 1938. ;Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. maja 1938., Zagreb, 1938.

Mape (slike) prikazuju broj Židova u kotarevima Hrvatske prema popisima 1921. i 1931. godine te je još jasnije vidljiva promjena – pražnjenje periferije i koncentracija Židova u velikim gradovima.



Sl. 8. Broj Židova u Hrvatskoj po kotarevima prema popisu stanovništva 1921. godine

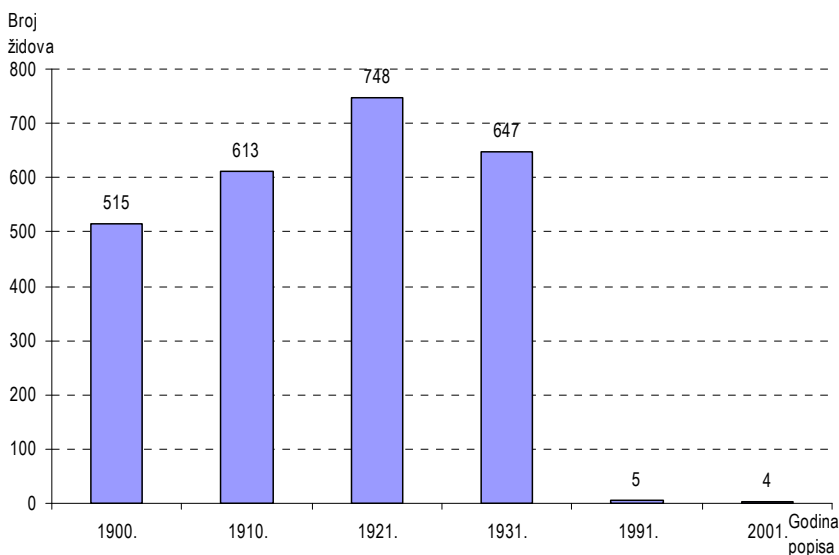


Sl. 9. Broj Židova u Hrvatskoj po kotarevima prema popisu stanovništva 1931. godine

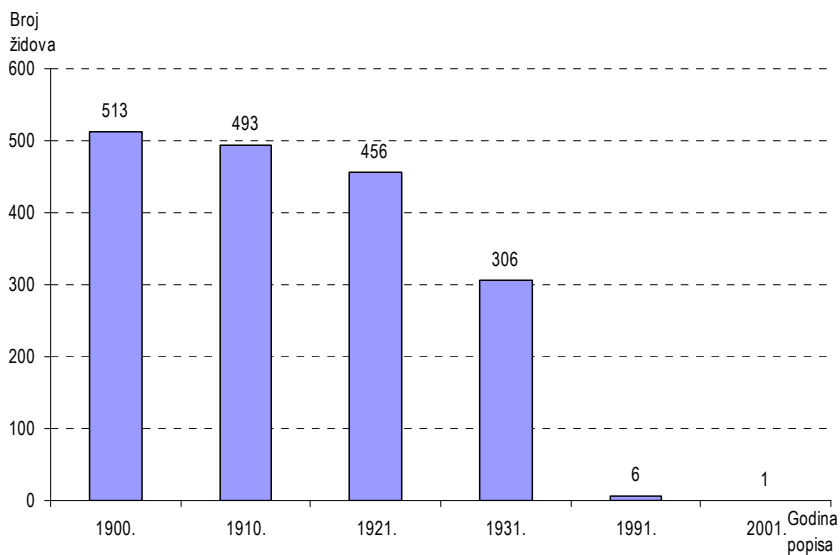
4.3. Židovska populacija u židovskim općinama (gradovima) prema popisima stanovništva 1900.-2001.

Na donjim dijagramima pokazali smo promjene u broju Židova prema podacima popisa stanovništva u gradovima u kojima su se nalazile organizirane Židovske općine.

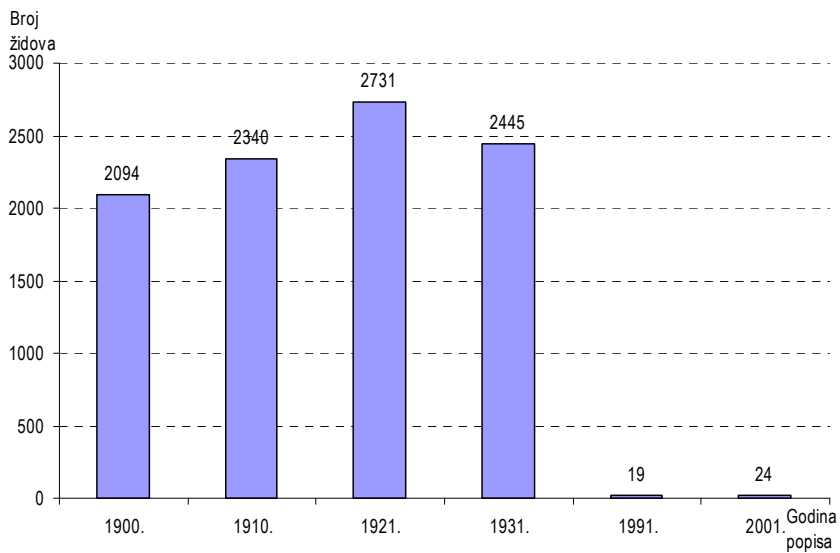
Ti nam podaci pokazuju, s jedne strane, sve veću koncentraciju židovske populacije u velikim gradovima prvenstveno Zagrebu, a s druge strane «pražnjenje» periferije- ne samo u području kotareva već i u njihovim centrima (gradovima).



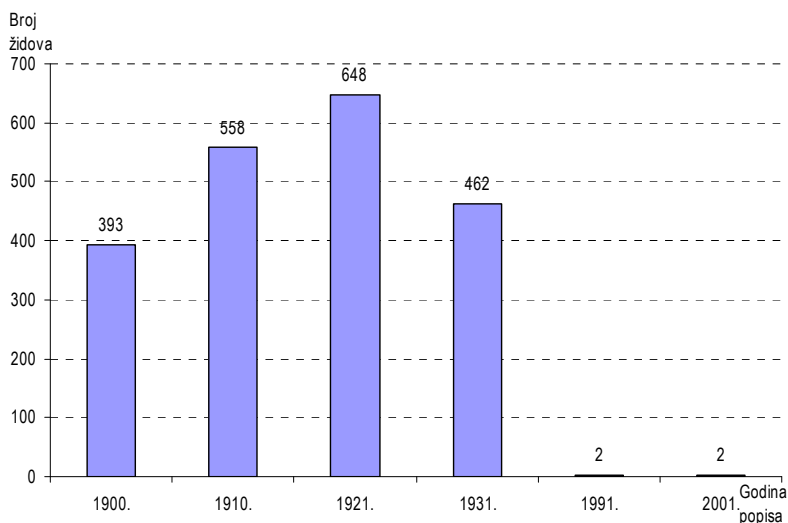
Sl. 10. Broj Židova u Vinkovcima prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



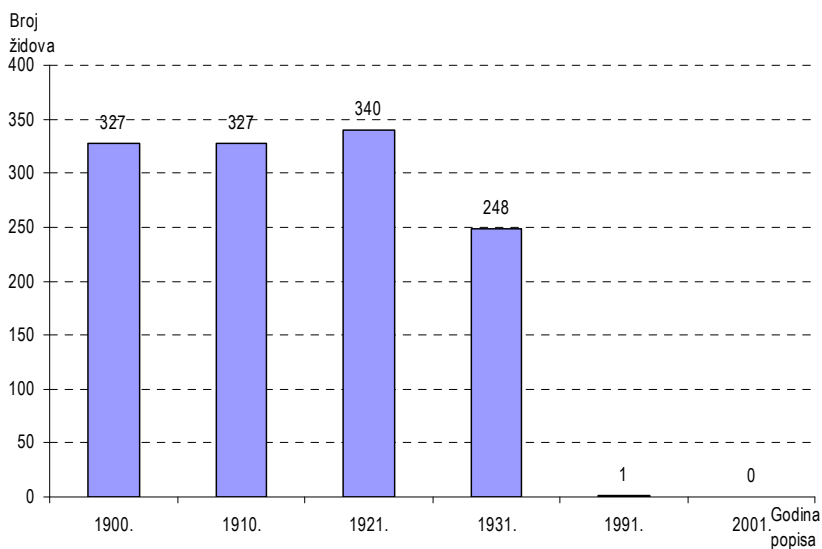
Sl. 11. Broj Židova u Vukovaru prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



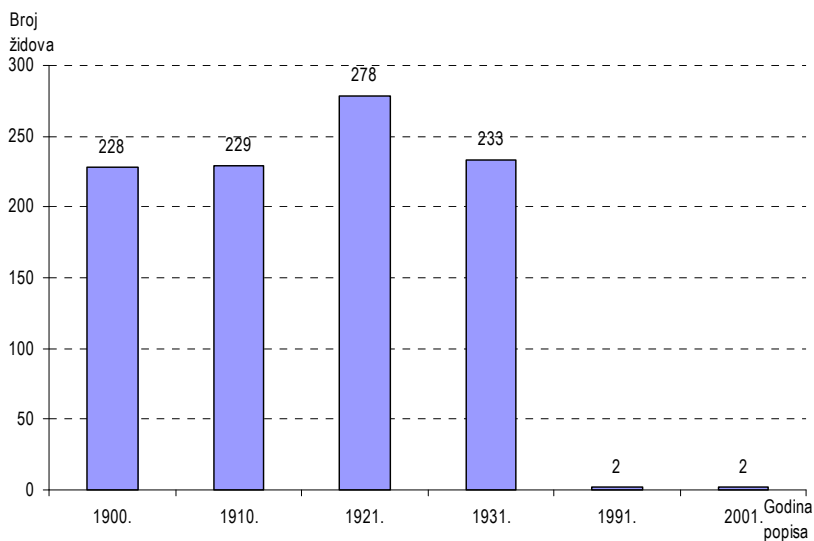
Sl. 12. Broj Židova u Osijeku prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



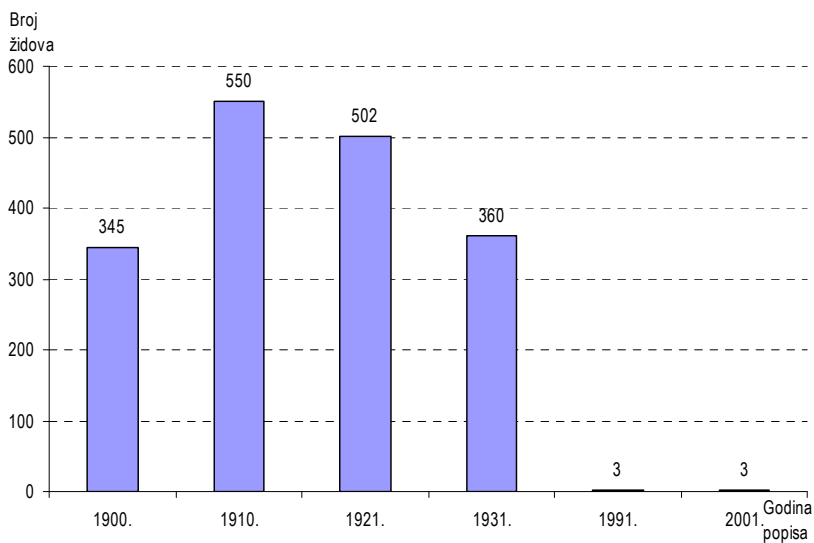
Sl. 13. Broj Židova u Slavonskom Brodu prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



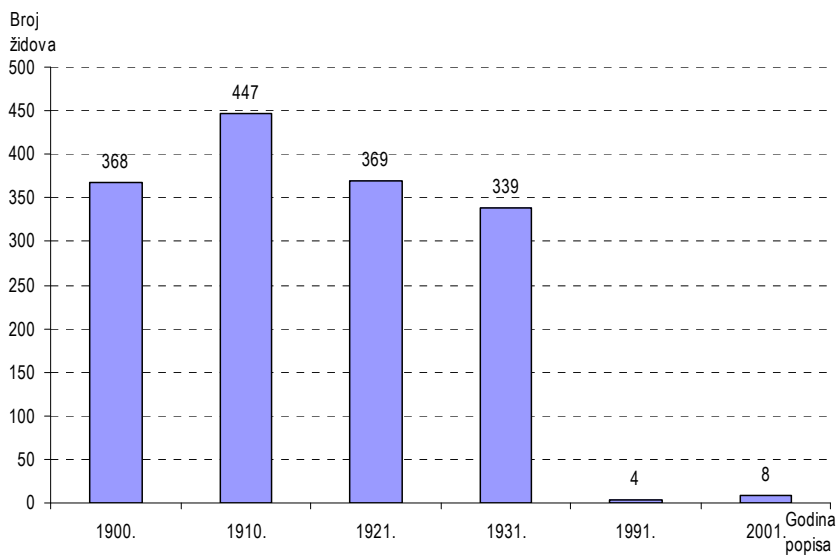
Sl. 14. Broj Židova u Požegi prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



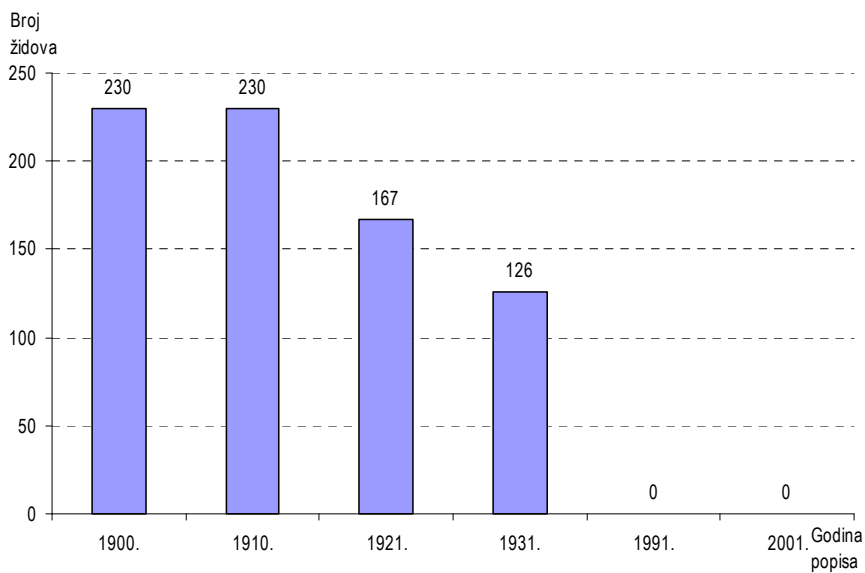
Sl. 15. Broj Židova u Virovitici prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



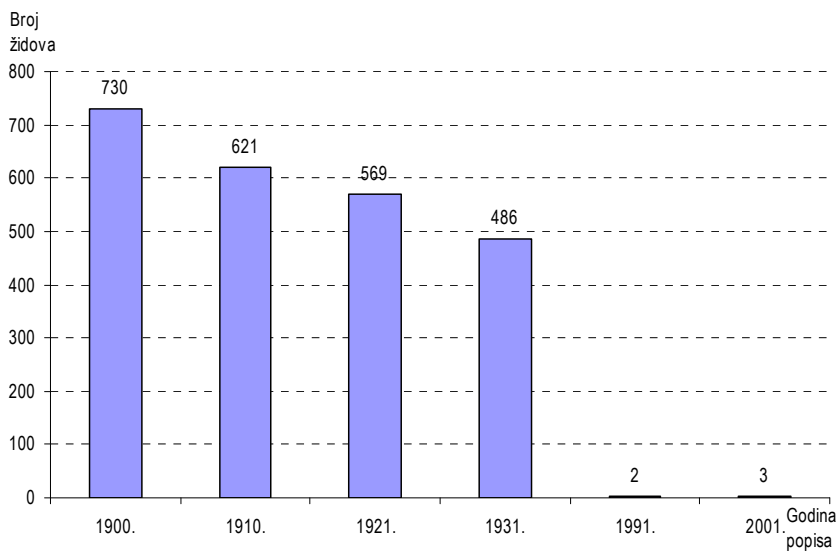
Sl. 16. Broj Židova u Bjelovaru prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



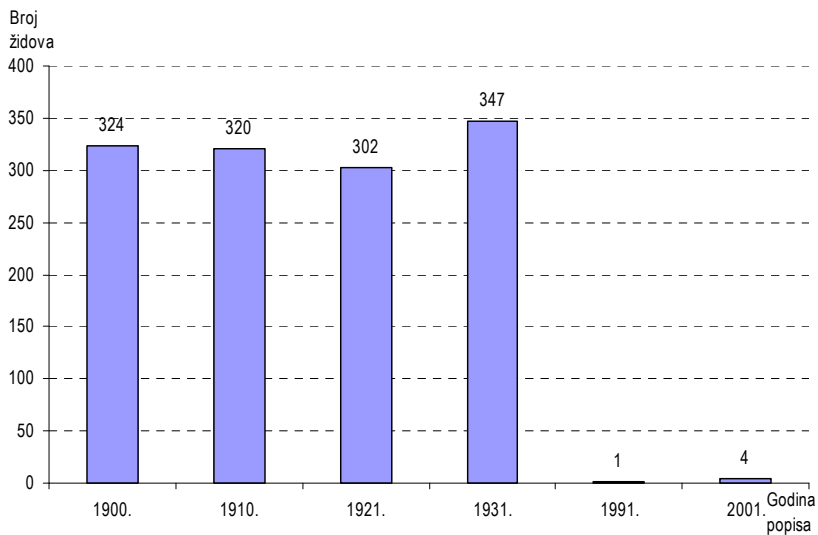
Sl. 17. Broj Židova u Koprivnici prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



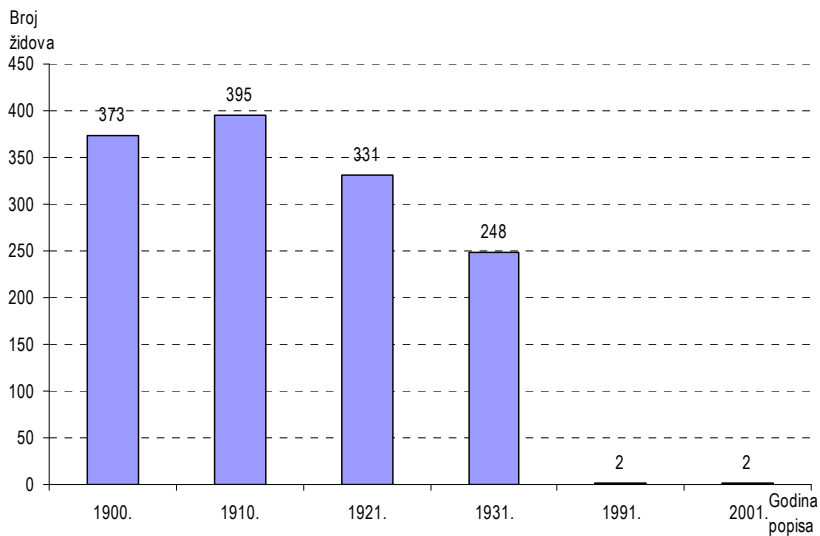
Sl. 18. Broj Židova u Križevcima prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



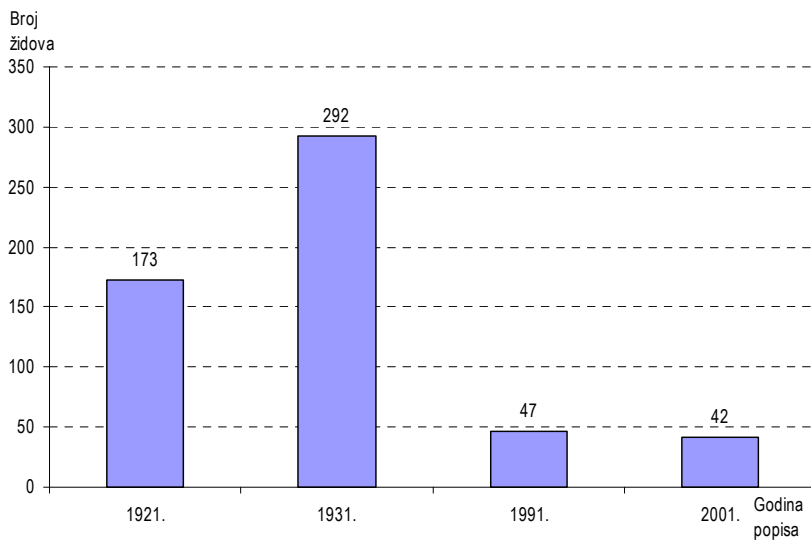
Sl. 19. Broj Židova u Varaždinu prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



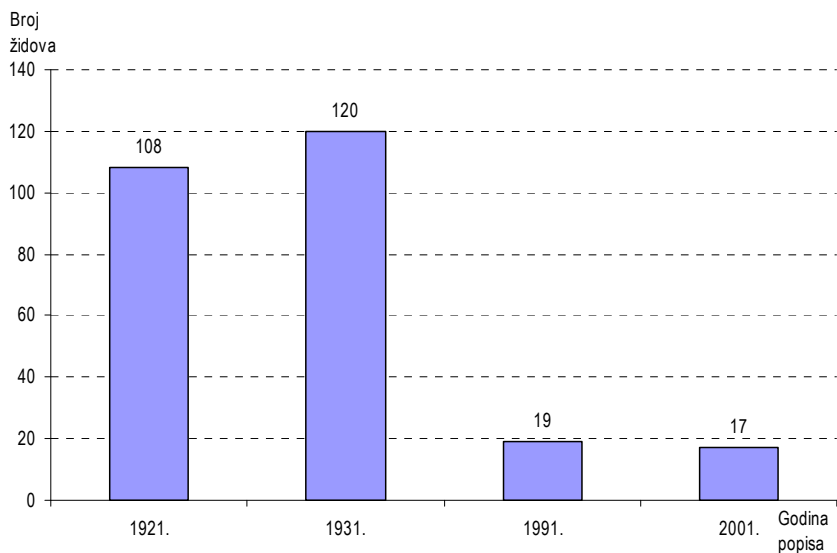
Sl. 20. Broj Židova u Karlovcu prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



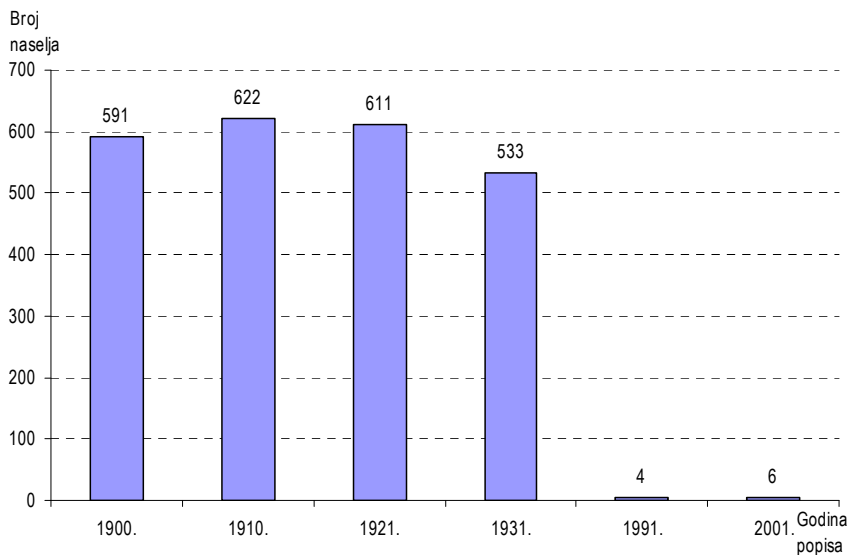
Sl. 21. Broj Židova u Sisku prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



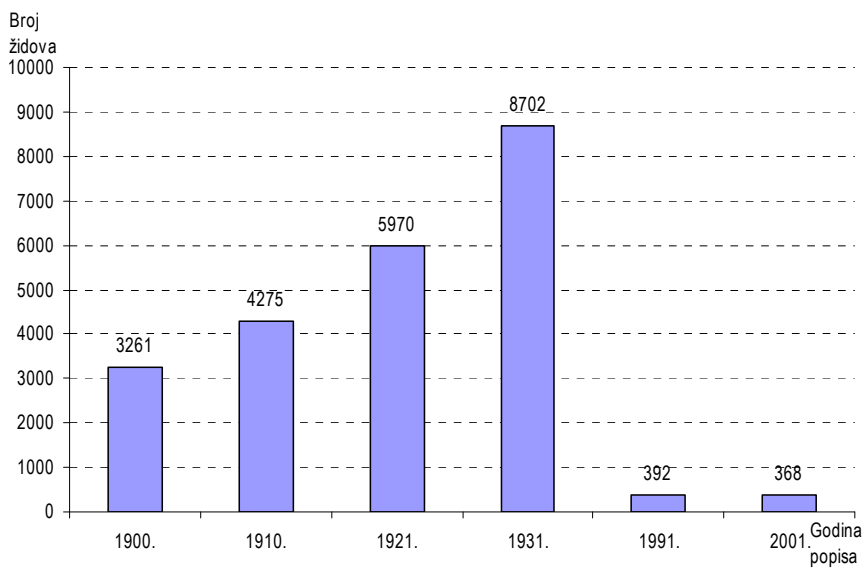
Sl. 22. Broj Židova u Splitu prema popisima 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



Sl. 23. Broj Židova u Dubrovniku prema popisima 1921., 1931. 1991. i 2001. godine



Sl. 24. Broj Židova u Čakovcu prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931., 1991. i 2001. godine



Sl. 25. Broj Židova u Zagrebu prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931. 1991. i 2001. godine

4.4. Židovi u popisima stanovništva Hrvatske nakon II. svjetskog rata

Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata su samo djelomično obuhvaćeni, jer se veliki broj Židova nije deklarirao da je «Židov» bilo po nacionalnosti i/ili vjeroispovijesti.

U posljednjem popisu stanovništva prije II. svjetskog rata, 1931. godine, bilo je na teritoriju bivše Jugoslavije 68.405 Židova, a u Hrvatskoj 21.505.

Jugoslavija je tada bila podijeljena na banovine, a današnji teritorij Hrvatske razdijeljen je u nekoliko banovina: Savsku i Primorsku, dio teritorija bio je uključen u Zetsku (Dubrovnik), a dio u Dunavsku banovinu (Ilok).

Pretpostavlja se da je pred sam rat bilo u Jugoslaviji ukupno oko 75.000 Židova, od čega je bilo oko 4.000 - 5.000 izbjeglica; u Hrvatskoj oko 25.000 Židova.

U popisima stanovništva poslije II. svjetskog rata broj Židova ne može se smatrati realnim. Vjerojatno se dio Židova nije deklarirao kao Židov po narodnosti, a poslije ni po vjeroispovijesti.

Ni broj članova židovskih općina (koji se razlikuje od podataka popisa stanovništva) nije potpun jer ima Židova koji nisu članovi općina.

Tablica 8. Broj Židova u Hrvatskoj u popisima stanovništva poslije II. svjetskog rata

Godina	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Po narodnosti	413	406	2845	316	600	576
Po vjeri	1011	-	-	-	633	495

Izvor: Stanovništvo prema nacionalnom sastavu prema popisima stanovništva 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2001. godine.

U našim smo se analizama broja i demografske strukture židovske

populacije Hrvatske koristili i podacima popisa stanovništva i dostupnim podacima o članstvu i istraživanjima u židovskim općinama.

U prvom poslijeratnom popisu stanovništva bivše Jugoslavije, 1948., bila su popisana 6.853 Židova, a u to vrijeme bila su 11.934 člana židovskih općina.

Prema mišljenju M.Perića (1974), koji je načinio demografsku analizu članova židovskih općina, jedan dio Židova se u popisu stanovništva izjasnio kao Srbin-Jevrej ili Hrvat-Židov, odnosno Mađar-Jevrej i takva lica nisu u obradi podataka uvrštene kao Židovi, već kao Srbi, Hrvati ili Mađari itd, (jer je bilo pravilo da se kod osoba koje navedu dvije narodnosti u obzir uzme samo prva). Zbog malog broja Židova oni su bili uvršteni pod "ostale" narodnosti, te se podaci nisu dalje detaljno obrađivali.

U popisu stanovništva 1953. godine, kada je bilo moguće odgovoriti na dva pitanja: 1) o vjeroispovijesti (1011) i 2) o narodnosti (nacionalnosti) (423). Osobe koje su se u Hrvatskoj izjasnile kao pripadnici "Mojsijeve vjere" odgovorile su na pitanje o narodnosti ovako:

U popisu stanovništva 1953. godine na teritoriju bivše Jugoslavije ukupno je registrirano 2.307 Židova po narodnosti i 2.565 po vjeroispovijesti (Mojsijeve vjere), te se prema tome oko polovina Židova odlučila za jednu od dvije mogućnosti izjašnjavanja pružene u tom popisu stanovništva, ali su neki zastupljeni u obje opcije.

Za izjašnjavanje po nacionalnosti u popisima stanovništva bio je dovoljan subjektivni kriterij popisane osobe, nikakvi dokumenti ili objektivne činjenice nisu bile tražene ili razmatrane, a to je vrijedilo i za izjašnjavanje o vjeroispovijesti.

No, u Jugoslaviji među osobama "Mojsijeve vjere" bilo je 1.364 (53,1%) osoba koje su se izjasnile kao "neslaveni", to su oni koji su vjerojatno

izjasnili za Židove po narodnosti i u manjoj mjeri za Mađare ili Nijemce. Jugoslavena (neopredijeljenih) bilo je svega 193 (7,5%).

Tablica 9. Osobe “Mojsijeve vjere” prema narodnosti u popisu stanovništva Hrvatske 1953. godine

Narodnost	Broj	Posto (%)
Hrvati	619	61,22
Srbi	18	1,78
Slovinci	1	0,10
Makedonci	1	0,10
Jugoslaveni	44	4,35
Mađari	23	2,27
Talijani	4	0,40
Česi-Slovaci	10	0,99
Nijemci	4	0,40
Ostali Slaveni	8	0,80
Ostale neslaveni	279	27,59
Ukupno	1.011	100,0

Izvor. Popis stanovništva 1953. godine,Knjiga I. vitalna i etnička obeležja, Beograd 1959.

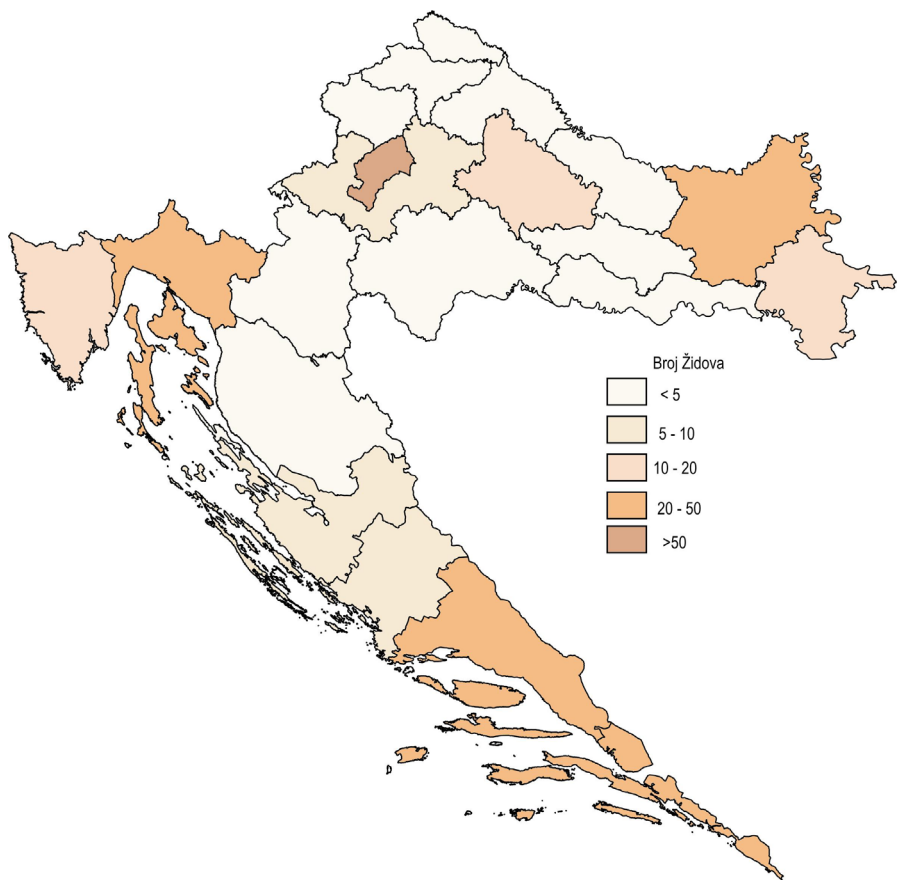
U 1961. godini popisano je u Hrvatskoj 413 Židova po narodnosti. Mogućnost dvojakog izjašnjavanja postojala je i 1991. godine kada je u Hrvatskoj bilo 600 Židova po narodnosti odnosno 633 po vjeroispovijesti.

Od početka stoljeća stanovništvo Zagreba se povećalo za oko deset puta, a broj Židova u njemu se smanjio za 90%.

Tablica 10. Nacionalne manjine u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1991. godine

Županija	Srbi	Slovenci	Muslimani	Mađari	Talijani	Česi	Rusini	Slovaci	Nijemci	Židovi	Ostali i nepoznato
Zagrebačka	5885	949	1430	195	36	327	82	65	78	8	10612
Krap. - zag.	356	543	82	32	6	14	4	18	33	1	2005
Sis. - mos.	91304	352	3430	266	232	1014	435	366	60	4	18113
Karlovačka	46888	622	1536	72	21	31	23	21	26	1	10912
Varaždinska	1428	783	155	77	15	20	21	16	27	2	4107
Kopriv.-križ.	4052	183	129	120	4	38	11	10	16	4	4466
Bjelo.-bil.	23255	230	198	2022	83	8393	22	56	123	18	11861
Prim. - gor.	28399	4633	7007	622	3972	197	130	120	171	28	33045
Ličko-senj.	30979	71	249	19	6	11	3	7	17	1	3562
Virovi.-pod.	21904	118	175	385	15	114	23	36	34	2	6463
Pož.-sla.	22572	127	127	334	900	1096	40	213	86	2	6664
Brod.-pos.	19957	248	546	106	72	152	572	43	78	3	12150
Zadarska	51846	482	516	152	103	36	49	54	85	7	10055
Osječ-bar.	57169	857	1041	12501	44	120	256	2390	829	22	29733
Šiben.-knin.	52185	259	330	106	22	30	16	38	47	8	5432
Vukovar.-sr.	45491	217	2701	3117	12	62	3468	1630	250	13	16152
Šplitsko-dal.	15374	1357	2206	362	125	207	85	112	179	48	23466
Istarska	9754	2808	6224	580	15306	99	71	162	93	11	57642
Dubro.-ner.	6249	265	3275	114	62	44	33	27	73	21	7410
Međimurska	421	855	76	91	1	17	16	11	16	4	5698
G. Zagreb	46195	6417	12036	1082	266	1064	387	211	314	392	49521
Hrvatska	581663	22376	43469	22355	21303	13086	5747	5606	2635	600	329069

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

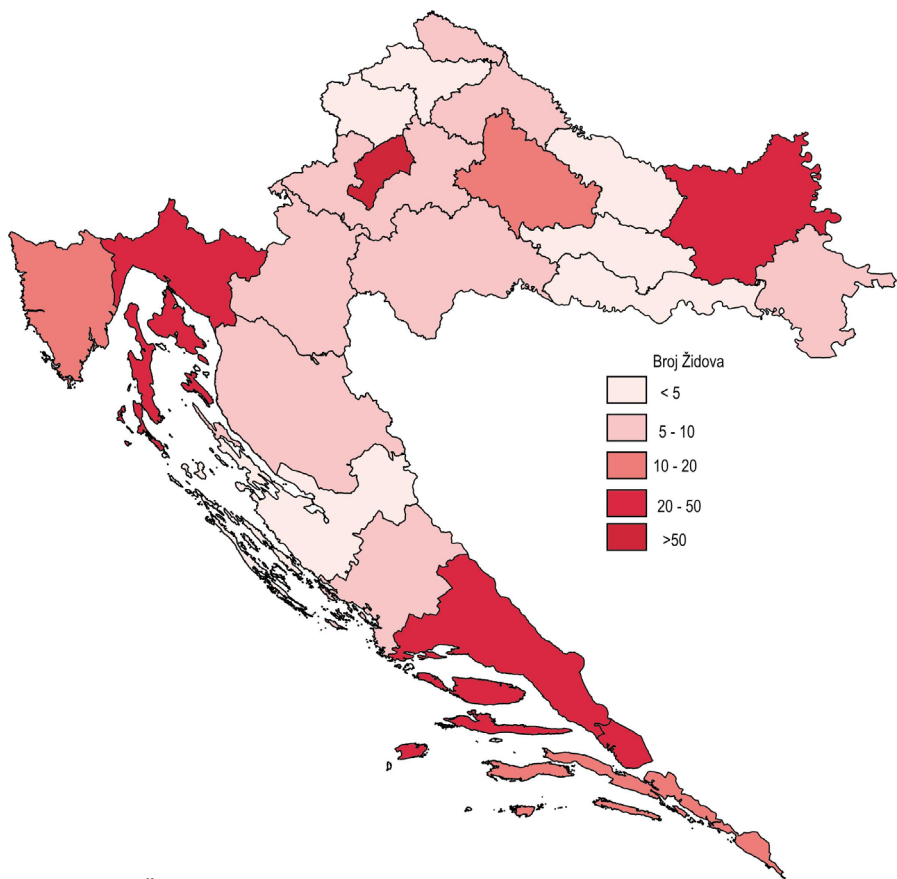


Sl. 26. Broj Židova u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 1991. godine

Tablica 11. Nacionalne manjine u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 2001. godine

Županija	Srbi	Muslimani	Talijani	Mađari	Slovenci	Česi	Slovaci	Nijemci	Rusini	Židovi	Ostali i nepoznato
Zagrebačka	2720	877	31	158	601	238	47	75	25	8	7048
Krap. - zag.	224	61	6	25	439	22	13	34	4	0	1392
Sis. - mos.	21617	1137	192	148	181	670	243	54	11	6	8932
Karlovačka	15651	892	11	32	340	20	20	34	6	5	5286
Varaždinska	761	116	17	56	562	23	13	40	7	3	2697
Kopriv.-križ.	2408	93	9	108	131	28	10	26	28	9	2167
Bjelo.-bil.	9421	66	79	1188	120	7098	46	84	13	11	5087
Prim. - gor.	15005	3021	3539	516	2883	145	125	213	61	27	21532
Ličko-senj.	6193	88	6	18	39	10	5	6	1	5	1061
Virovi.-pod.	6612	69	12	255	67	92	23	18	18	2	2667
Pož.-sla.	5616	48	788	221	59	775	120	78	12	1	1995
Brod.-pos.	5347	372	40	81	93	109	28	75	25	2	4464
Zadarska	5716	266	109	89	267	26	43	139	15	4	4183
Osječ-bar.	28866	410	32	9784	480	61	2155	964	127	26	10356
Šiben.-knin.	10229	142	30	68	143	30	31	44	5	9	2322
Vukovar.-sr.	31644	1138	5	2047	92	43	1338	171	1796	5	6212
Splitsko-dal.	5520	888	114	262	746	156	109	260	13	44	9025
Istarska	6613	3077	14284	536	2020	103	144	180	31	17	31011
Dubro.-ner.	2409	1760	51	89	163	26	22	99	11	18	3601
Medimurska	248	30	4	73	522	22	6	20	5	6	4744
G. Zagreb	18811	6204	277	841	3225	813	171	288	123	368	31680
Hrvatska	201631	20755	19636	16595	13173	10510	4712	2902	2337	576	167462

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

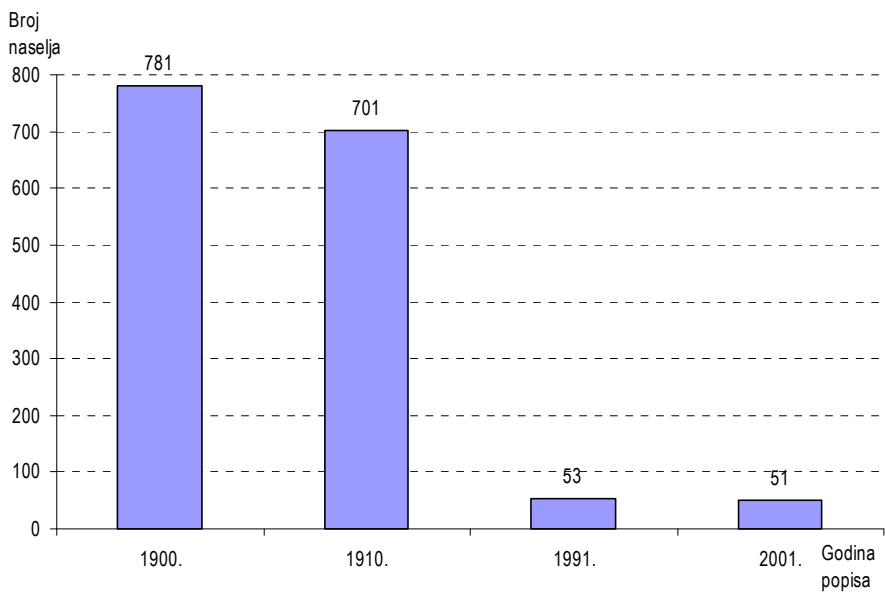


Sl. 27. Broj Židova u Hrvatskoj po županijama prema popisu stanovništva 2001. godine

Tablica 12. Broj Židova i broj naselja (sela i gradovi) u kojima su živjeli u Hrvatskoj po županijama prema popisima stanovništva 1900., 1910., 1991. i 2001. po nacionalnosti godine

Županija	Broj Židova		Broj naselja		Broj Židova		Broj naselja	
	1900.	1910.	1900.	1910.	1991.	2001.	1991.	2001.
Zagrebačka	366	383	42	39	8	8	4	4
Krapinsko-zag.	323	276	43	35	1	-	1	-
Sisačko-mos.	951	982	67	53	4	6	3	2
Karlovačka	531	498	23	23	1	5	1	2
Varaždinska	1218	1047	66	59	2	3	1	1
Koprivničko-križ.	1150	1120	50	47	4	9	1	3
Bjelovarsko-bilo.	1223	1399	86	77	18	11	7	3
Primorsko-gor.	1266	1935	13	12	28	27	5	7
Ličko-senjska	-	-	-	-	1	5	1	3
Virovitičko-pod.	1202	1180	70	73	2	2	1	1
Požeško-sla.	960	855	57	42	2	1	2	1
Brodsko-pos.	923	1061	55	50	3	2	2	1
Zadarska	-	-	-	-	7	4	2	2
Osječko-bar.	3886	4009	106	93	22	26	4	3
Šibensko-kn.	-	-	-	-	8	9	1	3
Vukovarsko-srij.	1783	1774	61	53	13	5	4	3
Splitsko-dal.	-	-	-	-	48	44	2	3
Istarska	-	-	-	-	11	17	6	4
Dubrovačko-ner.	-	-	-	-	21	18	3	2
Međimurska	1044	1001	35	38	4	6	1	2
Grad Zagreb	3305	4311	7	7	392	368	1	1
Hrvatska	20131	21831	781	701	600	576	53	51

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.



Sl. 28. Broj naselja u Hrvatskoj u kojima su živjeli Židovi prema popisima stanovništva 1900., 1910., 1991. i 2001. godine

Tablica 13. Kretanje broja Židova u gradovima prema popisima 1900., 1910., 1921., 1931., 1991. i 2001. godine (u kojima su bile Židovske zajednice)

Grad	1900.	1910.	1921.	1931.	1991.	2001.
Vinkovci	515	613	748	647	5	4
Vukovar	513	493	456	306	6	1
Osijek	2094	2340	2731	2445	19	24
Slavonski Brod	393	558	648	462	2	2
Nova Gradiška	143	210	-	207	0	0
Požega	327	327	340	248	1	0
Virovitica	228	229	278	233	2	2
Bjelovar	345	550	502	360	3	3
Koprivnica	368	447	369	339	4	8
Križevci	230	230	167	126	0	0
Varaždin	730	621	569	486	2	3
Karlovac	324	320	302	347	1	4
Sisak	373	395	331	248	2	2
Zagreb	3261	4275	5970	8702	392	368
Split	0	0	173	292	47	42
Dubrovnik	0	0	108	120	19	17
Čakovec	591	622	611	533	4	6

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.—1991. po naseljima, DZS, Zagreb, 1998.

V. ŽIDOVI U ZAGREBU I POPULACIJA ZAGREBA

Osobito je zahtjevno uspoređivati Židovsku populaciju u Zagrebu sa populacijom Zagreba, pri čemu smo koristili usporedive popise stanovništva za teritorij naselja Zagreb.

Istraživači su, u poglavlju o komparativnim karakteristikama židovske populacije i populacije Zagreba, stavljeni pred relativno težak zadatak: spoznati kvantitativna demografska obilježja židovske populacije u Zagrebu i kretanje u dužem vremenskom razdoblju te dati usporednu analizu s kretanjem ukupnog zagrebačkog stanovništva, imajući u vidu dugoročni utjecaj na to izuzetnih, povijesnih, političkih i socijalno-ekonomskih prilika te migracijskih kretanja u promatranom razdoblju. Rezultati analize primarno su znanstvenog karaktera.

Ovo je prvo takovo istraživanje i čini okosnicu ove knjige. Stanovništvo Hrvatske je u dugom vremenskom razdoblju od 134 godine poraslo nešto više od dva puta, a stanovništvo Zagreba se u istom razdoblju povećalo 16 puta.

Velika razlika u broju Židova u Zagrebu između popisa stanovništva prije II. svjetskog rata i poslije njega nastala je zbog velikih gubitaka u toku ratnih godina, u vrijeme Holokausta, a kasnije zbog migracija Židova u Izrael.

Kada se uspoređuju popisni podaci i podaci židovskih općina treba znati da se u Židovske općine u Hrvatskoj i Zagrebu, danas, ali ne i prije II. svjetskog rata, mogu učlaniti Židovi koji imaju dokazano židovsko porijeklo po majčinoj, ali i po očevoj strani.

Postoje i «pridruženi članovi» koji mogu biti i Nežidovi, bračni partneri židovskih članova, ali se oni ne uzimaju u obzir prilikom analiza židovske populacije, anketa i istraživanja, a u općini ne mogu glasati niti biti birani u Vijeće općine.

Godine 1931. židovski vjernici u Zagrebu dosežu najveći broj (8.702) od svih popisa, ali nakon Drugog svjetskog rata spadaju u najmanje vjerske skupine s učešćem od svega 0,1 %.

Posljednji raspoloživi podaci o predratnoj Židovskoj populaciji u Zagrebu potječu iz posebne kartoteke načinjene od Ustaša 28.V.1941- tzv. kartoteke židovskog znaka.

Prema evidenciji napravljenoj u Kartoteci židovskog znaka, 28.V.1941., u Zagrebu je bilo 10.960 Židova, koji su kasnije uneseni u bazu podataka Istraživačkog centra CENDO.

Analiza o sudbini u Holokaustu članova Židovske općine u Zagrebu, registriranih 1941.godine, koja je uzela u obzir službene podatke o preživjelima, je pokazala da je preživjelo Holokaust samo 1.222 Židova ili oko 10% onih koji su bili ranije članovi Židovske općine u Zagrebu.

Prvi Židovi koji su se naselili u Zagreb, prema pisanju dr. Gavre Schwarza, morali su dobiti dozvole na naseljavanje: *«... doseljeni su Židovi morali prema tomu, gdje su se želili naseliti, steći dozvolu ili od gradskog magistrata ili od biskupa. Sigurno je ipak, da su zajedno sačinjavali jednu općinu već radi malog njihovog broja, ta bilo ih je jedva 20 obitelji g. 1806. kad su se u općinu udružili ».*

5.1. Popis židova u biskupskom kaptolu

Popis Židova na Kaptolu u Laškoj ulici, načinio je sudac Babočaj (Joannem Babochay) dana 5. studenog 1806. ali se taj dokument nije sačuvao. Sačuvao se njegov kasniji popis od 21. prosinca 1812. godine, u kojem se nalazi samo nekoliko obitelji s ukupno 19 osoba:

- 1.Jacobus Stern, koji je stigao u Zagreb 1789. iz Bohemije, sa suprugom Rosinom i sinovima Salamonom i Edvardom;
- 2.Philipus Stern, koji je stigao u Zagreb 1794 . sa suprugom i sinom Ignatiusom ;

3. Elias Herschl stigao 1789, iz Rechnitza, sa ženom Ester, sinom Majerleb i kćerkom Mariom.
4. Josephus Fisher došao u Zagreb 1789. iz Miskolczina, žena Caecilia, Sigismundus sin i sestra supruge Theresia.
5. Ignatius Veiszer, doselio 1807. iz Balotha;
6. Jacobus Erlih, doselio 1800. iz Balotha
7. Simeon Khon, doselio 1794 iz Miskolczina
8. Jacobus Khroh, doselio 1807. iz Posonia

Svi oni su posjednici malih trgovina (Trafica minuta), samo posljednji, Jacobus Khroh bio je po zanimanju spaljivač potaše (Cremati exustor).

Najstariji izvori o broju stanovnika u Zagrebu, prije uvođenja popisa stanovništva, bili su popisi poreskih obveznika, matične knjige, kanonske vizitacije (iz 1742. i 1743. kanonika Pepelka), terezijanski i jozefinski popisi.

Car Josip II. je 16. listopada 1784. naredio popis stanovništva i numeraciju kuća u Ugarskoj i "pridruženim stranama" (Gross,1985), što je načinjeno 1785. (uz isključenje žena plemkinja) i uz reviziju koja je trajala do 1789. godine.

Prema procjenama u drugoj polovini 17. stoljeća bilo je 3.600 stanovnika Zagreba, od kojih je 65% živjelo na Gradecu, a 35% na Kaptolu.

Ugarski sabor je 1802. zaključio provesti popis stanovništva (uz isključenje plemstva i svećenstva) što je napravljeno 1805. godine. U prvom općem popisu 1805. godine, kraljevski Gradec imao je 2.973 stanovnika. Popis 1809. u župi Sv. Marka, kojoj pripada Gradec s nekoliko susjednih sela, nabrojio je 6.506 katolika, 33 grkokatolika, 110 pravoslavnih, 4 evangelika i 57 Židova. U isto vrijeme u župi Sv. Marije, kojoj je pripadao Kaptol, bila su 3.262 katolika, 2 grkokatolika, 2 evangelika i 24 Židova. Godine 1837. četiri zagrebačke župe (Sv. Marka, Sv. Marije, Sv. Petra i Sv. Ivana) imaju 13.129 stanovnika i među njima 255 Židova.

Između 1830. i 1850. godine bilo je osam popisa stanovništva Kaptola i Gradeca (Krivošić,1981).Podaci o stanovništvu Kaptola i Gradeca vodili su se odvojeno sve do 1850. godine, kada su patentom cara Josipa II. ujedinjeni u jedinstvenu zagrebačku cjelinu (Laušić,1989).Krajem 19. stoljeća Zagreb broji ukupno 37.529 stanovnika. od toga su 5.1% Židovi.

5.2. Popis židova u Gradecu

Taj su popis sačinili Jakob Stiegler i Jakob Weiss 5. srpnja 1808. godine, a potpisan ga je i Josephus Stajduchar – gradski bilježnik i «komesar» mjesne židovske zajednice.

Svi su popisani bili svrstani prema prihodima u šest privrednih grupa,: Mercatore (trgovce); Questores (kramare), Questores circumforanci (kramare kućarce); Opifices (obrtnike); Arendatores (zakupnike) i Depauperati (osiromašeni-koji većinom žive od potpore). Svaka grupa ima tri razreda prema prihodu.

Popis Gradeca nam daje više podataka, osobito o strukturi domaćinstava. U tim su domaćinstvima tada popisani ne samo članovi obitelji već i službenici i posluga. Ukupno je bilo 60 osoba (samo 8 Nežidova) i to 9 glava obitelji, 8 njihovih supruga i 13 djece, te namještenici, sluge, rođaci, braća i sestre itd.

1. Jakob Weiss, koji je naveden kao glava (Hausvater) domaćinstva u kojem imamo 18 članova, došao je u Zagreb 1789. iz Rechnitza, zajedno sa suprugom Franciskom koja je rođena u Kaniži. Njihova djeca: kćerke Theresia i Charlotte kao i sinovi Mayer i Max su rođeni u Zagrebu. Tu je rođen i Anton, sin umrlog brata.

Jakob Weiss ima trgovinu zemaljskim plodovima i fabriku potaše, i svrstan je u kategoriju imućnih trgovaca koji imaju dohodak do 2.000 forinti. Njegov je posao razgranat na terenu i ima filijalu u Jaski. Zato ima knjigovođu (Hermann Fuchs), pomoćnika Samuel Scholinger, službenike koji na terenu kupuju proizvode (Gersson Hirschler i Marcus Pollak), majstore za potašu (Benedikt Schlohinger i Pinkas Pollak), kućnog učitelja Israela Breuera, kočijaša (Joseph Lewinger), slugu (Isac Ehrenfest), kuharicu Nanette Freida i pomoćnicu Maritzu Burge. Svi su došljaci u Zagreb iz raznih krajeva Mađarske, Poljske, Austrije i drugih krajeva.

2. Jakov Stiegler je imućan trgovac sa preko 2.000 forinti prihoda, a došao je iz Trebitscha u Moravskoj 1787. godine. Njegova žena Anna Jakoby je rođena u Schleiningu, a jedina kćerka Theresia u Zagrebu.

Njegov knjigovođa (pisar) Schamburg Joseph je iz Eisenstadta. Pomoćnici koji su kupovali produkte na terenu su Joseph Mann (iz Pesenza) te Jakob Lobel i njegova žena Fanny Heinrich iz Schleininga, dok se njihov sin Mandl rodio u Jaski (Jahska); pomoćnik Alexander Fisher je iz Čakovca (Czakatorn). Iz Varaždina (Warasdin) su došli rođaci J. Stieglera i kuharice. On je bio prvi predsjednik Židovske općine u Zagrebu.

3. Adam Schlesinger iz Kaniže sa ženom Terezijom (iz Rechnitza), je manje imućan i nema pomoćnika. Imaju od ranije dva sina: Wilhelma Kohna i Josepha Kohna, te kćerku Rozaliju rođenu u Zagrebu. Od posluge se spominje samo kuharica Kattel koja je došla iz Kormenda.

4. Izak Lobl je učitelj, on i njegov sin Jakob su stigli iz Eisenstadta

5. Franz Lobl, trgovac, došao je iz Kaniže, a njegova žena Theresia je porijeklom iz Lowo. Kćerke Margarita i Hanna su rođene u Zagrebu.

6. Salamon Schwarz, tapecirer i njegova žena Katharina su došli iz Kaniže.

7. Izrael Lowy, zubni liječnik i njegova žena Katton su došli 1797. iz Gochingena,

8. Abraham Stiegler, trgovac, došao je 1790. iz Guchsinga, njegova žena Henrieta rođ. Spitzer je porijekom iz Lachenbacha a sin Acher se rodio u Zagrebu. Imali su kuharicu Saru.

9. Fischer Filip, grobar došao je u Zagreb 1797. iz Poljske, žena Terezija iz Lowe, od kuda je i kćerka Zilla, a sinovi Franz i Joseph, te kćerka Rosel su rođeni u Zagrebu.

5.3. Porijeklo židovskih obitelji u Zagrebu

Dr. Gavro Schwarz je prilikom opisa 116 obitelji prvih Židova u Zagrebu (između 1840-1843), nabrojao mjesta odakle su oni došli. Posebno su vođeni muškarci, a posebno žene, prema zemljama porijekla (i gradovima). Mi smo proučili te popise i opise i uspjeli pokazati porijeklo većine prvih židovskih naseljenika u Zagreb. Dodali smo i neke podatke iz matice vjenčanih u Zagrebu u razdoblju od 1858. do 1879. godine.

To će možda posebno zanimati one koji traže porijeklo svojih obitelji i svoje korijene.

Ugarska (Mađarska)

Bonyhad :Klein Aleksander,Eichner Samuel, Rosenberg Ignac, Rosalia Rosenberg Roszai Antal,Eishner Ignatz , Pollak Johana; Budim –Altofen :Heimbach Leopold, Dr. Schonstein Leopold

Budim: Moses Samuel; Foldvar: Baumgartner Leopold; Guns: Spitzer Moritz, Terezija Spitzer;

Kaniža Velika: Hermina Schwarz, Samuel Schwarz, Nanette Lichenstein, Šarlota Hirschl,Terezija Lederer, Amalija Hertman,Kati Hirschler, Nanetta Weiss, Stern Abraham, Julija Kostler, Heinrich Stern, Šarlota Feigelstock, Betlheim Jakob, Roza Stern, Roza Mayer, Šarlota Politzer,Ana Bachrach; Schwarz Friedrich , Singer Henriette, Bachrach Eduard, Scherz Simon,Kohn Josef,Scherz Simon, Lowy Ignatz , Bachrach, Friedrich Kurschner Heron , Weinberger Jakob. Stern Cecilie, Spitz Cecilie, Neuman Karolina Schlesinger Rosa

Kormend: Nanetta Gross,Furst Heinrich, Furst Jakob, Marija Furst;Karadazs David,Steinhardt Moritz,Karpeler Regine, Buchler Johana, Buchler Albert, Buchler Fany, Prager Bela

Lengyeltot:Brill Josef; Palotta: Palotta Aron; Papa:Abraham Hertmann, Babeta Steiner, Hertman Samuel, Schwarz Josip;

Pest: Emina Pollak, Wellsch David; Kohn Samuel, Marcus Samuel;
Pressburg :Rozalija Hirsch, Katarina Langraf; Rechnitz :Jozefina
Deutsch, Angelus Jakob, Langraf Jakob, Regina Lowy, Babeta Leitner,
Helena Guttermann; Angelus Jakob, Langraf Gustaf, Kronfeld Gustav
,Spiegler Friedrich

Gyomory (Feher): Deutsch Albert; Deutsch Leopold ;
Szombathely:Hofmann Samuel (Steinmanger);
Szigetvar:Ignaz Deutsch, Katarina,Weiss Herman , Kremsir; Tapio:
Klein Bernhard; Vasvar: Muller Jakob; Vasan-Veszprem :Guthardt
Josip, Hochstadter Josip;

Zala Egerszeg :Katarina Weinberger; Zala Lovo :Johana Schwabenitz,
Bruckner Moritz, Kohn Salamon, Kohn, Deutsch Babette, Schwabenitz
Leopold

Austrija:

Deutschkreutz: Neufeld Heinrich; Gross-Magendorf: Hirsch Adolf,
Babeta Frei;

Kitze:Goldziehler Markus; Gussing :Stiegler Ašer, Rozalija Sommer,
Rozalija Kaufmann, Julija Ungar, Kaufmann Filip, Tereza Neufeld;
Benfeld Terezija, Alexander Jonas, Ornstein Rosalie Neufeld Gina,
Schonheit Katharina, Pollak Leopold, Alexander Šandor,Mayer Šandor,
Kaufman Jakob, Kellner sarafina,Rosenberg Max, Bendiner Heinrich ,
Rosenberg, Bichler Moritz, Neumann Aleksander, Risenberg Leopold,
Sconheit Therese Schonheit Cecilie, Schonheit Johana, Aleksander
Bernard, Weiss Jakob

Lakenbach:Henrijeta Spitzer,Katarina Spitzer, Hirschler Geršon,Naneta
Spitzer,Šarlota Spitzer;

Mattersdorf:Heinrich Kohn, Johana Kohn, Šarlota Kohn,

Schlaining:Naneta Linenberg, Schweizer Salman, Julija
Weiss,Honisberger Katarina,Steiner Netti,Gunsburg Josefina,
Grunwald, Honmigsberg Cili, Rosenberg, Hirschl Heinrich, Hirsch
Paulina, Kern Alexander, Heinrich Ignatz

Čehoslovačka republika:

Gross Meseritsch: Blum David, Holzmann Sigmund; Komorn:Schwarz Ignac; Drovišnje Arva :Ehrenfreund Ignac, Rezi Bankner; Holitsch (Njitra): Loffler Moše;Stern Aleksandar :

Kaschau :Rotter Ignac; Lipto Szt. Miklos:Leopold Friedlander; Neuschloss: Neuberger Simon;

Eidlitz :Rosenzweig Eduard ; Nuesohl :Julija Weiss; Neuzetlisch :Epstein Ignac;

Nikolsburg :Tereza Herzl; Polna :Jakob Weiss, Pulzer Leopold, Weiss Simon;

Pohrlitz :Schuller Hirsch Heinrich; Saaz:Neuberger Simon; Surany: Braun Moritz, Weiss Adam;

Hranice:Siebenschein Josip; Tapolscsany :Tereza Blum; Trebitsch: Benjamin Deutsch;

Trencsen: Epstein Wolf; Ung. Brod :Frankl Johan; Frankl Leopold Nemesker (Sopron) :Amalija Deutsch; Waaq Neustaldt :Hana Lowy.

Njemačka: Pruska i Bavarska

Bunzt Bayern: Kahn Josip; Schlichtigsheim: Emanuel Sachs; Merzbach Bayern: Franciska Schneider;

Ottonson Bayern: Emilija Simonsfeld

Poljska:

Bielitz: Ema Goldsmidt; Jaroslav: Segen Emanuel; Krakov :Figantner Josip, Herz Moses Sauerbrunn Marcus, Regina Horovitz;

Liska :Rosenfeld Israel; Rezov: Rozalija Ornstein; Tarnov :Sismann Josip

Italija

Gradiška (Gradisca kraj Goricije) :Prister Emanuel, Karolina Prister, Prister Girolamo, Karolina Luzzato, Babeta Luzzato, Regina Prister.

Navedeni nazivi i lokacije mjesta porijekla prvih Židova koji su došli u Zagreb, odnose se na područje u tadašnjim granicama Austrougarske monarhije.

Te su se granice kasnije mijenjale, a s njima i imena gradova pa i imena Židova, što posebno upozorava u svom radu Malcom Scott Hardy.

Tako se npr. grad Gusing, koji se danas nalazi u Austriji nekada zvao Nemet Ujvar i pripadao mađarskoj grofoviji Vas. Olsnitz je promijenio ime najprije u Musas Zombat a kasnije u Murska Sobota itd.

Pređe zagrebačkih Židova istraživao je i Dr.Lavoslav Šik u članku:» *Pređi zagrebačkih Židova*» (Židov, Novi Omanut) u kojima govori o porijeklu zagrebačkih židovskih obitelji: Alexander, Mayer, Friedrich, Herzer, Spigler, Hoffman, Schwarz, Wohlmuth, Reiss, Hirschl, Risenberg i drugih koji su došli iz Željezne županije – Eisenstadta, iz Gussinga, Schleininga i Rechnitza.

Za Židove koji su prelazili iz jedne države i jednog kulturnog kruga u drugi bilo je poteškoća s imenima mjesta, obiteljskim prezimenima i prvim imenima. Osobito su nastali problemi nakon propasti Austrougarske 1918 i mnoga su mjesta u Mađarskoj pripala drugim zemljama (Hrvatskoj, Sloveniji, Slavoniji, Srbiji, Austriji, Rumunjskoj, Slovačkoj itd).

U polovini 19. stoljeća dolazi do mađarizacije njemačkih prezimena (koje su Židovi morali primiti 1787 godine), a kasnije se nastavlja proces slaveniziranja imena.

Gavro Schwarz nadalje navodi da je u razdoblju 1840-1843 (koje je pratio) bilo porijeklom iz samog Zagreba 28 muškaraca i 29 žena, a od ostalih krajeva Jugoslavije došli su: iz Bistrice (Rozalija Grinwald), Cernika 1, Daruvara 3, Karlovca 3, Kraljevca 1, Ljubljane 1, Osijeka 1, Sv. Ivan Zelina 3 i Varaždina 8.

5.4.Ženidbe i udaje

U migracijama Židova znatnu ulogu igrale su i nove migracije radi ženidbe (muškaraca) u nove zemlje, ali i migracije radi udaje kćeri već etabliranih židovskih obitelji (tolerancijski zakoni).

Ženidbe su rezultat djelovanja (Della Pergola) nekoliko grupa determinanata:

- Sociokulturnih- prema kojoj obitelj ima centralni položaj u tradicionalnoj židovskoj kulturi
- Socioekonomskih – stratifikacija u židovskoj zajednici, pitanje miraza koje se upisuje i u bračni ugovor- ketubu
- Demografskih- relativno mali broj potencijalnih ženidbenih kandidata, pojava posrednika
- Zakonskih- ograničenja brakova npr. samo najstarijeg sina u obitelji, dok su ostali obično migrirali.

Istraživali smo židovske matične knjige – matice vjenčanih u Zagrebu i na osnovi sakupljenih podataka i analiza ustanovili nekoliko zanimljivih činjenica:

- Porijeklo vjerenika (ženika) i vjerenica (nevjesta) se često razlikuje.
- Djevojke u Zagrebu (i Hrvatskoj) postaju vrlo zanimljive, jer svojom udajom omogućuju dolazak novih Židova u Zagreb
- U vrijeme koje smo proučili, muškarci su ti koji migriraju u Hrvatsku, ali smo mogli pratiti i kako djevojke svojom udajom doprinose geografskoj rasprostranjenosti židovske populacije u Hrvatskoj
- Židovi ,muškarci se pojavljuju u novim mjestima i nakon nekoliko godina (kada se etabliraju), žene se ili s djevojkama iz kraja iz kojeg su došli ili s djevojkama u mjestu u koji su se doselili.

- Također smo ustanovili da često postoje velike razlike u godinama između ženika i nevjeste. Ženici znaju biti čak deset i više godina stariji od nevjesta.
- Zbog toga što su muškarci u prosjeku stariji u vrijeme ženidbe događa se različita «ponuda» muškaraca i žena za brakove u nekoj populaciji i postoje periodične fluktuacije
- Ipak je u prosjeku starost nevjesti viša nego što je starost nevjesti u okolnoj populaciji toga doba koje su se udavale vrlo mlade osobito u ruralnim sredinama.
- Broj djece je veliki, 5-8, a često i više, ako dolaze i djeca iz ranijih brakova, nezakonite djeca su iznimka
- Rijetki su neoženjeni (celibat), obično se udovci i udovice ili rastavljeni (rastave su rijetke) ponovno žene.

U podacima iz Matice vjenčanih u Zagrebu u razdoblju od 1858.- do 1879. godine dominiraju mladenci iz Hrvatske i to iz Zagreba (99) odakle su osobito porijeklom nevjeste, zatim je povećani broj Varaždinaca (10), grada koji je izgleda bio važna etapa u doseljavanju u Zagreb, ali se pojavljuju i mjesta kao Bistrica, Bjelovar, Brezovica, Cernik, Čakovec, Daruvar, Glina, Jakovlje, Jaska, Karlovac, Koprivnica, Kutina, Našice, Rugvica, Samobor, Sisak, Sv. Martin, Velika Gorica, Virovitica, a dolaze i mladoženje iz drugih krajeva Jugoslavije.

Ti nam podaci govore o relativno velikoj geografskoj raspostranjenosti židovske populacije, te pojavljivanju novih generacija Židova koji su rođeni u našoj zemlji i konačno vrlo velika povezanost i razgranatost tzv. «tržišta za brakove» koji su u to vrijeme gotovo jedino bili između židovskih partnera.

5.5. Židovska imena

Veoma je značajno, za proučavanje migracija i demografskih promjena u židovskoj populaciji, uzeti u obzir promjene naziva i imena ne samo naselja, gradova pa i zemalja već i promjene imena (prezimenam) Židova koja su nastala ili zbog prisilnih zakonskih uredbi ili zbog prilagodni na nove prilike, a u vrijeme Holokausta radi spašavanja života.

Do standardizacije imena u Europi došlo je tek pred kraj 19. stoljeća...

Za Židove koji su prelazili iz jedne države i jednog kulturnog kruga u drugi bilo je poteškoća s imenima mjesta, obiteljskim prezimenima i prvim imenima.

Židovi su 1787 morali usvojiti njemačka imena,

Neki su uzeli za prezime tradicionalno ime: Salomon, Kohn, Lowy, Levi, Lowinger (germanizirano)

Prema nekim prezimenima može se odrediti porijeklo : Schlesinger, Pollak, Prager, Rechnitzer, Lachenbach, Frankfurter, Boskovitz (mjesto Boskovice u Moravskoj), Austerlitz.

U polovini 19. stoljeća dolazi do mađarizacije njemačkih prezimenam, a kasnije i procesa «slaveniziranja» imena.

Tako se mijenjaju Gold i Goldinger u Aranyos; Mahren ili Moravitz u Morvai i Morvay, Lagyel- porijeklo iz Poljske; Doman – Domany ili Domanyi – zvuči mađarskije

Negdje se jednostavnije počelo pisati npr Alexander u Alekdander-

Većina je djece dobila hebrejsko biblijsko i mađarsko ili njemačko ime.

Sličnost je možda samo u prvom slovu: Abraham-Adolf; Isak – Ignatz; Mose- Mor ili Moritz

Katkada su upisivana i oba imena

Postoje i skraćena imena: Charlota ili Šarlota umjesto Sarah- Lotta, Loti, Sari, Sally; Therezia – Rezu , Resi; Rozalia Roza, Rozi Josephina Josefa, Pepika, Pepi ili Bertha; Heinrich u Henrik u Slavoniji Hinko; Ignatz Vatroslav Max ili Moritz –Mavro ili Mitroslav; Jenó Josef – Eugen, Josip Regina- kraljica; Eduard – Slavoljub.

Kod proučavanja porijekla i imena Židova treba uzeti u obzir da su bili česti brakovi između bratića i sestrični u prvom i drugom koljenu, braće iz jedne sa sestrama iz druge obitelji, stric i nećakinja, udovci s bratom ili sestrom preminulog bračnog druga itd.

U kršćanskoj zajednici takovi brakovi trebaju posebnu dozvolu, ali u židovskim su česti zbog težeg nalaženja partnera

Dolazilo je i do promjene imena zbog asimilacije, prijetnji antisemitizma ili komunizma, te kod mješovitih brakova itd. Zapažene su velike promjene židovskih imena u USA i Izraelu.

Postoje i problemi sa imenima mjesta odakle Židovi dolaze ili su rođeni.
Osobito su nastali problemi nakon propasti Austrougarske 1918 s imenima mjesta i mnoga su mjesta u Mađarskoj tada pripala drugim zemljama (Hrvatskoj, Sloveniji, Slavoniji, Srbiji, Austriji, Rumunjskoj, Slovačkoj itd).
Obično se slavensko ime sa završetkom- ic pisalo itz.
Olsnitz se promijenio najprije u Musas Zombat a kasnije u Murska Sobota.
Rogasotz, u Rogasocz, Szarvaslak – Rogaševci
Hrvatski jezik je zamijenio upotrebu imena njemačkih mjesta i ulica oko 1880.
1900 je napravljena standardizacija imena mjesta koja su ostala u Mađarskoj.
Tada su mnogi prefiksi ili prve riječi dvodjelnog imena ispuštane: Csab rendek- postaje rendek, Nagy Kanisza- postaje Kanisza itd.
Mijenjaju se i mađarski sufiksi (npr Nemet), srpski (Ratz, Racz)
Neki prefiksi označavaju pripadnost županiji ili okrugu: Samogy, Bakony, Balaton.
Nekada rastavljena imena mjesta danas se pišu zajedno npr. Szent Lorincz u Szentlorinc

5.6. Pravo na stjecanje nekretnina

Druga velika zabrana koja je pogađala tek doseljene Židove bila je zabrana posjedovanja nekretnina. Dozvola boravka u nekom mjestu nije značila da Židovi smiju posjedovati kuću ili druge nekretnine, zemlju, niti da se smiju baviti svim poslovima i obrtima.

Zabrana posjedovanja nekretnina bila je najveća zapreka normalnom životu i privrednoj djelatnosti Židova. Ako su i kupili kuću za stanovanje ili dućan ili radionicu nisu mogli osigurati svoje vlasništvo u gruntovnici, pa su živjeli u stalnoj imovnoj nesigurnosti.

Carskim patentom od 18. veljače 1860. dopušteno je Židovima posjedovanje nekretnina i zemljišta ako ih obrađuju u vlastitoj režiji. Potpuna ravnopravnost Židova je u Hrvatskoj i Slavoniji proglašena zakonom od 21. listopada 1873.

Židovske su općine trebale i posebne carske dozvole za kupovinu zemljišta za groblja (što je zapravo uvijek bila prva briga novih doseljenika), za kupovinu zgrada za religijske ili edukativne potrebe itd. U prvo vrijeme nije bilo izgrađene sinagoge (hrama), nego se bogoslužje održavalo u adaptiranim prostorima.

Zagreb

Dajemo nekoliko podataka o tome kako se mukotrpno stjecala židovska «imovina» pa makar se radilo o komadiću zemlje za ukop svojih članova u Zagrebu:

Tako je 1811. židovska općina u Zagrebu kupila zemljište za groblje, veličine 100 hvati, u blizini crkvice Sv Roka od Pavla Antolkovića za sumu od 650 forinti. To je groblje prošireno 1835. kada je Hevra Kadiša kupila zemljište «Mali Tuškanac», veličine oko 480 hvati od Marije Cezarec, a već 1844. groblje je opet prošireno kupovinom zemljišta od Juraja i Agneze Smešnik (280 hvati). Na Rokovom groblju se pokapalo

do 60-tih godina. Ta su proširenja ujedno i dokaz povećanja članstva židovske općine ali i njene kupovne moći.

Postojalo je i Petrovo groblje, koje je zapravo nastalo nakon burnih događaja u zagrebačkoj židovskoj općini 1843. godine kada su se u posebnu općinu odvojili ortodoksni (laškouličanski) Židovi pod vodstvom rabina Pallote. Tada im je njihov zaštitnik, biskup Juraj Haulik, iznajmio za groblje zemljište «Zbirac» (godišnja najamnina 4 forinti i 20 novčića). No to je zemljište, zbog udaljenosti, kasnije bilo zamijenjeno sa zemljištem kmeta Hranitela koje se nalazilo iza Petrove crkve.

Nakon što je otvoreno groblje na Mirogoju 1878, ova su groblja prestajala postojati

Slično je bilo i sa kupovinom zemljišta ili objekata bez kojih nije bio moguće djelovanje židovske općine:

Bogoslužje je najprije bilo u Lukačićevoj kući u Petrinjskoj ulici 12. Godine 1833. dozvolila se kupnja zemljišta za gradnju hrama (za što nije bilo novaca), ali je kupljena kuća za bogomolju i rabina na uglu Petrinjske i Amruševe ulice, za 2.330 forinti. Zbog povećanih potreba unajmila se kasnije prostorija za bogomolju u Čačkovićevoj ulici (danas Gajeva). Prilikom posvećenja te bogomolje propovijed je održao Mavro Goldman, rabin školovan u Pragu.

Postoji popis članova «Laškouličanske» općine iz 1848. godine koji citiramo iz knjige Gavre Schwarz: *Neufeld, Samuel Stern, Joseph Fisher, Heinrich Stern, Eichner, Wellisch, Rosenfeld, Samuel Weiss, Zaghaft, S. Schwarz, Ehrenreich, L. Spitzer. Lobl, Ornstein David, Bauer, Deutsch Benjamin, Frohlich, Honigsberg M., Honigsberg S., L. Ornstein, Simon Pick, Ig. Stern, Albert Stern, Adolf Weiss.*

Laškouličanci (ortodoksi) su željeli izgraditi svoj hram i dobili su u tu svrhu zemljište od biskupa Haulika za najamninu od 10 forinti srebra. Ako se hram ne bi izgradio, što se i dogodilo, zemljište se vraća u

vlasništvo biskupa. Oni su uredili svoju bogomolju u Ružinoj ulici (danas Kurelčeva).

Nakon prodaje općinske kuće zbog financijskih neprilika 1833, kupljena je 1852 nova kuća. U zgradi je bila vijećnica, stan rabina, a u dvorištu u posebnoj zgradi bogomolja.

Od obitelji Kobaltz za 14.000 forinti kupljena je kuća u Petrinjskoj ulici broj 360 (Židovi su posudili 3.200 forinti, a ostatak je ostao uknjižen). Tada je Općinu sačinjavalo svega oko 40 židovskih obitelji. Proširenjem zemljišta, na inicijativu nadrabina dr. Hoseje Jakobija podignuta je nova općinska zgrada, a na zemljištu gdje je bila stara sinagoga podigla je svoju zgradu Hevra Kadiša. Na četvrtom zemljištu djelovao je "Makabi" koji je kasnije dobio svoju zgradu.

U općinskoj kući bila je smještena i škola, osnovana 1841. godine, koja je 1855. imala tri razreda tzv. «Trivialschule», a od 1898. «osnovna škola izraelitične vjeroispovjedne općine sa pravom javnosti» smještena je u novoj zgradi u Palmotićevoj ulici.

Godine 1862. Židovska je općina zamolila za dozvolu za izgradnju sinagoge na početku nove ulice koja je trebala voditi od Jelačićevog trga do današnjeg Zrinjevca (danas Praška ulica). Nakon dobivanja dozvole donesena je odluka o gradnji sinagoge (1863). Osim kupnje zemljišta Općina je priložila i 2.000 forinti za izgradnju prometnice, a prilog je dao i Emanuel Prister uz uvjet da ulica bude završena u 1865. godini.

Plan za novu sinagogu napravio je arhitekt Franjo Klein, a gradnja je započela 1866. godine. Posvećenje sinagoge bilo je 27. rujna 1867. godine. Sinagoga je srušena 1942. godine.

Carskim patentom od 18. veljače 1860. bilo dopušteno Židovima posjedovanje nekretnina i zemljišta ako ih sami obrađuju. Potpuna građanska i politička ravnopravnost pripadnicima izraelitične vjere

(Židova) je u Hrvatskoj i Slavoniji proglašena zakonom koji je izglasao Sabor 21. listopada 1873.

5.7. Ortodoksna i sefardska židovska općina u Zagrebu

U svoja demografska istraživanja (objavljena 1933. godine) na osnovi matičnih knjiga židovske općine u Zagrebu (rođenih, umrlih, vjenčanih) dr. Gavro Schwarz nije uključio članove ortodoksne i sefardske općine, jer su se njihove knjige vodile odvojeno od 1926. do 1940. godine.

Odvojena židovska općina ortodoksa u Zagrebu registrirana je službeno 1926. godine, nakon dugog često i mučnog procesa nesuglasica i podjela.

Analizirali smo matične knjige ortodoksne općine (od 1926. do 1940. godine) u Matičnom uredu općine Centar, gdje se čuvaju i zapazili smo slijedeće:

Iz knjige umrli članova ortodoksne zajednice vidljivo je da su porijeklom bili iz Galicije (Rothstein), Rusije, (Zeitlin, Heršković), Rumunjske (Wieder, Mozes), Beča (Hessel, Engelsrath), Iloka (Hoffmann) ili su njihove mlađe generacije rođene u Zagrebu (Hršković, Wieder, Zeitlin, Mozes)

Prve nesuglasice i podjele u židovskoj općini Zagreb nastale su zbog uvođenja reformi u bogoslužje i angažiranja novog rabina Mavra Goldmanna (1840). Goldmanu je već 1843. otkazano, ali je 1844. ponovno izabran. Prestao je biti rabinom općine 1849. godine.

Na sjednicama je bilo i «eksomukacija» kada su neki članovi, zbog uvreda općinskog predsjednika bili odstranjeni sa sjednice, zabranio im se izbor u odbore na tri godine i isključeni su od časti u hramu na tri mjeseca

Stajalište političkih vlasti o tom sukobu, u ugarskoj kancelariji, a i banskoj vladi, bilo je da doduše treba gospodarstveno postojati jedna općina, ali da manjina ima pravo na svoju bogomolju, ali se nije odredilo tko će snositi troškove što je izazvalo spor dug petnaest godina (1841-1856), kada se općine ponovno ujedinjuju 30.ožujka 1856. godine, a ortodoksna sinagoga je zatvorena 1858. godine.

Nesuglasice su se ponovno razbuktnale kada je izabran novi rabin Lavoslav Rokostein, kojega «starovjerci» (ortodoksi) ne priznaju.

Novi zakon o vjeroispovjednim odnosima i Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina od 7.2. 1906. godine donio je promjene u organizaciji židovskih općina. Tim zakonom je pripadnost židovskoj općini bila obavezna i u jednom mjestu je mogla postojati samo jedna općina, a sve dotadanje su ukinute kao javne i pravne institucije.

Novi je zakon razlikovao pitanja slobode savjesti od organizacijskih i pravnih pitanja. Iako je židovska konfesija jedna jedinstvena, postojale su obredne, liturgijske i jezične razlike među članstvom. Na osnovi toga je u jedinstvenoj zagrebačkoj općini osnovano 1906. «Udruženje starovjeraca članova izraelitske bogoštovne općine u Zagrebu», sa svrhom da obrazovne ortodoksne uredbe sačuvaju, unaprede i usavrše.» .

Te su razlike kasnije dovele do osnivanja autonomne ortodoksne općine .

Knjigu rođenih u Ortodoksnoj općini vodio je M. Steiner, sreski rabin. U knjizi se nalazio

Podaci su vođeni (prepisani) u novoj knjizi od 1925. do 1940.godine. Ukupno je od 1925. do 1940. rođeno 69 djece (u prosjeku znatno više nego u "neološkoj" općini).

Popisali smo samo prezimena novorođene djece, koja nam govore o članovima te općine: Ta su se prezimena roditelja ponavljala gotovo svake odnosno svake druge godine kako su se ponovno rađala djeca u istoj obitelji:

Žig (u matičnoj knjizi): «Ortodoksna Jevrejska vjeroispovjedna općina u Zagrebu. Rabinat i matični ured».

Adler, Bleier, Buchler, DeutschFriedmann, Gunc, Guns. Guttman, Hauer, Heršković, Hessel, Hirsch, Hoffman, Knaker, Marković, Mozes, Rothstein, Schlesinger, Schreiber, Schwabenitz, Spitzer, Stein, Stern, Wachsmann, Weiss, Weisz, Wieder, Zeitlin.

Analizirali smo i matične knjige sefarske židovske općine u Zagrebu, osnovane 1. veljače 1927. godine.

Povećani broj Židova u Zagrebu koji su porijeklom iz Bosne i Hercegovine (sefardi) zapaža se nakon raspada Osmanlijskog carstva.

Austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine donijela je novi režim, administraciju, pravila trgovanja, službeni jezik itd. što je izazvalo velike promjene u životu stanovništva. To je navelo Židove iz Bosne da se počinju orijentirati na zapadne zemlje. Njihova se djeca školuju u Beču, Pragu i drugim Austrougarskim središtima, trgovina se manje orijentira na dotadanje trgovačke partnere u Dubrovniku i Italiji.

Nakon raspada Austrougarske veliki dio bosanskih Židova prelazi u Zagreb gdje nastavlja školovanje, ali i osniva svoja udruženja (Benevolencija) koja im omogućuju očuvanje kulture i identiteta.

Ekonomska kriza u Jugoslaviji uvjetovala je njihove daljnje migracije iz Bosne u Hrvatsku, osobito u Zagreb.

Matične knjige rođenja sefardske općine u Zagrebu su vođene od 1927. do 1941. godine. Naknadno je upisano za 1922.godinu 1, i za 1925. godinu 1 dijete.

Ukupno je rođeno 139 djece s prezimenima:

Abinun, Albala, Albuher, Alkalaj, Almoslino, AltaracAruti, Atijas, Avram, Baruch, Baruh, Baruhović, Benjamin, Carfati, Cohen, Danon, Davičo, Demajo, Eškenazi, Gaon, Hajon, Hason, Kabiljo, Kajon Kamhi, Kampos, Katan, Koen, Kohen, Kon, Kovačević, Kreskes, Leci, Levi, Levy, Lowy, Mandić, Mandolfo, Meov, Mevorah, Mihanović, Nahmijas, Nisan, Nisna, Papo, Parda, Pardo, Peso, Poljokan, Radanović, Romano, Salamon, Sason, Sasson-Žižić, Schnittlinger, Semo, Testa, Toledano, Zaraja, Zoraja, Zureff.

Hevra Kadiša

Hevra kadiša (sveto bratstvo) imala je zadatak za brigu o groblju, pripreme za sahranu i za ožalošćenu obitelj za vrijeme "šiva" sedam dana sjedenja u znak žalosti. Oko postelje umirućeg treba biti minjan, najmanje 10 odraslih pred kojima umirući (ako može) izgovori molitvu "Šma Jisrael".

Zagrebačko društvo «Chebra Kadiša» osnovano je u Zagrebu 1811. godine. Društvo je kao samostalno tijelo pod vrhovnim nadzorom zagrebačke izraelitske bogoštovne općine postalo statutom od 19. travnja 1867, prvenstveno radi humanitarnih svrha te radi bogoslužjenja kod smrtnih slučajeva.

Statut društva potvrdio je 27. svibnja 1890. grof Kuhen-Hedervary.

Pravila društva su donesena 1923. te potvrđena od kraljevskog banskog namjesnika L.S. Galića.

Konačna pravila društva su donesena 1936. i sa promjenama prihvaćenim na skupštini društva od 16. veljače 1947. i potpisana od strane predsjednika skupštine dr. Milana Švarca.

Bikur holim je društvo za obilazak i staranje o bolesnicima. Bikur holim je vodio brigu o bolesniku i obitelji.

Testamenti su sastavljani pri punoj svijesti, u prisustvu dva svjedoka i obično su ostavljali novac i za razne ustanove. Često su Židovi željeli biti sahranjeni u Izraelu i ili barem kraj života provesti u njemu.

»Ako te zaboravim Jerusaleme, neka se osuši desnica« ili "sledeće godine u Jeruzalemu".

Pogrebni običaji

Još za života kada bi nekom bilo 60 godina spremao je pogrebnu lanenu odjeću "tahrihim" (jedan ili dva dijela) šivanu rukom, velikim šavovima, bez čvorova kako bi duša pokojnika u vrijeme kada mrtvi ožive "tehijat hametim" ne bi mučili oko razvezivanja i vinuli se u nebeske visine.

Kada su stručnjaci utvrdili da je čovjek mrtav pokrivala su se ogleđala i prosipala voda iz kuće da smrt ne bi imala gdje da opere mač kojim je pokosila žrtvu.

5.8. Pravo na obrt (zanimanja)

O tome piše Mirjana Gross «Edikti o toleranciji Josipa II (1781.1783) golema su prekretnica u životu Židova Habsburške monarhije, iako su većinom omogućili samo olakšanje raznih ograničenja, a neke njihove odredbe, kao pravo na obrt, nisu se u Ugarskoj i Hrvatskoj provodile». Židovi su tolerancijskim ediktom dobili mogućnost da se bave obrtom, ali su se mogli obrazovati samo kod židovskih majstora i u svojim radionicama imati samo židovske pomoćnike.

O tome nam svjedoči i molba iz 1839. godine koja je podnesena saboru u ime zagrebačkih i varaždinskih Židova, također i u ime ostalih hebrejskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji, a osobito peticija zagrebačkih Židova od 23. travnja 1843. u kojoj se izričito nabraja:

«samo mi, ma da nas je zakonodavno tijelo primilo među sinove domovine, samo mi smo prisiljeni da ne uživamo blagodati ovih zakona, samo jedino nam je na temelju paragrafa 2, zakonskog članka 29 iz 1840. put, što vodi moralnom usavršavanju, k zanimanju sa znanošću i sa slobodnim umijećima- o j kakve li boli!- zagrađen; samo se nama u našoj domovini brani gradska i seoska dobra (fundorum civilium et colonialium) kupovati, i tako krati mogućnost i sposobnost, da podizanjem poljodjelstva doprinosimo k blagostanju zemlje i povećamo dohodak države...».

Zabrana držanja kršćanskih kalfa i šegrta, bila je zapravo dvosjekli mač, jer je ograničavala mogućnost zarade domaćih mladića i povećavala sklonost židovskih zanatlija da dovode židovske kalfe iz Ugarske. To se može vidjeti i iz opisanih primjera sastava domaćinstava Jakova Weissa i Jakova Stieglera.

Ipak su se postepeno, često uz proteste domaćih obrtnika i trgovaca, promijenila slika zanimanja i položaj Židova u Zagrebu, o čemu nam svjedoče i podaci o strukturi članstva u židovskoj općini 1926. godine.

5.9. Aktivnost i zanimanja

Židovi su u Zagrebu neposredno prije II. svjetskog rata (1941) činili veoma aktivan dio stanovništva. Analiza (oko 11.000 osoba) je pokazala da je ukupno aktivnog židovskog stanovništva bilo 63% (stopa aktivnosti), manje od trećine uzdržavanog, a tek 6% osoba s osobnim prihodima. Ponajviše je aktivnih bilo u djelatnostima financijama i poslovnim uslugama, zatim u trgovini, obrtništvu i osobnim uslugama.

No do takvog položaja Židova bio je dugi put jer su npr. tek prije oko 150 godina Židovi su tek dobili pravo da se bave obrtom.

Ograničena mogućnost u zanimanjima i posjedovanju nekretnina kao i česta nesigurnost i progoni odredili su izbor zanimanja u Židova, ali i njihovu želju za obrazovanjem koje je bilo u neku ruku i «kapital» koji je svuda trebao.

Godine 1923, na sjednici od 10. srpnja, Židovska općina u Zagrebu je usvojila nova pravila (statut), koje je odobrila Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za prosvjetu i vjere dana 7.11.1923.

Statut Općine je imao 23. poglavlja i 148. paragrafa. Ranija su pravila birala upravu i zastupstvo po "kurijalnom sistemu" tj. prema visini odmjerenog im bogoštovnog prinosa te su postojale 3 "kurije".

Novi propisi su uveli princip jednakog prava biranja za sve članove bez obzira na visinu prinosa (odnosno imovinskog stanja).

Općinom je upravljalo općinsko vijeće koje je imalo 90 članova: 45 izabраниh općinskih vijećnika i 45 članova općinskog predsjedništva koji su izravno birani. Kao članovi Općine su se tada računali samo odrasli muškarci, glave obitelji

Predsjednika i dva potpredsjednika iz svojih redova je biralo općinsko predstojništvo. Predsjedništvo se dijelilo na četiri odbora: za bogoštovje, prosvjetu, socijalno-dobrotvorne ustanove i upravu.

Svaki je odbor sastavljao svoju osnovicu proračuna, koja se izlagala kroz 14 dana u pisarni Općine "na svačiji uvid". Postojala je pismena ili usmena mogućnost podnošenja prigovora.

Pomoćni organi su bili: izborno povjerenstvo, odbor za rješavanje prigovora i "procjembeno" povjerenstvo (za razrez poreza).

Godine 1926. zagrebačka je Židovska općina brojila 2.756 poreskih obveznika: 95 sefarda, 41 član ortodoksnog udruženja starovjeraca i 2.622 "neologa".

Ukupno je bilo razrezano 2,101.320 dinara poreza.

Prema zanimanju su članovi bili razvrstani u:

- državne činovnike (53),
- kućevlasnike, posjednike i "posebnike" (102),
- obrtnike (160),
- slobodna zvanja (238)
- bankare, trgovce i industrijalce (586),
- privatne činovnike i namještenike (1.617).

Kada su se 1925. godine pojavile razmirice unutar "Udruženja starovjeraca" istupilo je 8 članova (od ukupno 49) i 1926. osnovalo autonomnu židovsko-ortodoksnu vjersku općinu u Zagrebu. Dana 1. veljače 1927. godine i sefardski Židovi u Zagrebu su osnovali svoju posebnu općinu.

Ukupan broj Židova u Zagrebačkoj općini bio je 1940. godine 8.712 aškenaška Židova, 625 sefarda i 130 ortodoksa. Pretpostavlja se da je bilo oko 2.000 Židova koji nisu bili članovi Općine.

Vjerojatno će biti od interesa naša analiza zanimanja članova Židovske općine u Zagrebu koji su bili registrirani 1941. godine, neposredno pred njeno uništenje. Tu se očituje zaista impresivna slika rezultata 100 godišnje borbe, truda i nastojanja Židova u Zagrebu.

Zanimanja smo nabrojali onako kako su bila unesena u našu kompjutorsku bazu podataka pri čemu smo imali podatke o zanimanjima i aktivnosti za oko 9.000 članova. Podjelu na pojedine sektore privrede načinili smo prema uobičajenoj podjeli u popisima stanovništva.

Analiza zanimanja zagrebački Židova uoči II. svjetskog rata 1941. godine daje nam dragocjene podatke ali i mijenja neka uvriježena mišljenja o Židovima samo kao trgovcima i bankarima, ima mnogo privatnih činovnika, knjigovođa i odvjetnika. Veoma je porastao broj i vrsta obrtnika.

Tablica 14. Aktivno stanovništvo Židovske općine Zagreb koje obavlja zanimanje prema djelatnosti i spolu 1941. godine

Djelatnosti	Ukupno	%	Muškarci	%	Žene	%
Industrija i rudarstvo	190	3,4	146	76,8	44	23,2
Poljoprivreda i ribarstvo	28	0,5	22	78,6	6	21,4
Šumarstvo	1	-	1	100	-	-
Građevinarstvo	16	0,3	16	100	-	-
Promet i veze	24	0,4	24	100	-	-
Trgovina	1470	26,0	1374	93,5	96	6,5
Ugostiteljstvo i turizam	76	1,4	72	94,7	4	5,3
Obrtništvo i osobne usluge	649	11,4	461	71	188	29
Stambeno komunalna djelatnost	12	0,2	12	100	-	-
Financ., tehničke i poslovne usluge	1907	33,2	1400	73,4	507	26,6
Kultura, obrazovanje, znanost	79	1,4	48	60,8	31	39,2
Obrazovanje	194	3,4	119	61,3	75	38,7
Zdravstvena zaštita i socijalna skrb	291	5,1	248	85,2	43	14,8
Ostala zanimanja	764	13,3	449	58,8	315	41,2
Aktivni – ukupno	5769	100	4473	77,5	1296	22,5
Uzdržavani	2817		392	13,9	2425	86,1
Imaju osobna primanja	516		-	-	-	-

Izvor: Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb.

Iz analize aktivnosti članova Židovske općine u Zagrebu 1941 donosimo sva nabrojana zanimanja u našoj bazi podataka.

Tablica 15. Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje prema djelatnosti i spolu
1941. godine

Djelatnost i zanimanje	Ukupno	Muškarci	Žene
<i>Industrija i rudarstvo</i>	190	146	44
industrijalac	30	30	
tvorničar	28	28	
radnik	103	59	44
činovnik	2	2	
tehničar	27	27	
<i>Poljoprivreda i ribarstvo</i>	28	22	6
zemljoradnik	4	4	
vrtljar	9	9	
piljar	4	4	
mljekarica	1		1
agronom	4	4	
kumica	3		3
cvječarica	2		2
ostalo	1	1	
<i>Šumarstvo</i>	1	1	
šumski manipulant	1	1	
<i>Grđevinarstvo</i>	16	16	
graditelj	8	8	
građ.poduzetnik	3	3	
zidar	4	4	
ciglar	1	1	
<i>Promet i veze</i>			
na državnoj željeznici	24	24	
špediter	4	4	
šofer	7	7	
kočijaš	1	1	
auto-prevoznik	1	1	
auto-obrtnik	8	8	
<i>Trgovina</i>	1470	1374	96
veletrgovac	7	7	
trgovac	1387	1304	83
prodavač	12		12
dostavljač	1	1	
agent	24	23	1
akviziter	5	5	

Nastavak tablice 15.

Djelatnost i zanimanje	Ukupno	Muškarci	Žene
posrednik	5	5	
zastupnik	29	29	
<i>Ugostiteljstvo i turizam</i>	76	72	4
ugostitelj	18	18	
konobar	29	28	1
kuhar	4	1	3
slastičar	4	4	
kobasičar	1	1	
mesar	9	9	
mlinar	1	1	
pekar	10	10	
<i>Obrtništvo i osobne usluge</i>	649	461	188
obrtnik	38	30	8
mehaničar	20	20	
kožar	10	10	
krznar	11	11	
čarapar	1	1	
brijač	20	20	
brusač stakla	16	16	
postolar	19	19	
kitničarska	18		18
stolar	15	15	
skladištar	10	10	
ličilac	7	7	
sapunar	5	5	
zlatar	12	12	
bravar	16	16	
limar	10	10	
vezilja	6		6
rezbar	7	7	
monter,tehničar	79	79	
tekstilac	10	10	
modistica	6		6
tapetar	22	22	
četkar	6	6	
fotograf	18	16	2
frizer	16	2	14

Nastavak tablice 15.

Djelatnost i zanimanje	Ukupno	Muškarci	Žene
krojač	162	55	107
tkalac	5	3	2
kapar, klobučar	6	5	1
pojasar	3	3	
vlasuljar	2		2
stezničar	8	1	7
manikirka	2		2
kozmetičar	6	1	5
pediker	3		3
noćni čuvar	2	2	
podvornik	4	4	
sluga	15	15	
kućna pomoćnica	7		7
bojadisar	2	2	
crtič	3	2	1
Stambeno komunalna djelatnost	12	12	
arhitekt	9	9	
mjernik	1	1	
geometar	2	2	
Financijske, tehničke i poslovne usluge	1907	1400	507
inženjeri	144	133	11
bankovni činovnici	80	69	11
državni činovnici	23	17	6
gradski činovnici	4	4	
privatni činovnici	1405	951	454
odvjetnik	108	106	2
pravnik	16	15	1
sudac	5	5	
vječnik banskog stola	1	1	
vladin savjetnik	1	1	
zvaničnik	2	1	1
knjigovođe	30	23	7
namještenik	14	9	5
carinski službenik	6	6	
financijski pristav	3	2	1
perfekt	1	1	

Nastavak tablice 15.

Djelatnost i zanimanje	Ukupno	Muškarci	Žene
na burzi	1	1	
prokurista	8	7	1
službenik	12	8	4
upravitelj	8	5	3
blagajnica	10		10
savjetnik	7	7	
ekonom	7	5	1
inkasant	5	5	
biljeter	1	1	
ostalo	5	5	
Kultura, obrazovanje, znanost	79	48	31
slikar	6	5	1
kipar	5	4	1
pjevač	2	1	1
glazbenik	5	4	1
glumac	9	4	5
član Hrv.drž.kaz	3	1	2
dirigent	1	1	
artist	31	16	15
muzičar	7	5	2
muzikolog	2	1	1
umjetnik	4	3	1
publicist	1	1	
književnik	2	2	
pijanistica	1		1
Obrazovanje	135	61	74
nastavnik	8	3	5
učitelj	43	10	33
dječja odgajateljica	12		12
pedagog	1		1
predavač	24	24	
profesor	46	23	23
instruktor	1	1	
Knjige	59	58	1
knjigotiskar,vezač	15	15	
knjižničar	1	1	
tiskar,štampar	3	3	

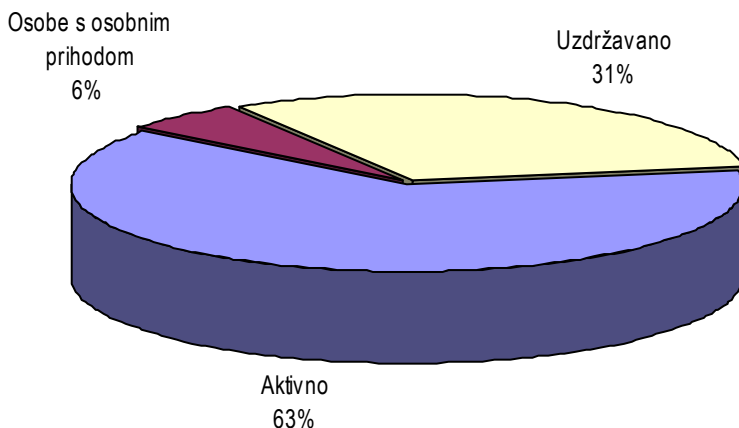
Nastavak tablice 15.

Djelatnost i zanimanje	Ukupno	Muškarci	Žene
tipograf	26	26	
litograf	5	5	
kolporter	1	1	
novinar	8	7	1
Ukupno obrazovanje	194	119	75
Znanost	18	11	7
povjesničar	1		1
kemičar	8	7	1
dr.biologije	1	1	
dr. slavistike	1		1
dr.kemije	1	1	
dipl. filozof	6	2	4
Zdravstvena zaštita i socijalna skrb	291	248	43
apotekar	36	17	9
bandažist	1	1	
laborant	3	2	1
liječnik	163	141	22
medicinska sestra	1		1
veterinar	26	26	
fizik	3	3	
optičar	20	20	
bolničarka	3		3
zdravstveni radnik	4	3	1
primalja	1		1
dentist i zubni tehničar	28	23	5
Ostala zanimanj	764	449	315
Sveukupno aktivni	5769	4473	1296
Uzdržavani	2817	392	2425
Imaju osobna primanja	516		

Napomena: Zanimanja smo nabrojali onako kako su bila unesena u našu bazu podataka, na osnovu dostupnih izvora.

Podjelu na pojedine sektore privrede načinili smo prema podjeli u popisu stanovništva.

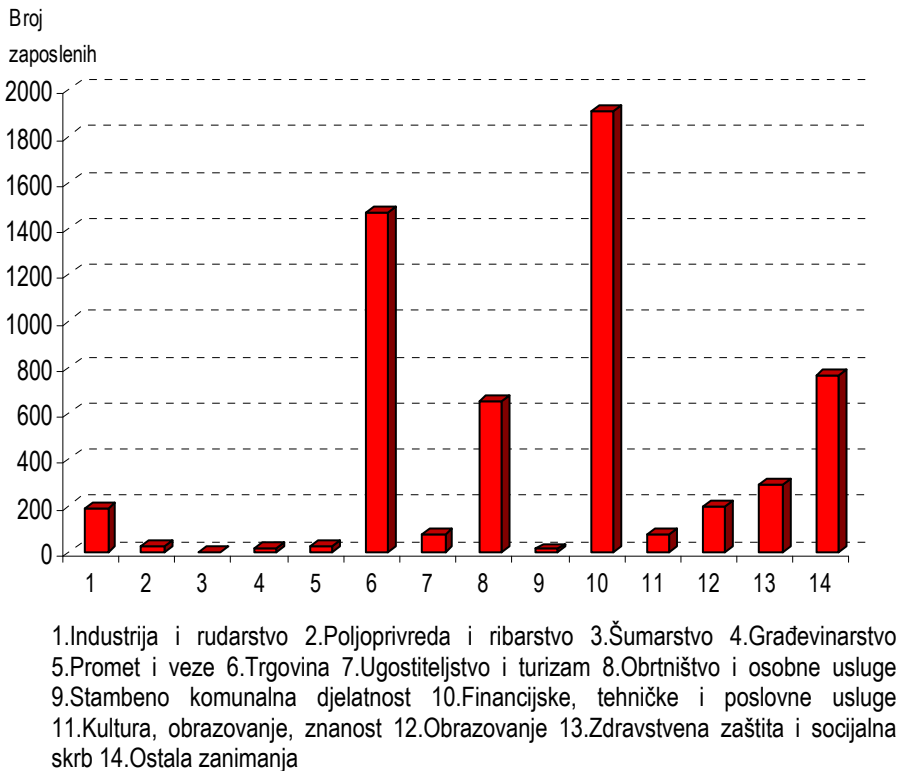
Podjelu na pojedine sektore privrede načinili smo prema podjeli u popisu stanovništva.



Sl. 29. Židovi u Zagrebu prema aktivnosti 1941. godine

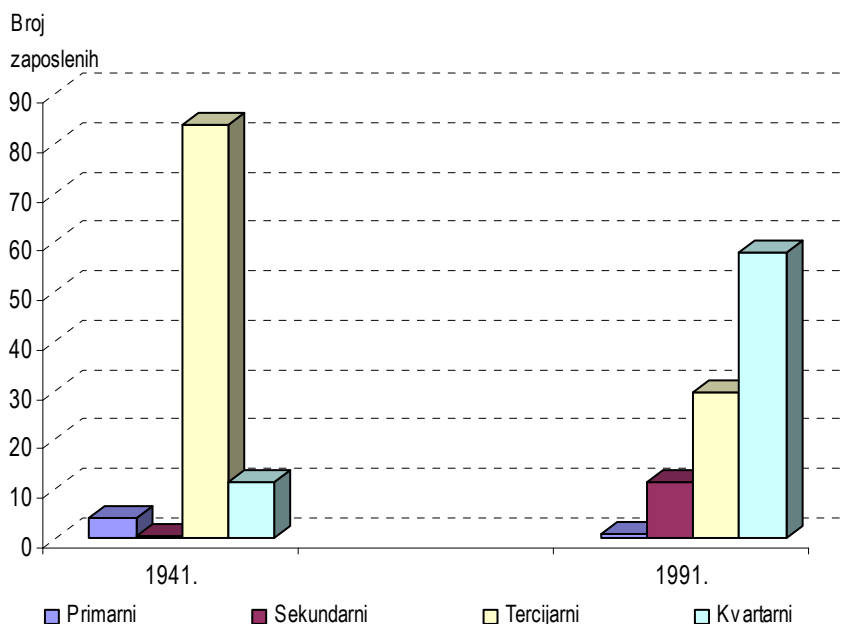
Iako je u popisu stanovništva 1991. popisano manje Židova nego što ih ima u Hrvatskoj i Zagrebu, ipak se mogu zapaziti neke činjenice. Došlo je do znatnih promjena u aktivnosti. Preko polovicu židovskog stanovništva činile su osobe s osobnim prihodima (51,5%) u prvom redu zbog visokog stupnja demografske starosti. Tek oko trećinu činili su aktivni a 16% uzdržavani. No treba se uzeti u obzir da dolazi nova generacija mladih educiranih Židova (prema demografskoj analizi) koji trebaju ući u kontigent radno-aktivnih osoba (ako nađe posao).

Prema tome, podaci iz 1991. za sada ukazuju da je židovsko stanovništvo znatno slabije aktivnosti u odnosu na ukupno gradsko kod kojeg je stopa aktivnosti (udio aktivnog stanovništva ili radne snage u radnosposobnom stanovništvu) iznosila 47%.



Sl. 30. Židovi u Zagrebu po granama djelatnosti 1941. godine

Ne raspolaže se s podatkom o stopi aktivnosti židovskog stanovništva prema popisu iz 2001. godine. Za stanovništvo Zagreba prema popisu 2001 stopa aktivnosti iznosila je 51 %, u Hrvatskoj 51,8 %, a na razini EU i znatno više i to 68,2 %.



Sl. 31. Židovi u Zagrebu po sektorima djelatosti 1941. i 1991. godine

Kod židovskog kao i zagrebačkog stanovništva dominira aktivnost u uslužnom i kvartalnom sektoru, uz istodobni pad zaposlenosti u industriji i proizvodnom obrtu sa srodnim djelatnostima, budući da zbog promjena u gospodarstvu dolazi do ubrzanog rasta trgovine, financijskih, poslovnih i srodnih djelatnosti. Bez obzira na nisku stopu aktivnosti, židovsko stanovništvo u Zagrebu ima povoljniji odnos udjela aktivnih prema sektorima djelatnosti u usporedbi sa prosječnim stanjem na razini Europske unije (EU-12 gdje je 2001. g. bilo 65,5 % aktivnih u tercijarnom sektoru, 29,6 % u sekundarnom a 4,8 % u primarnom sektoru), nego što je stanje istog pokazatelja za ukupno stanovništvo Zagreba (2001.g. 71,4 % u tercijarnom, 25,8 % u sekundarnom a svega 1,2 % u primarnom sektoru) i Hrvatske.

Ovdje se potvrđuje teorijska hipoteza o većoj aktivnosti doseljenog u odnosu na autohtono stanovništvo. Konstatirano je da židovsku

populaciju u širem smislu čine pretežito doseljenici, a s obzirom na porijeklo i ranije povijesno razdoblje doseljenja cjelokupne istraživane skupine na ove prostore i na ovom primjeru se potvrđuje veća aktivnost doseljenika, uključujući i one starijih dobnih skupina.

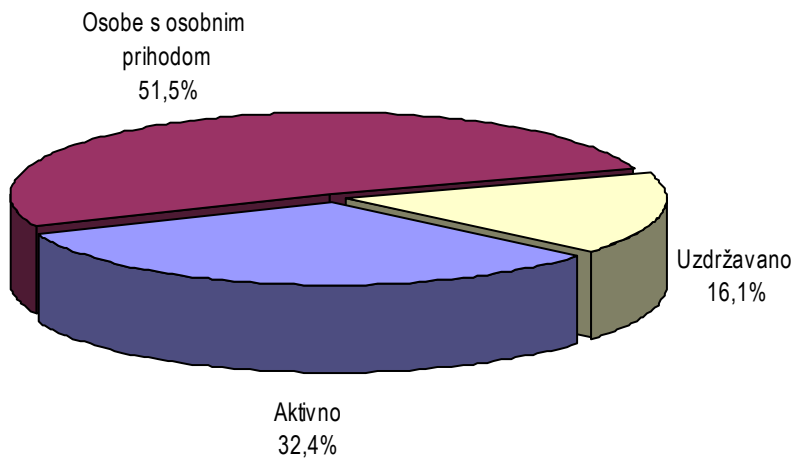
Stoga, da Židovi nisu nastradali u Drugom svjetskom ratu, te raseljeni u ratu i nakon rata, zasigurno bi imali znatno povoljniju starosnu strukturu, posebno stopu aktivnosti, kao i odnos aktivnog i uzdržavanog stanovništva.

Tablica 16. Židovi (N 398) u Zagrebu po zanimanju prema popisu stanovništva 1991. godine

Zanimanja	Židovi	Udio %
Ukupno	398*	100
Aktivni koji obavljaju zanimanje	108	27,1
Poljoprivrednici i srodni radnici	1	0,3
Rudari, industrijski i srodni radnici	12	3
Radnici u trgovini	7	1,8
Radnici u uslugama	1	0,3
Osoblje društvene zaštite	-	0
Upravni, administrativni i srodni radnici	12	3
Rukovodeće osoblje	11	2,8
Stručnjaci i umjetnici	61	15,3
Ostala zanimanja	-	0
Radnici bez određenog zanimanja	3	0,8
Aktivni koji ne obavljaju zanimanje	8	2
Rade u inozemstvu	13	3,3
Članovi domać. radnika na radu u inozemstvu	11	2,8
Ukupno neaktivni	258	64,8
Domaćice	14	3,5
Učenici i studenti	33	8,3
Djeca do 15 godina	4	1
Osobe s osobnim prihodom	205	51,5
Ostali uzdržavani	2	0,5

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Stanovništvo po nacionalnosti i zanimanju, Zagreb, 1992.

*Ukupno je Židova u naselju Zagreb prema popisu 1991. bilo 392, a u tablici je 398 jer su ovdje uključeni i Židovi iz Zaprešića (2) i Velike Gorice (4), tj. radi se o zbirnim podacima za Grad Zagreb prema upravno-političkom ustrojstvu iz 1991.



Sl. 32. Židovi u Zagrebu prema aktivnosti 1991. godine

VI. KRETANJE BROJA ŽIDOVA ZAGREBU U RAZDOBLJU 1857. - 2001.

Analizirali smo demografska i socijalno-ekonomska obilježja i tendencije kretanja židovske populacije u Zagrebu, a u usporedbi s ukupnim stanovništvom Zagreba.

Načinili smo analizu kretanja broja i udjela Židova u stanovništvu Zagreba prema narodnosti i vjerskoj pripadnosti, razlike u strukturnim demografskim i drugim obilježjima jedne i druge populacije.

Područje obuhvata istraživanja je gradsko naselje Zagreb (grad Zagreb u užem smislu).

Migracije Židova ovisile su o ekonomskom razvoju pojedinih krajeva i gradova. Nisu se svi gradovi jednako razvijali, u nekima je razvoj bio usporen i Židovi su se i nadalje zadržavali u okolnim mjestima. Tako npr. 1931. u našičkom kotaru živi 314 Židova, a u Našicama 161; u đakovačkom kotaru ima 329 Židova, a u Đakovu 253 .

Pratili smo ne samo broj Židova u pojedinim naseljima već i postojanje organizirane židovske općine u njima. Židovske općine koje su spomenute u popisu 1857, održale su se i nalazimo ih nabrojane i u Almanahu 1929./1930. godine. Nedostaju samo židovske zajednice u Podgoraču i Popovači, a zajednica iz Cernika prešla je u Novu Gradišku.

Između 1857. i 1930. osnovane su i nove židovske općine u Bjelovaru, Slavanskom Brodu, Daruvaru, Orahovici, Sisku, Valpovu i Vinkovcima. To su većinom ona mjesta koja su prije bila dio Vojne Krajine i u kojima uglavnom ranije nije bilo Židova.

U tom se razdoblju osobito povećao broj stanovnika Zagreba i broj Židova u njemu. Stanovništvo Hrvatske je u dugom vremenskom

razdoblju od 134 godine poraslo nešto više od dva puta, a stanovništvo Zagreba se u istom razdoblju povećalo 16 puta.

Prema analiziranim podacima, u gotovo stoljeće i pol, židovska je populacija na ovim prostorima neosporno doživjela velike promjene.

Prije Drugog svjetskog rata Židovi su bili znatno brojniji nego nakon njega. Podaci do 1931. godine pokazuju (posljednji prijeratni popis) da su Židovi u Hrvatskoj i Zagrebu bili brojčano značajnija manjinska zajednica. Njihovo je smanjenje izravna posljedica Holokausta za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Godine 1850. kada je car Josip I. ujedinio tadašnje gradske oblasti, Zagreb je imao samo 16.000 stanovnika, a već 1900. godine Zagreb ima 61.000 stanovnika. Zagreb pokazuje porast u svim među popisnim razdobljima, koji je viši od prosjeka za Hrvatsku. Najveći prosječni godišnji porasti su bili između 1890. i 1900, između 1921. i 1931. te u razdoblju nakon II. svjetskog rata 1953-1971. Za vrijeme II. svjetskog rata, i u godinama koje su neposredno slijedile, u Zagrebu je bio izniman porast stanovništva (ratni prognanici i izbjeglice).

Stanovništvo Zagreba je u ratnom razdoblju 1941-1944 naraslo na 417.000 stanovništva (u ondašnjim granicama) da bi se 1948.godine vratilo na 280.00

Rezultati dosadašnjih petnaest popisa stanovništva u razdoblju 1857. do 2001. godine pokazuju dugoročni trend eksponencijalnog rasta stanovništva Zagreba.

Kretanje broja Židova u ovom razdoblju može se podijeliti u nekoliko karakterističnih faza prema popisima stanovništva:

- prva, obuhvaća razdoblje 1857. – 1931 (posljednji predratni popis

- druga, razdoblje 1941. – 1945. (II. svjetski rat-Holokaust)
- treća, razdoblje 1948 (prvi poslijeratni popis)-2001.

U prvoj fazi broj Židova porastao je od 625 iz godine 1857. na 8 702 u 1931. godini ili za 14 puta tj. znatno dinamičnije od porasta ukupne populacije Zagreba. Udio Židova u ovom razdoblju povećan je sa 1,9 na 3,8 % u ukupnom stanovništvu.

O predratnom broju Židova ne raspolaže se svim popisnim podacima, ali sekundarni izvori za 1929/1930. godinu (Židovski Almanah) govore da je u Zagrebu tada živjelo oko 12. 000 Židova.

Prema Almanahu iz 1928/29 godine u Kraljevini SHS bilo je 73.267 "jevrejskih duša", organiziranih u 110 općina. Od toga je bilo u Bačkoj 16.320 Židova, Banatu 5.029, Bosni 13.701, Crnoj Gori 17, Dalmaciji 413, Hrvatskoj 21.810, Međumurju 921, Sloveniji 1.038, Srbiji (stara granica) 7.800, Srbiji (južnoj) 6.218.

U popisu židovskih općina u Hrvatskoj 1929/ 30 godine (prema Jevrejskom almanahu Saveza rabina Kraljevine SHS) navedene su i godine izgradnje sinagoga. Vidljivo je da su sinagoge izgrađivane od 1860. godine nadalje, osim u Čakovcu (1836) i Dalmaciji (u 15.stoljeću) koji su ranije bili odvojena područja.

Također je iz tog popisa vidljivo da su židovska groblja osnivana ranije zboa potreba zajednice.

Prema podacima Spomenice 1919-1969 Saveza Jevrejskih opština, (Beograd), neposredno prije rata, 1940. godine, u Zagrebu je živjelo ukupno 9.467 Židova (8.712 aškenaza, 625 sefarda i 130 ortodoksa). Prema podacima Spomenice 1919-1969 Saveza Jevrejskih opština, (Beograd), neposredno prije rata, 1940. godine, u Zagrebu je živjelo ukupno 9.467 Židova (8.712 aškenaza, 625 sefarda i 130 ortodoksa).

U drugoj fazi, u razdoblju 1941. - 1945. u vrijeme Holokausta, broj Židova u Zagrebu drastično je smanjen. Računa se da je u Zagrebu stradalo između 8.000 i 9.000 Židova (I.Goldstein: Holokaust u Zagrebu, 2001)

Židovska općina Zagreb ima podatke o broju Židova koji su bili žrtve u Holokaustu i onih koji su preživjeli (Baza podataka Istraživačkog i dokumentacijskog centra).

Za ovo razdoblje ne raspolaže se popisnim podacima o stanovništvu jer popisa nije niti bilo.

Treća faza, nakon II. Svjetskog rata (1946.), u Zagreb se vratilo 2. 214 preživjelih Židova (Spiskovi preživjelih Jevreja u Jugoslaviji 1946).No nisu svi povratnici živjeli prije rata u Zagrebu , već u drugim mjestima u koje se nisu mogli vratiti, a neki su se Židovi i kasnije vratili. Prema podacima Spomenice u Zagrebu je 1947. godine bilo 2.080 Židova.

Prilikom popisa iz 1948. godine u Zagrebu se Židovima (Jevrejima) izjasnilo svega 332 osobe, što je činilo 3,8 % od broja popisanih iz prijeratnog popisa 1931. godine odnosno 3,5 % od broja evidentiranih pri Židovskoj općini iz 1940. godine.

To se obrazlaže kako tragičnim posljedicama Holokausta, tako i psihološkim posljedicama trauma u ratu, ali i otporom za izjašnjavanja prema nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti.

Popis stanovništva iz 1953. g. Pokazuje znatno manji broj osoba koje su se izjasnile o židovskoj narodnosti. Ne raspolaže se podacima za Zagreb već samo za Hrvatsku (423 Židova). No treba uzeti u obzir da je između ta dva popisa došlo do znatne migracije (ali je) Židova Hrvatske u Izrael.

Podaci Židovske općine Zagreb o članstvu u 1957. i 1969. godini daju podatak da je u Zagrebu živjelo oko 1340 Židova ili 4 puta više nego prema popisnim podacima iz 1948. godine

Broj Židova u Zagrebu iskazan prema popisima stanovništva od 1948. do 2001. godine nastavlja daljnje smanjivanje na gotovo polovinu (367 u 2001. g.) premda je njihov udio u ukupnom stanovništvu ostao na razini 0,1%.

Tablica 17. Kretanje ukupnog stanovništva i broja Židova u gradu Zagrebu prema popisima 1857. – 2001.

Godine popisa	Ukupno stanovništvo	Židovi	Indeks ukupnog stanovništva	Indeks Židova	Udio Židova u ukupnom stanovništvu
1857.	32 203	625	100	100	1,9
1880.	48 136	1286	149,5	205,8	2,7
1890.	60 910	1942	189,1	310,7	3,2
1900.	87 239	3 261	270,9	521,8	3,7
1910.	109 029	4 275	338,6	684	3,9
1921.	140 815	5 970	437,3	955,2	4,2
1931.	227 838	8 702	707,5	1392,3	3,8
1948.	325 223	332	1009,9	53,1	0,1
1953.	361 564	-	1122,8	-	-
1961.	442 768	-	1374,9	-	-
1971.	579 943	667	1800,9	106,7	0,1
1981.	656 380	211	2038,3	33,8	0,0
1991.	706 770	392	2194,7	62,7	0,1
2001.	691 724	367	2148	58,7	0,1

Izvor: Retrospekt Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., DZS, Zagreb, 2005.

Statistički godišnjak Zagreba 1955./V. Zagreb, 1955.,

Popis stanovništva 1961., Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1965.

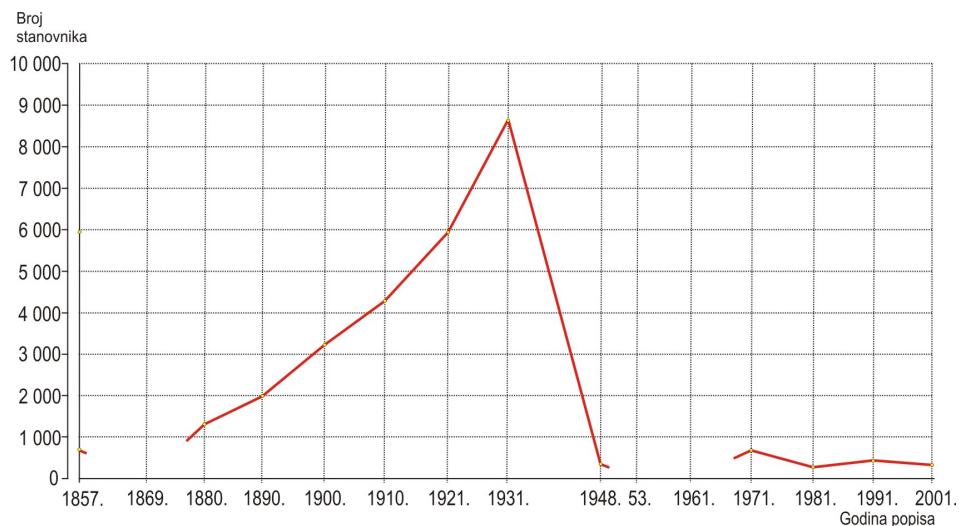
Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo prema narodnosti, Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1972.,

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Stanovništvo, Tabele po naseljima, RZS, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima /općinama, DZS, Zagreb, 2002.

U popisima stanovništva 1953. i 1961. broj Židova nije objavljen na razini naselja nego samo ukupno za Hrvatsku, tako da se za ove popisne godine ne raspolaže podacima o broju Židova u Zagrebu. Zbog toga na donjoj slici (grafikonu) nisu ucrtane vrijednosti za te godine.



Sl. 33. Kretanje broja Židova u naselju Zagreb prema popisima od 1857.- 2001. godine (za 1948. i 1953. ne postoje podaci u popisima stanovništva)

Tablica 22. Stanovništvo Zagreba prema vjeroispovjesti 1900.-1931. godine

Stanovništvo Population	1900.	%	1910.	1921.	1931.	%	Indeks 1931./1900.
Ukupno od toga:	61.002	100,0	79.038	108.674	185.581	100	304,2
Rimokatolici	54.165	88,8	65.740	91.600	159.183	85,8	293,9
Hrv.starokatolici	-	-	-	-	1.334	0,7	-
Grkokatolici	150	0,2	306	289	481	0,3	320,7
Grkoistočni i pravoslavni	2.712	4,4	3.363	-	-	-	-
Evangelisti	-	-	-	9.293	12.666	6,8	46,7
Evangelisti reformisti	703	1,2	525	923	2.014	1,1	286,5
Židovi	-	-	513	-	-	-	-
Židovi	3.237	5,3	4.192	5.970	8.438	4,5	260,7
Muslimani	-	-	-	474	1.161	0,6	-
Ostalo i nepoznato	35	0,1	64	125	200	0,1	571,4
Vojska			4.335				

Izvor: Mali statistički priručnik Grada Zagreba 1935., IV godište, Gradski statistički ured, Zagreb, 1935.
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Sarajevo, 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.marta 1931. godine, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.

Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. maja 1938., Zagreb, 1938.

*Popisni podaci na teritorijalnom obuhvatu od 64.3 km

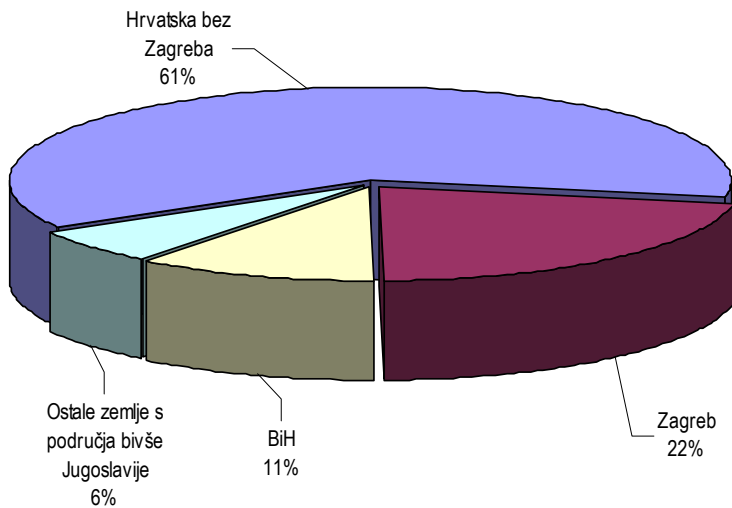
6.1 Židovi u Zagrebu prema mjestu rođenja (1941.)

U ovom poglavlju analizirali smo za Zagreb raspoložive statistike i podatke o nekim migracijskim obilježjima i to: doseljeno židovsko stanovništvo u Zagreb prema mjestu rođenja na temelju izvora Židovske općine Zagreb iz 1941. (baza podataka, poznati podaci o porijeklu za oko 6.700 članova) te doseljeni po mjestu rođenja, području i vremenu doseljenja prema popisu stanovništva iz 1991. godine.

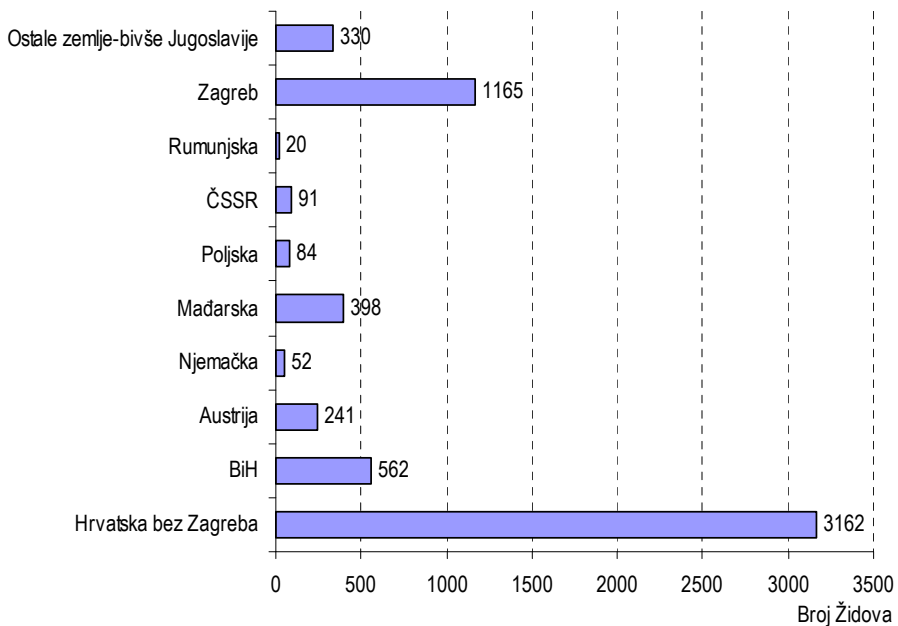
Tablica 18. Članovi Židovske općine Zagreb 1941. prema podacima CEND-a po mjestu rođenja

Mjesto rođenja*	Broj	Mjesto rođenja	Broj
Zagreb	1165	Bitolj	32
Sarajevo	287	Podravska Sl.	30
Osijek	248	Beograd	29
Beč	224	Subotica	29
Koprivnica	119	Pakrac	28
Varaždin	115	Krapina	28
Budimpešta	111	Pečuh	26
Bjelovar	92	Požega	25
Sisak	85	Berlin	24
Đakovo	75	Višegrad	23
Vinkovci	67	Kutina	22
Križevci	63	Ruma	22
Karlovac	63	Brčko	22
Virovitica	62	Novi Sad	25
Čakovec	56	Rijeka	25
Vukovar	55	Tuzla	22
Daruvar	48	Gratz	21
Nova Gradiška	47	Travnik	20
Zemun	43	Lavov	15
Murska Sobota	42	Zenica	15
Slavonski Brod	42	Bihać	13
Banja Luka	41	Mostar	13
Bijeljina	38	Schleinig	12
Našice	34	Pančevo	11

Izvor: Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb * navedeni su samo gradovi u kojima je broj rođenih bio veći od 10.



Sl. 34 Zemlje rođenja članova židovske općine Zagreb na prostoru bivše Jugoslavije 1941.



Sl. 35 Zemlje (mjest)rođenja članova židovske općine Zagreb

Tablica 19. Članovi Židovske općine Zagreb (1941.) rođeni u Bosni i Hercegovini prema podacima CEND-a

Mjesto rođenja	Broj	Mjesto rođenja	Broj
Sarajevo	287	Visoko	6
Banja Luka	41	Zvornik	5
Bijeljina	38	Bugojno	4
Višegrad	23	Bosanska Gradiška	4
Brčko	22	Doboj	3
Tuzla	22	Maglaj	2
Travnik	20	Zavidovići	4
Zenica	15	Sanski Most	1
Bihać	13	Fojnica	2
Mostar	13	Bosanski Šamac	3
Derenta	8	Bosanski Petrovac	3
Teslić	7	Bosanska Dubica	2
Bosanski Brod	7	Ključ	1
Bosanski Novi	6	Ukupno BiH	562

Izvor: Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb.



Sl. 36. Mjesta rođenja Židova Židovske općine Zagreb 1941. godine

Znatna migracija Židova iz Bosne i Hercegovine (August Kovačec: Bosanski Židovi u Zagrebu nakon okupacije Bosne 1878. do 1941. godine) u Hrvatsku, osobito u Zagreb možemo povezati sa promjenama u I. svjetskom ratu koje su uvjetovale raspad velikih multinacionalnih carstava- Austrougarskog i Osmanlijskog.

Židovi koji su živjeli u Bosni i Hercegovini, u Osmanlijskom carstvu, imali su velike mogućnosti kretanja i trgovanja bez ograničenja. Austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine nametnula je novi režim, administraciju, pravila trgovanja, službeni jezik i zbog toga se Židovi sve manje orijentiraju na dosadašnje trgovačke partnere u Dubrovniku i Italiji i okreću prema zapadnim zemljama. Njihova se djeca školuju u Beču, Pragu i drugim središtima, a nakon raspada Austrougarske prelaze u Zagreb, gdje osnivaju svoju općinu (sefardska općina) i svoja udruženja (Benevolencija). Ekonomska kriza u Jugoslaviji uvjetovala je njihovu daljnju migraciju u Hrvatsku osobito u Zagreb.

Udio doseljenih u ukupnom stanovništvu važan je pokazatelj dostignutog nivoa razvijenosti i privlačne snage svakog grada. Prije Drugog svjetskog rata postotak doseljenog u ukupnom stanovništvu Zagreba bio je vrlo visok (prema popisu iz 1931. iznosio je 74,7% , 1948. 70 %).

Udio doseljenih Židova je prema raspoloživim podacima iz 1941. godine bio još veći. Ipak većina doseljenih Židova bila je porijeklom iz drugih krajeva Hrvatske (4.327 ili 64,7%) odnosno autohtonih (rođenih u Zagrebu) bilo je 1.165 ili 17,4%.

Pretpostavljamo da je broj rođenih u Zagrebu bio veći jer nismo imali podatke za brojnu djecu koju roditelji nisu upisali u «kartoteku židovskog znaka» ili nisu upisali godine i mjesto njihova rođenja.

*Prema odredbi od 22. svibnja 1941. svi su Židovi morali nositi židovski znak-
žutu traku sa slovom «Ž».*

*Židovi u Zagrebu morali su se javiti (prema abecednom redu) između 22. i
28. svibnja 1941. u Ustaško povjerenstvo-Židovski odsjek (u Bogovićevoj
ulici broj 7) da bi uplatili i primili oznake.*

*Te su trake 4. lipnja 1941. bile zamijenjene okruglim žutim pločicama
sa slovom Ž koje su bile obavezne za sve Židove starije od 14. godina.*

*Kartotekom židovskog znaka su obuhvaćeni gotovo svi Židovi u
Zagrebu, iako su se neki, usprkos opasnosti oglušili o naredbu, a neki
(rijetki) su ishodili posebnu dozvolu da ne moraju nositi židovski znak.*

*Ukupno su, prema evienciji Ministarstva unutarnjih poslova od
24. svibnja, bila 202 Židova oslobođena nošenja «židovskog znaka».*

*Na karticama su samo djelomično popisana djeca posebna rubrika)
i zbog toga ni 1941. nemamo potpunu demografsku strukturu židovske
populacije.*

Također je interesantno da su se u Zagreb doseljavali Židovi iz drugih gradova Hrvatske u kojima su postojale razvijene židovske općine (Osijek, Koprivnica, Varaždin itd) i u kojima su Židovi imali i udio u gospodarskom razvoju.

Mogli bismo kazati da se migracija Židova odvijala u nekoliko etapa:

- Najprije su se obitelji iz malih naselja doselile u obližnje veće centre i tamo osnovale židovske općine. Postepeno se smanjivao broj Židova u okolini i povećavao u centrima (gradovima).
- U kasnijoj etapi Židovi se sele iz manjih središta u Zagreb. Vjerojatno su uspjeli skupiti kapital koji je omogućavao daljnji razvoj i investiranje u povoljnijoj gospodarskoj sredini. Moguće

se radi o mladim generacijama koje u velikom gradu nalaze bolje uvjete za školovanje, napredovanje , zapošljavanje itd.

U strukturi doseljenih Židova tada je bilo najviše onih rođenih u gradovima Bosne i Hercegovine 562 ili 8,5% (Tabl.11. i 12.), posebno iz Sarajeva. Među doseljenima iz drugih zemalja, prevladavali su iz Austrije i Mađarske, zbog dugogodišnjeg zajedničkog života u Austrougarskom carstvu.

Tablica 20. Države u okruženju Hrvatske u kojima su rođeni doseljeni Židovi Židovske općine Zagreb 1941. godine prema podacima CEND-a

Država rođenja	Broj	Država rođenja	Broj
Austrija	486	BiH	562
Njemačka	88	Srbija	159
Mađarska	535	Makedonija	32
Poljska	84	Ukrajina	15
ČSSR	91	Slovenija	42
Rumunjska	20	Ostale zemlje	886

Izvor: Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra, Zagreb.



Sl. 37. Zemlje iz kojih su doselili Židovi u Zagreb prema podacima iz 1941. godine

U Burgenlandu se Židovi spominju od kraja 13.stoljeća u mjestima St.Margarethen i Eisenstadt, koji su tada pripadali plemićkoj obitelji Gutkeled.

Kasnije je obitelj Kaniszai (od 1388)dobila mogućnost naseljavanja inozemnih Židova (vjerojatno iz Štajerske ,Moravske i Austrije) u Eisenstadt.

U 16.stoljeću postoje četiri od sedam (kasnijih) esterhazijskih općina (H.Prickler, Bilten): Eisenstadt, Mattersburg, Kobersdorf i Lachenbach).

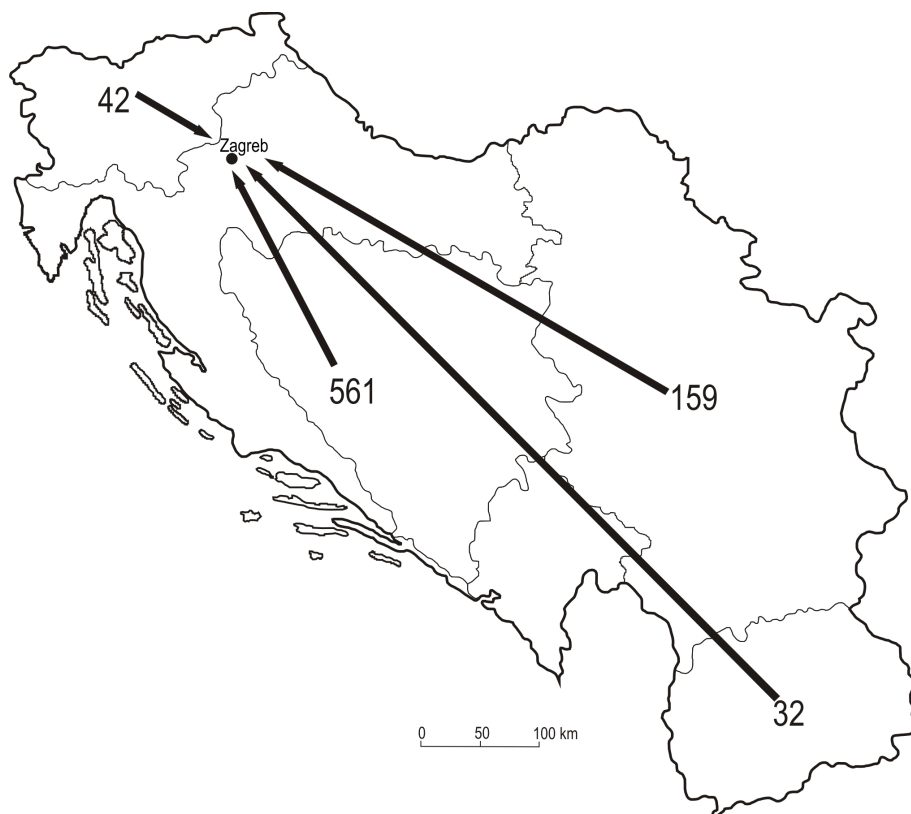
Naselili su se i portugalski Židovi (u Neufeldu) za vladavine grofa Franza Nadasdy-a oko 1654.godine,

a poznato je da su Židovi naselili i veliko hrvatsko naselje Nikitsch i njemačko-hrvatsko naselje Kittsee (baruna Lisztyja) koje kasnije pripada Esterhazyjevima, kao i općine Deutschkreutz i Neufeld.

Tako je na posjedima grofa Esterhazya oko 1739.bilo sedam židovskih općina čiji je status reguliran »privilegijama».

Općina u Rechnitzu bila je najveće židovsko naselje u podunavskom području, a pripadali su joj Židovi u okruzima Eisenburg, Zala,Somogy i Veszprem.

Općine iz Rechnitza, Stadschleininga, Güssinga, Körmeda i Nagykanize činile su tzv. batthyanske peto-općine.



Sl. 38. Doseljeni Židovi u Zagreb iz republika bivše Jugoslavije 1941. godine, (Izvor: Istraživački i dokumentacijski centar, Zagreb)

6.2. Židovi u Zagrebu u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata

Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata su samo djelomično obuhvaćeni, jer se veliki broj Židova nije deklarirao da je «Židov» bilo po nacionalnosti i/ili vjeroispovijesti.

Tako je u popisu stanovništva 1991.godine registrirano i obrađeno u Zagrebu samo 392 Židova, što je predstavljalo oko četvrtinu ukupnog broja članova Židovske općine u Zagrebu.

Do sada nije napravljena analiza njihovih obilježja prema popisima stanovništva, te je ovo istraživanje tim dragocjenije.

Prema popisu iz 1991. godine migracijska obilježja zagrebačkih židova znatno su izmijenjena (Tabl.14.) u odnosu na predratne prilike. Naime, 1991. je 41 % od ukupnog broja Židova bilo autohtonih ili rođenih u Zagrebu, Radi se o drugoj i trećoj generaciji ranije doseljenih Židova.

Ipak je još natpolovična većina njih (59 %) doseljena. Prema većinskom kriteriju radi se o migratornom tipu populacije, migratornijem nego što je ukupno zagrebačko stanovništvo, budući je istovremeno udio doseljenika u ukupnom stanovništvu Zagreba bio manji za oko 10 postotnih poena (48, 3 %). Udio doseljenika u stanovništvu Zagreba nakon rata, kao i udio selidbenog stanovništva u židovskoj populaciji, opada iz popisa u popis, u odnosu na stanje početkom 20. stoljeća.

Od ukupnog broja doseljenika prema mjestu rođenja 1991. 43 % doseljenih Židova u Zagreb rođeno je u drugim mjestima Hrvatske, oko 31 % u B i H, uglavnom gradovima, oko 8,5 % u Vojvodini, 5,5 % u Srbiji, oko 2 % u Makedoniji, 8,6 % u drugim stranim zemljama te simboličam broj u Makedoniji (4), Crnoj Gori (1) i Sloveniji (1). Također je evidentno da među doseljenim Židovima, više nego u sastavu ukupnih zagrebačkih doseljenika, prevladavaju žene (60,3 %).

Tablica 21. Židovi u Zagrebu po mjestu rođenja i spolu, prema popisu stanovništva 1991. godine

Ukupno	Spol	Rođeni u Hrvatskoj	Rođeni u republikama i pokrajinama bivše Jug.							Rođeni u drugim stranim zemljama
			BiH	Crnoj Gori	Makedoniji	Sloveniji	Srbiji	Kosovu	Vojvodini	
399*	sv.	264	74	1	4	1	13	1	20	21
100	%	66,2	18,5	0,2	1	0,2	3,2	0,2	5	5,2
174	m.	125	25	1	3	1	7	1	5	6
225.	ž.	139	49	-	1	-	6	-	15	15

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Stanovništvo po općinama stalnog stanovanja, prema nacionalnoj pripadnosti i mjestu rođenja, po spolu, Zagreb, 1992.

* Ukupno je Židova u naselju Zagreb prema popisu 1991. bilo 392, a ovdje je na tadašnjem području Grada Zagreba 399 jer se radi i o Židovima iz naselja Zaprešića (2), Velike Gorice (4) i Luga Samoborskog (1).

U 1961. godini popisano je u Hrvatskoj 413 Židova po narodnosti. Mogućnost dvojakog izjašnjavanja postojala je i 1991. godine kada je u Hrvatskoj bilo 600 Židova po narodnosti odnosno 633 po vjeroispovijesti.

Od početka stoljeća stanovništvo Zagreba se povećalo za oko deset puta, a broj Židova u njemu se smanjio za 90%.

Naredni podaci pokazuju kako je broj Židova u Zagrebu u poslijeratnom razdoblju (1948.-2001.) prema popisima smanjen, ali i znatno je varirao, vjerojatno i pod utjecajem tadanjih političkih prilika. Najveći je broj u ovom razdoblju evidentiran popisom iz 1971. kada je udvostručen u odnosu na stanje iz 1948. i dosegao je 1% od ukupnog broja pripadnika nacionalnih manjina, ali se nakon političkih događanja 1971. ponova smanjuje, a povećava jačanjem demokratskih procesa krajem 20. stoljeća.

Tablica 23. Kretanje ukupnog stanovništva i broja Židova u Zagrebu 1948. – 2001. godine

Godina popisa	Ukupno stanovništvo	Hrvati	Nacionalne manjine		Nisu se nacionalno izjasnili	Ostali i nepoznato	% Židova u ukupnom	% Židova u nacionalnim manjinama
			ukupno	Od toga Židovi				
1948.*	279 623	241 007	38 123	332	-	493	0,12	0,87
1961.	442 768	389 065	49 973	-	-	3 730	-	-
1971.	579 899	490 956	65 556	667	18 374	5 013	0,12	1,02
1981.	656 325	521 846	62 967	211	57 386	14 126	0,03	0,34
1991.	706 770	594 323	73 719	392	30 013	8 715	0,06	0,53
2001.**	691 678*	632 346	38 020	367	14 791	6 511	0,05	0,96

*Podaci iz 1948. odnose se na teritorij naselja Zagreb u trenutku popisa.

Izvor: Statistički godišnjak Zagreba 1955./V. Zagreb, 1955.,

Popis stanovništva 1961., Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1965.

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo prema narodnosti, Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1972.,

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo, Tabele po naseljima, RZS, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema narodnosti, po naseljima, DZS, Zagreb, 2002.

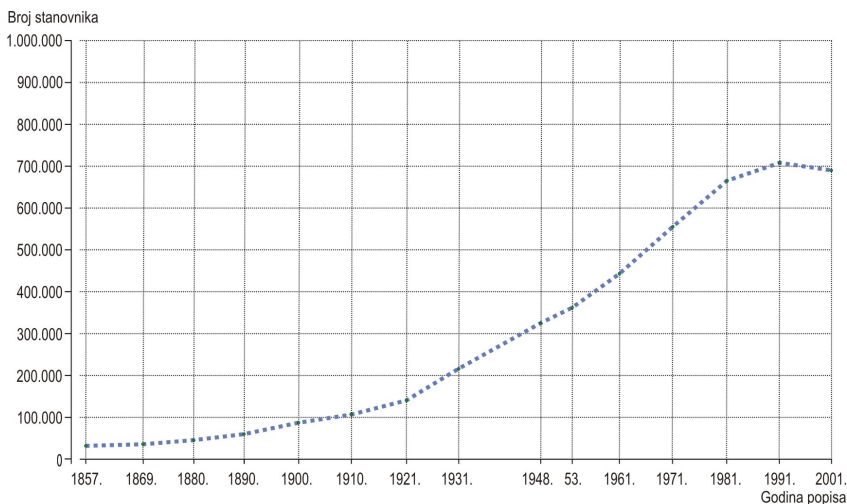
Radi usporedbe, kada se uzme retrospekcija istog prostornog obuhvata, ukupan broj stanovnika Zagreba porastao je u razdoblju 1857.- 2001. za 21,5 puta (sa 32. 203 iz 1857. na 691. 724 u 2001. a u periodu 1948.-2001. godine je više nego udvostručen, sa 325.223 na 691. 724, premda u novije vrijeme dinamičnije raste stanovništvo zagrebačke okolice. Unatoč tome, matično naselje Zagreb svojom veličinom i značenjem i dalje predstavlja okosnicu razvoja regije (63,5 % stanovništva zagrebačke regije) te ima makroregionalno i državno značenje (15,6 % državne populacije) i najgušće je naseljen prostor u državi (1214,8 stan./km²).

Tablica 24. Lančani indeksi kretanja ukupnog stanovništva i broja Židova u Zagrebu 1948. – 2001. godine

Godina popisa	Ukupno stanovništvo	Hrvati	Nacionalne manjine		Nisu se nacionalno izjasnili	Ostali i nepoznato
			ukupno	Od toga Židovi		
1948.	-	-	-	-	-	-
1961.	158,3	161,4	131,1	-	-	756,6
1971.	131	126,2	131,2	-	-	134,4
1981.	113,2	106,3	96,1	31,6	312,3	281,8
1991.	107,7	113,9	117,1	185,8	52,3	61,7
2001.	97,8	106,3	51,5	93,6	49,2	46,7

Izvor: Izračunato iz tablice 25.

Komparativni prikaz lančanog indeksa kretanja broja Hrvata, ukupnog broja pripadnika nacionalnih manjina i broja Židova u Zagrebu pokazuje da je broj Židova 1991. u odnosu na 1981. u znatnom porastu, da bi od 1991. došlo do ponovnog smanjenja.



Sl. 39. Kretanje stanovništva Zagreba prema popisima od 1857.- 2001.godine

Najrelevantniji pokazatelj pri analizi stanovništva pojedinih narodnosti predstavljaju podaci o stanovništvu prema vjerskom sastavu, o čemu je hrvatska državna statistika različito vodila računa pri obradi podataka po pojedinim popisima. Raspoložive podatke zagrebačkog stanovništva prema ovom obilježju daje sljedeća tablica.

Tablica 25. Stanovništvo Zagreba* prema vjeroispovijesti 1880., 1910.-1931., 1991. i 2001. godine

	1880.	1900.	1910.	1921.	1931.	1991.*	2001.*
Ukupno	30 000	61 002	79 038*	108 674*	185 581	706 770	719 933
Rimokatolici	27 220	54 165	65 740	91 600	157 897	558 174	622 594
Pravoslavni	1 033	2 712**	-	9 293	13 279	33 950	15 089
Islamska	2	-	-	474	1 239	15 230	15 411
Grkokatolička	89	150	306	289	480	2 511	765
Starokatolička	-	-	-	5	1 535	174	39
Evangelistička	333	703	525	923	2 118	671	555
Židovska	1 313	3 237	4 192	5 970	8 702	446	322
Ostale i neizjašnjeni	10	35	64	27	106	42 383	37 914
Nisu vjernici	-	-	-	93	225	43 619	27 244

Izvor: Statistički priručnik grada Zagreba, Gradski statistički ured Zagreb, 1935.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Vjerski sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema vjeri, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, 2002.

* podaci odnose se na obuhvatni prostor grada Zagreba prema popisu stanovništva dotične godine. Od 1880. do 1931. to je prostor Zagreba na površini od 64,3 km². U 1991. godini podaci se odnose za područje naselja Zagreb, a 2001. uz naselje Zagreb, uključena su i južna zagrebačka naselja koja su u sastavu gradske četvrti Brezovica (ukupno 31 naselje)

**razlika do ukupno odnosi se na nepoznato

Prema tome, pripadnici židovske vjeroispovijesti, poslije rimokatolika, do popisa iz 1910. prednjačili su po brojnosti od svih drugih vjeroispovijesti s učešćem oko 5 %, a za 1880. i 1890. Židovi su izkazivani jedino prema vjeroispovijesti. U 1921. i 1931. bili su treći jer je porastao broj pravoslavnih vjernika.

Godine 1931. židovski vjernici u Zagrebu dosežu najveći broj (8. 702) od svih popisa, dokle nakon Drugog svjetskog rata spadaju u najmanje vjerske skupine s učešćem od svega 0,1 %. Istodobno raste broj neizjašnjenih i ateista.

Za godinu 1948. niti druge poslijeratne godine, sve do 1991., stanovništvo prema vjeri uopće nije statistički iskazivano, pa prema tome niti Židovi, osim za 1953. godinu i to samo za Hrvatsku u cjelini.

Prema popisima može se zaključiti da je broj Židova u Zagrebu prema nacionalnosti u poslijeratnom razdoblju do 1991. smanjen više nego prema vjeroispovijesti, da bi potom prema popisu iz 2001. nešto dinamičnije izjašnjavanje prema vjeroispovijesti

Podaci iz popisa stanovništva 1991. i 2001. o izjašnjavanju Židova prema vjeroispovijesti nisu se dalje obrađivali u ovom Istraživanju.

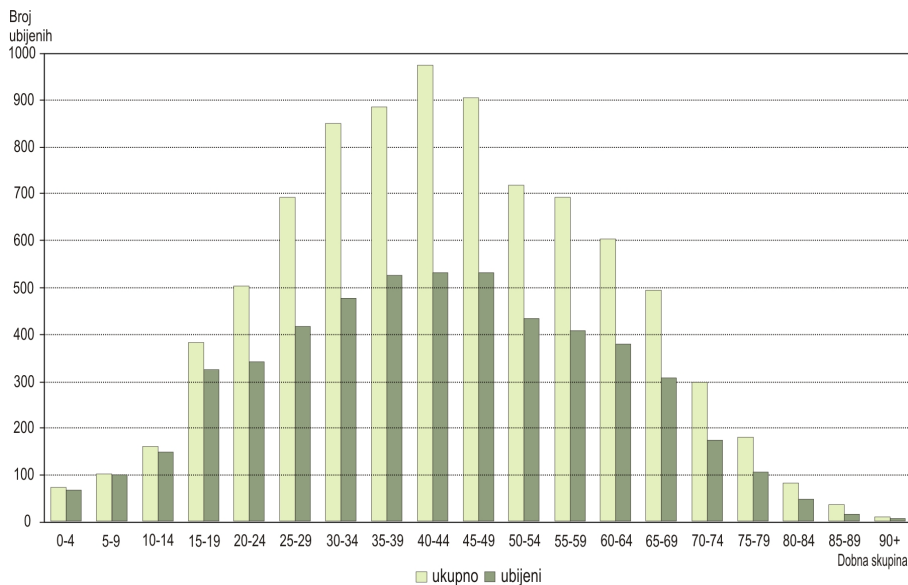
Velika razlika u broju Židova u Zagrebu između popisa stanovništva prije II. svjetskog rata i poslije njega nastala je velikim gubicima u toku ratnih godina, u vrijeme Holokausta o čemu postoje brojna istraživanja.

Židovska općina Zagreb raspolaže podacima o broju Židova koji su bili žrtve u Holokaustu i onih koji su preživjeli (Baza podataka Istraživačkog i dokumentacijskog centra).

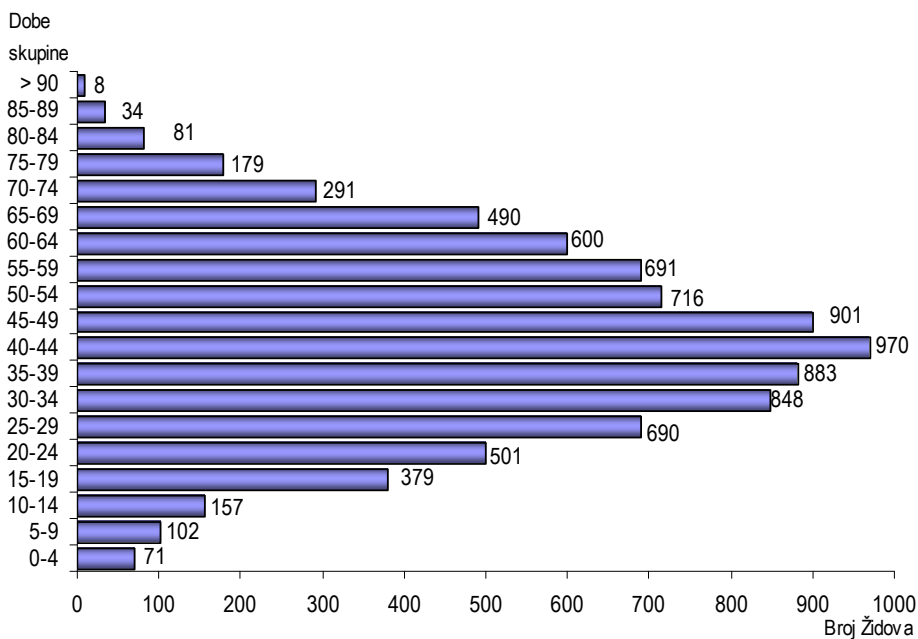
Prema evidenciji napravljenoj 28.V.1941. u Zagrebu je bilo 10.960 Židova, koji su uneseni u bazu podataka. Postoje podaci o mjestu, načinu i vremenu stradanja za 6.494 Židova, a za 3.244 osobe se ne zna njihova sudbina, ali nisu uvršteni u popise preživjelih.

Prema istom izvoru podataka preživjelo je samo 1 222 Židova (ili oko 10% onih koji su bili ranije članovi Židovske općine u Zagrebu).

Dobna struktura Židovske općine u Zagrebu 1941. godine prikazana zajedno sa ubijenim članovima u pojedinim dobnim grupama (podaci iz Istraživačkog i dokumentacijskog centra- baza podataka)



Sl. 40. Ubijeni članovi Židovske općine Zagreb 1941. godine prema dobnim skupinama prema podacima CEND-a



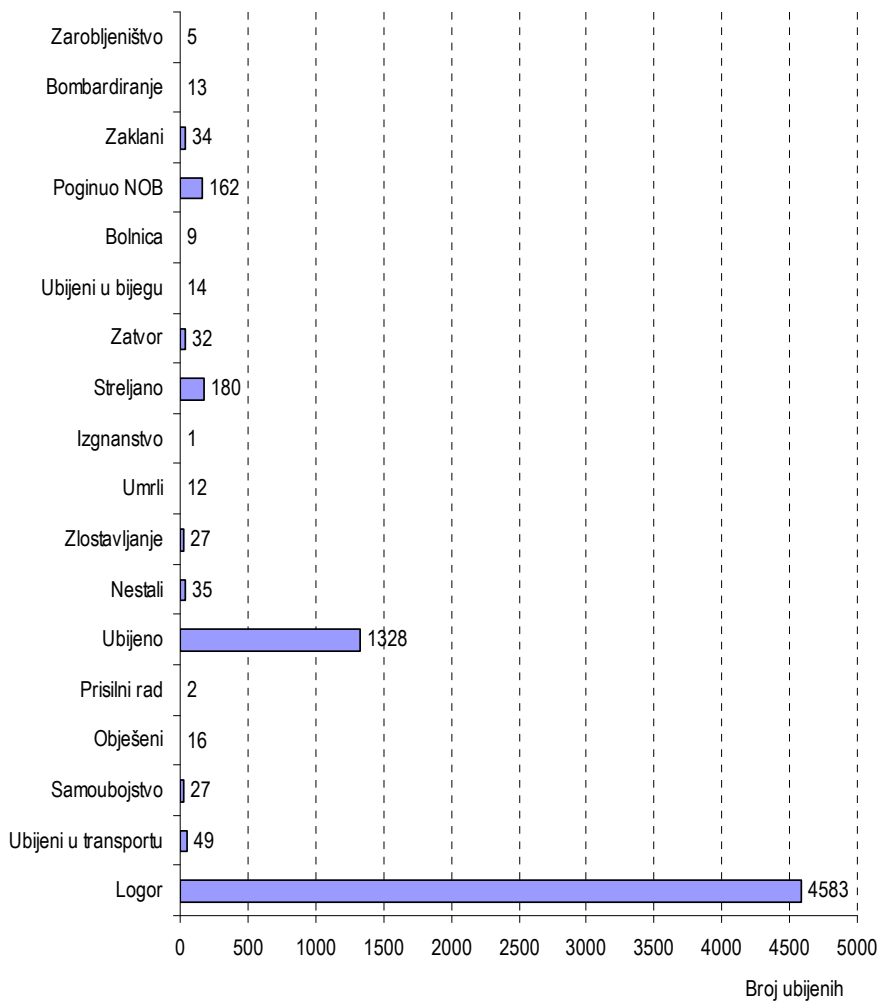
Sl. 41. Dobna struktura članova Židovske općine 1941. godine izračunata na temelju godina rođenja prema podacima CEND-a

Tablica 26. Židovska općina u Zagrebu 1941 - distribucija po dobnim skupinama prema podacima CEND-a

Starost	broj	%
Ukupno	8592	100
0-4	71	0,8%
5-9	102	1,2%
10-14	157	1,8%
15-19	379	4,4%
20-24	501	5,8%
25-29	690	8,0%
30-34	848	9,9%
35-39	883	10,3%
40-44	970	11,3%
45-49	901	10,5%
50-54	716	8,3%
55-59	691	8,0%
60-64	600	7,0%
65-69	490	5,7%
70-74	291	3,4%
75-79	179	2,1%
80-84	81	0,9%
85-89	34	0,4%
90+	8	0,1%

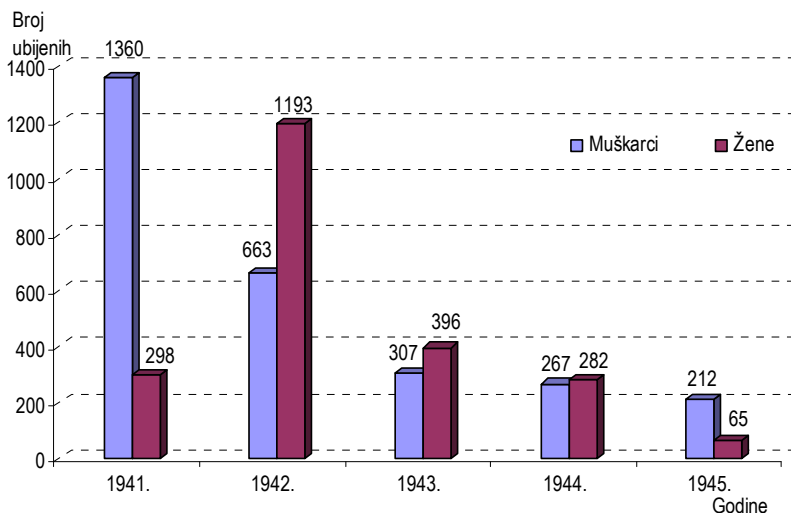
Izvor: Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb.

Na slijedećoj slici prikazani su ubijeni članovi Židovske općine u Zagrebu u %, prema tome na koji su način i gdje su stradali (iz baze podataka Istraživačkog i dokumentacijskog centra). Preko 70% stradalo je u koncentracijskim logorima.



Sl. 42. Ubijeni članovi Židovske općine Zagreb 1941. prema vrsti zločina prema podacima CEND-a

Židove Zagreba su počeli odvoditi u logore već u 1941. godini, kada su najviše stradali muškarci, godine 1942. većinom su odvedene žene i djeca, a u daljnim godinama II. svjetskog rata odvedeni su i preostali Židovi, pa i oni koji su bili u mješovitom braku.



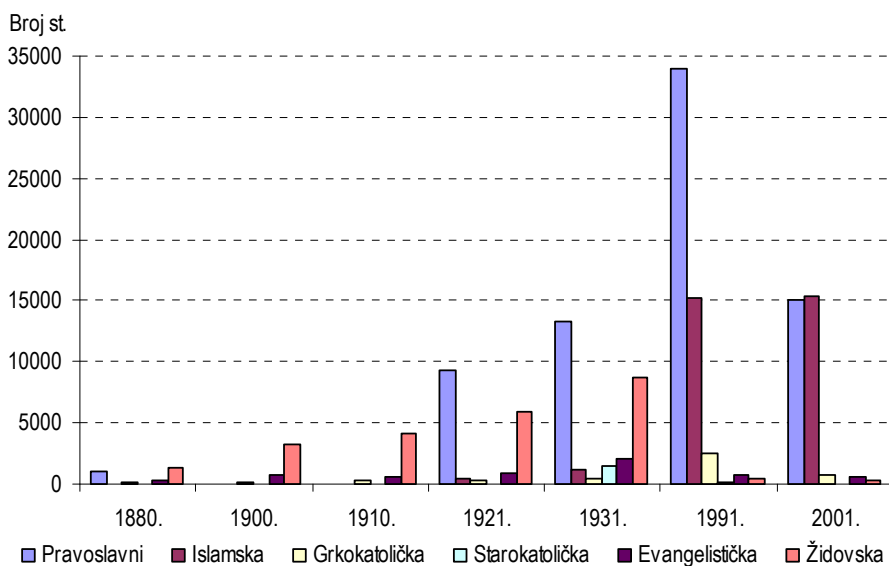
Sl. 43. Ubijeni članovi Židovske općine Zagreb prema godini stradanja (1941-1945) prema podacima CEND-a

Evidencija povratnika u Zagreb 1946. registrirala je sve Židove (2 179) koji su došli u Zagreb, bez obzira u kojem su mjestu Hrvatske ranije živjeli.

To su dragocjeni podaci za svaku analizu tim više što popisi stanovništva u ovim godinama nisu vršeni. Prema tome^{1[1]} samo je oko 10 % Židova Zagreba preživjelo Drugi svjetski rat ili tek svaki gotovo osmi.

Druga je stvar što je prvi poslijeratni popis, kako je navedeno, pokazao znatno manji broj onih koji su se izjasnili da su Židovi , kako po nacionalnosti tako i prema vjerskoj pripadnosti.

^{1[1]} M.Švob: Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice, II dopunjeno izdanje, str. 451, Zagreb, 2004.



Sl. 44. Stanovništvo Zagreba prema vjeroispovijesti 1880., 1900.-1931., 1991. i 2001. godine prema popisu stanovništva

Danas zagrebačka židovska općina broji učlanjenih oko 1 200 članova^{2[2]}, u Hrvatskoj preko 2 000. Postoje Židovi koji nisu članovi židovskih općina . Znači da se veliki broj članova Židovske općine Zagreb nije u popisu izjasnilo da su židovske nacionalnosti, još manje njih da su židovske vjere.

^{2[2]} Prema anketi u Ž.O. Zagreb iz 2005. godine u Zagrebu je sniman uzorak od ukupno 1182 člana

Tablica 27. Kretanje ukupnog stanovnika i broja Židova u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1948. – 2001.

Popisna godina	Ukupno	Hrvati	Nacionalne manjine	Židovi (nacionalnost)	Udio židova u ukupnom	Udio Židova u nacionalnim manjinama
1948.	3 779 858	2 975 399	804 459	...		
1953.	3 936 022	3 128 661	787 165	413	0,01	0,052
1961.	4 159 696	3 339 890	797 528	406	0,01	0,051
1971.	4 426 221	3 513 647	794 032	2 845	0,064	0,358
1981.	4 601 469	3 454 661	677 224	316	0,007	0,047
1991.	4 784 265	3 736 356	760 073	600	0,013	0,079
2001.	4 437 460	3 977 171	353 184	576	0,013	0,163

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992.
 Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, 2002.

Židovi su u popisu 1948. godine bili uključeni u skupinu "Ostalih nacionalnih manjina", tako da se ne raspolaže podatkom o broju Židova iz te popisne godine, kako za Hrvatsku tako i po naseljima.

U popisu stanovništva 1953. godine treba uzeti u obzir da je između 1948. i 1952. otišlo (emigriralo, Alija) u Izrael preko 7 000 Židova Jugoslavije, odnosno oko 1 000 Židova iz Zagreba ili polovina svih onih koji su se vratili u Zagreb 1946.

Ovi podaci potvrđuju činjenicu da su Židovi i u najnovije vrijeme također koncentrirani pretežito u gradskim naseljima, pri čemu u Hrvatskoj većina živi u Zagrebu (64%). .

Tablica 28. Redosljed nacionalnih manjina po brojnosti u Zagrebu po popisima 1948.-2001.

Nacionalne manjine	Godina popisa				
	1948.	1971.	1981.	1991.	2001.
Slovinci	1	2	2	3	4
Srbi	2	1	1	1	1
Česi	3	7	7	9	9
Rusi	4	10	11	14	14
Mađari	5	6	8	7	8
Crnogorci	6	4	4	5	7
Nijemci	7	11	10	11	12
Talijani	8	13	13	12	13
Makedonci	9	5	5	6	6
Židovi	10	9	14	10	10
Bugari	11	12	16	16	18
Austrijanci	12	17	19	22	21
Albanci	13	8	6	4	3
Poljaci	14	18	17	17	16
Muslimani	15	3	3	2	2
Slovaci	16	14	15	15	15
Ukrajinci	17*	15	12	13	11
Rusini	17*	19	18	18	17
Romi	-	16	9	8	5
Rumunji	-	20	20	19	19
Turci	-	21	21	20	20
Grci	-	22	22	21	-
Vlasi	-	23	23	23	22

*Ukrajinci i Rusini u popisu 1948. prikazani zajedno.

Izvor: Izvor: Statistički godišnjak Zagreba 1955./V. Zagreb, 1955.,

Popis stanovništva 1961., Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1965.

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo prema narodnosti, Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1972.,

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Stanovništvo, Tabele po naseljima, RZS, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih

gospodarstava 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992.

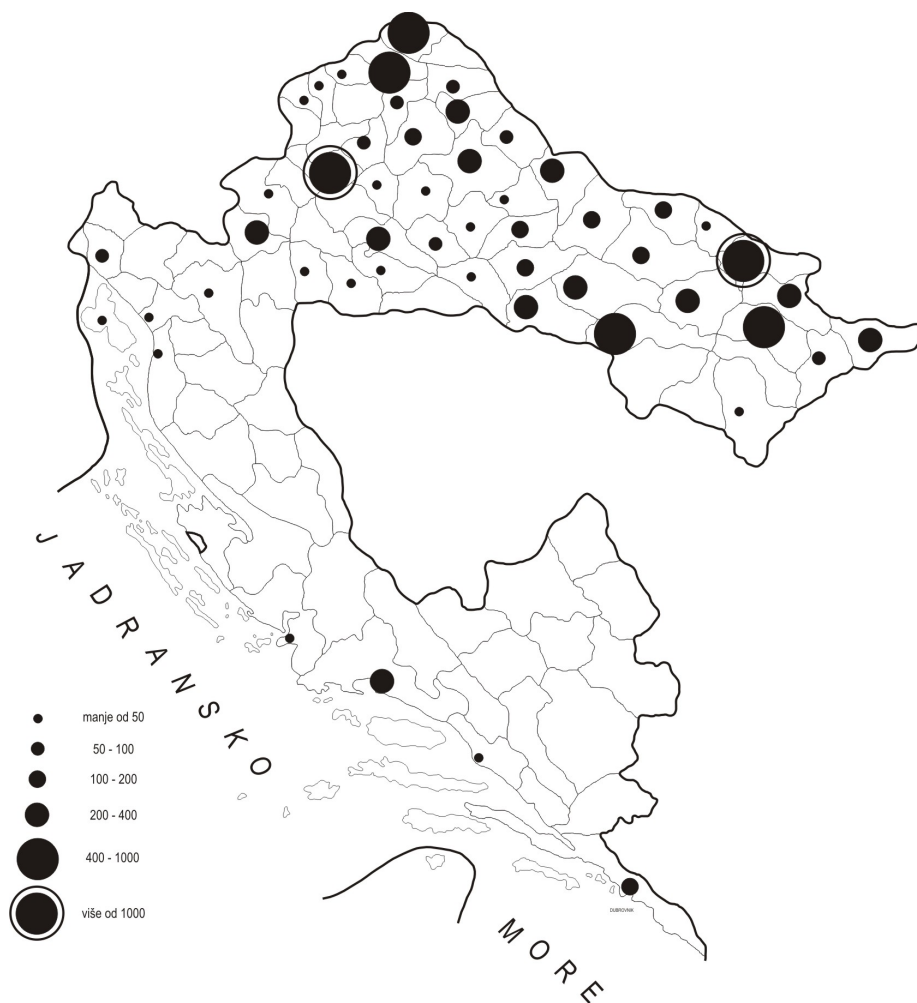
Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, 2002.

Gornji podaci potvrđuju da su Židovi u 2. polovini 20. stoljeća na ljestvici nacionalnih manjina u Zagrebu bili i ostali negdje na sredini, s izuzetkom popisa 1981. kada su bili na 14. mjestu.



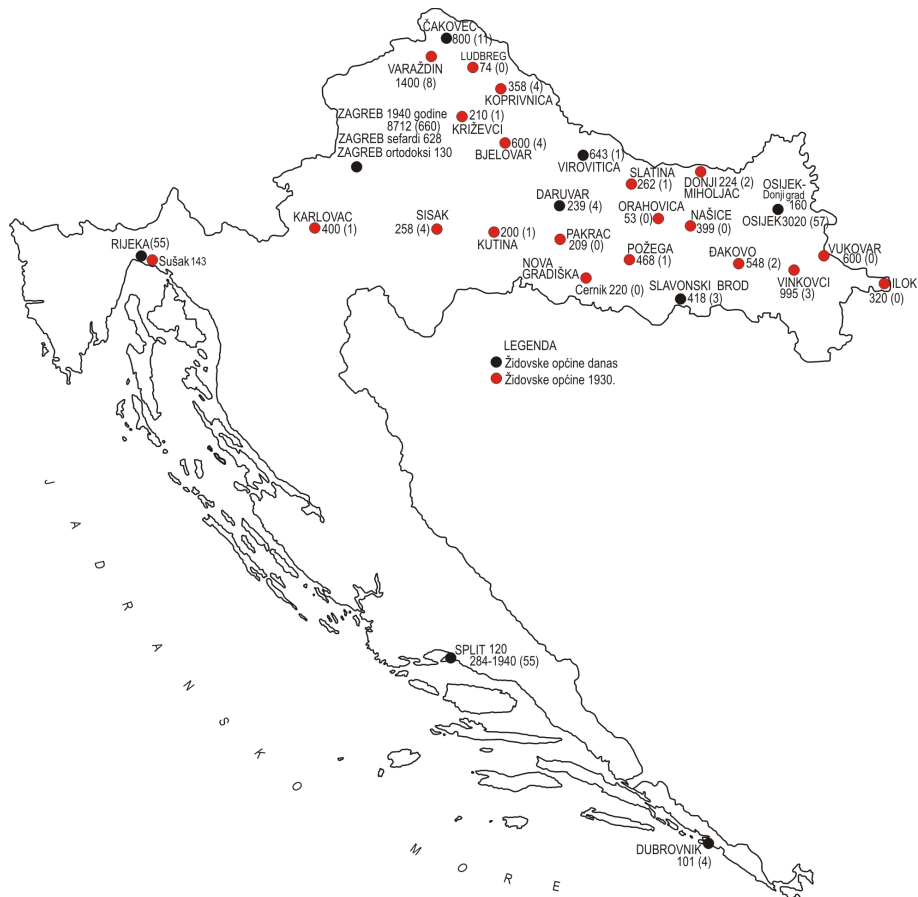
Sl. 45. Židovi u Hrvatskoj po županijama prema popisu 2001. godine

Usporedili smo gornju sliku broja Židova u pojedinim županijama Hrvatske 2001. sa slikom (grafikonom) o broju Židova u pojedinim središtima Hrvatske 1931.godine. Broj Židova je varirao od 50 (i manje) do više od 1 000 (u Zagrebu i Osijeku), ucrtanih u kartu banovine Hrvatske.



Sl. 46. Broj Židova u gradovima (urbanim središtima) u Banovini Hrvatskoj 1931. godine

Donja mapa ilustrira užasne posljedice Holokausta u nekadašnjim židovskim općinama Hrvatske i poslijeratno «pražnjenje» tih zajednica, tako da u nekima je broj Židova drastično smanjen ili Židova više nema.



Sl. 47. Židovske općine danas i židovske općine 1930. godine

Na karti prikazani su urbani centri prema popisu stanovništva 1931. godine, ali u granicama banovine Hrvatske iz 1939. godine, kako bi obuhvatili i one gradove koji u popisu 1931. nisu bili u sastavu Savske i Primorske banovine.

Prema popisu stanovništva 1857. godine Kraljevina Dalmacija se dijelila na tzv staru Dalmaciju sa županijama Zadar i Split i novu Dalmaciju sa županijama Dubrovnik i Kotor (Sabljar, 1866).

Dalmacija je 404.499 stanovnika. Među stanovnicima ima relativno veliki broj Talijana (37.000) i 5.410 "tudjanah". Također je značajno da u Dalmaciji 1857. ima 16.539 "odsutnih", vjerojatno zbog iseljavanja stanovništva.

Analiza stanovništva Dalmacije između 1890. i 1910. (Lakatoš) pokazala je istodobno i visoki prirodni priraštaj stanovništva (visoki natalitet) od 14,1%, ali i iseljavanje stanovništva, naročito s otoka (Hvar, Brač).

Prema Stulliju (Stulli, 1989) koji koristi podatke Schimmera, u Dalmaciji je slijedeći broj Židova:

Godina	Broj
1817.	426
1827.	469
1830.	503
1834.	551
1837.	564
1840.	566
1843.	459
1846.	485
1850.	340
1857.	318
1869.	233
1880.	283

Tablica 29. Doseljeno stanovništvo u Zagreb prema području i vremenu doseljenja, popis 1991. - struktura (u %)

Vrijeme doseljenja/ Vjeroispovijed	Ukupno	Doselili iz R. H.	Doseljeno							
			iz BiH	iz Crne Gore	iz Makedonije	iz Slovenije	iz Srbije bez pokrajina	s Kosova	iz Vojvodine	iz ostalih stranih zemalja
Ukupno	100	75	14,9	0,5	0,8	2,2	2,3	1,1	1,5	0,8
Židovi	100	54,9*	22,2	-	1	1	6,8	-	8,2	5,8
1940. i ranije										
Ukupno	100	78,3	5,3	0,4	0,3	9,3	1,8	0,1	1,9	2,2
Židovi	100	56,5	9,7	-	3,2	3,2	4,8	-	11,3	11,3
1941.-1945.										
Ukupno	100	74,5	10,5	0,9	0,7	2,7	6,6	0,2	2,9	0,8
Židovi	100	58,3	22,2	-	-	-	8,3	-	5,6	5,6
1946.-1960.										
Ukupno	100	82,1	8	0,6	0,8	2,8	2,9	0,5	1,9	0,3
Židovi	100	54,9	28,2	-	-	-	9,9	-	5,6	1,4
1961.-1970.										
Ukupno	100	76,7	15,2	0,5	1	1,6	2,2	0,8	1,5	0,4
Židovi	100	62,5	18,8	-	-	-	6,3	-	12,5	-
1971.-1980.										
Ukupno	100	71,1	21,1	0,4	0,7	1,2	1,9	1,4	1,2	0,8
Židovi	100	69,2	19,2	-	-	-	-	-	3,8	7,7
1981.-1985.										
Ukupno	100	69,2	22,5	0,4	1	1,2	1,6	1,9	0,9	0,9
Židovi	100	41,2	11,8	-	-	-	23,5	-	23,5	-
1986.-1991.										
Ukupno	100	70,2	20,1	0,3	1,2	1,3	1,8	3	1	1,1
Židovi	100	40,7	37	-	-	3,7	3,7	-	11,1	3,7

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Doseljeno stanovništvo prema narodnosti, vjeroispovijedi, starosti, vremenu doseljenja, području doseljenja i spolu po županijama, Zagreb, 1992

* u ovaj broj uključeno je selidbeno stanovništvo u grad Zagreb ne samo iz drugih područja Hrvatske, već i iz obližnjih prigradskih naselja, tzv. lokalni migranti u okviru Grada Zagreba

Kada se analiziraju podaci o strukturi doseljenog stanovništva na istraživanom području prema području odakle se doselilo i vremenu

doseljenja po podacima kojima raspolažemo do popisa 1991. godine (Tabl.15.) proizlaze sljedeći nalazi:

- znatno je veći udio doseljenih među Židovima (73,4 %) nego u ukupnom stanovništvu grada (50,5 %) 1991. ;
- najveći je broj Židova doselio u razdoblju 1946.- 1960. (oko četvrtina), zatim 1940. i ranije (21 %), slijede razdoblja 1986.-1991. , 1971.- 1980. te 1981.- 1985.

Prema stanju posljednjeg popisa iz 2001. godine (Tabl. 16) tj. nakon stabilizacije stanja poslije posljednjeg rata u Hrvatskoj, udio doseljenih u ukupnoj židovskoj populaciji Grada Zagreba je smanjen u odnosu na stanje do 1991. i iznosio je 54,2 % (199 osoba).

Udio je doseljenih u središnje gradsko naselje (grad Zagreb) u ukupnom zagrebačkom stanovništvu bio niži i iznosio je 49, 7 %, a na ukupnom upravno- političkom području kada se isključe lokalni migranti unutar gradskih naselja udio je doseljenika bio 47 %.

Općenito je razdoblje poslije Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj bilo karakteristično po koncentraciji stanovništva u velikim urbanim naseljima uz depopulaciju ruralnih naselja i starenje («senilizaciju») stanovništva što je dovelo do različite regionalne demografske slike (I. Nejašmić: Depopulacija u Hrvatskoj, 1991).

Prije Drugog svjetskog rata bilo je u Hrvatskoj 30 Židovskih općina, danas ih ima samo 10. Židovi koji su uspjeli preživjeti Holokaust većinom se nisu imali kamo vratiti jer je njihova imovina oduzeta za vrijeme rata, a veći dio obitelji ubijen. Zbog toga je u Zagreb došlo 1945. godine dvostruko više Židova nego što je autohtonih Židova Zagreba preživjelo.

Židovi koji su se nakon rata vratili u svoje ranija prebivališta, su kasnije a osobito njihova djeca, doselili u Zagreb (ili otišli u Izrael) i

tako doprinijeli daljnoj «depopulaciji» . Ostale su samo starije generacije (senilizacija), a i one zbog visoke stope mortaliteta polako odumiru, tako da se broj Židova u malim Židovskim općinama brže smanjuje nego u Zagrebu.

U Istraživačkom i dokumentacijskom centru napravljena je 1998/1999 godine analiza židovske populacije koja je preživjela Holokaust i živi u Hrvatskoj (za potrebe humanitarnog Švicarskog fonda).

Tada su osobe koje su preživjele Holokaust u Hrvatskoj živjele u oko šezdeset naselja u Hrvatskoj, a u Zagrebu ih je registrirano 660 ili 75% ukupnog broja.

6.3. Dobno-spolna struktura

Dobno-spolni sastav stanovništva važan je čimbenik demografskog i gospodarskog razvitka svakog područja, kao i svake pojedine društvene skupine.

Na osnovu dobne strukture stanovništva može se zaključiti o njegovoj starosti, odnosu mladog i starog stanovništva, zatim o radnoj sposobnosti stanovništva, udjelu žena u fertilnom (reproduktivnom) kontingentu i drugim strukturama.

Veličina i sastav židovske populacije ovisi o tri determinante- dvije se primjenjuju na istraživanja svih populacija, a treća je specifična za Židove. To su:

- 1) odnos između rođenja i smrti koji je židovskoj populaciji svuda u svijetu (osim u Izraelu) negativan.
- 2) odnos između imigracije i emigracije koji određuje fizičko prisustvo osoba na datom mjestu. U Židova su toliko intenzivne migracije da se u posljednje vrijeme potpuno promijenila geografska rasprostranjenost Židova. Neke su se zajednice smanjile ili potpuno "ispraznile" (Latinska Amerika, Istočna Evropa, muslimanske zemlje itd).

Promjene u židovskoj populaciji Zagreba i Hrvatske slične su promjenama u židovskoj populaciji dijaspori: starenje židovske populacije, niži udio djece u židovskoj nego u populaciji u kojoj žive, sve veći broj mješovitih brakova, a dio djece iz takovih brakova se ne identificira sa židovstvom.

- 3) Upravo ta grupna i individualna identifikacija – prihvaćanje ili neprihvatanje judaizma (židovstva) je treća determinanta koja određuje židovsku populaciju. To se odnosi na spremnost da se osoba identificira sa religioznim, etničkim ili kulturnim karakteristikama židovstva.

Kod nas se to najbolje očituje prilikom popisa stanovništva kada se znatno manji broj Židova nego što ima članova židovskih općina, deklarira kao Židov po nacionalnoj i/ili religioznoj osnovi.

Zbog toga je nužno da se analize Židova u popisima stanovništva (nakon II. Svjetskog rata), u kojima je obuhvaćen dio židovske populacije, dopunjuju demografskim istraživanjima i analizama u Židovskim općinama. No i te liste članstva katkada nisu potpune jer dio (mali) Židova nije učlanjen u Židovske općine, a nisu uvijek u članstvo uvedena sva djeca mješovitih brakova, i kada sudjeluju u radu općine.

U ovom radu koristili smo podatke o dobno-spolnoj strukturi stanovništva Zagreba i Židova u Zagrebu iz popisa 1948. i 1991. godine.

Pored toga analizirali smo podatke iz popisa stanovništva 2001. godine, ali samo za stanovništvo Zagreba, dok su za Židove prikazani podaci iz Istraživačkog i dokumentacijskog centra 2005. godine. Prema tome, usporedno se analiziraju struktura obilježja Židova s ukupnim stanovništvom Zagreba 1948. i 1991. dok se za 2001. daje analiza stanovništva Zagreba po dobi, a Židova prema dobi 2005. godine.

Na dobnu strukturu židovske populacije u Zagrebu nakon Drugog svjetskog rata kroz visoke stopa smrtnosti, utjecala su i preživjela stradanja. Veliki utjecaj imaju i vanjske migracije, naročito mehanički odliv stanovništva (ali je - odlazak u Izrael između 1948 i 1952), ali i priliv starijeg izbjegličkog stanovništva iz zajednica Bosne i Hercegovine 90-tih godina.

U određenim dobnim skupinama očiti je manjak pripadnika židovske populacije (tzv. „krnje generacije”)

Kod emigracije dolazi do smanjenja naraštaja u najboljoj fertilnoj dobi što može imati niz posljedica osobito na smanjeni natalitet, manji broja sklopljenih brakova, kasnije stupanje u brak itd. (Alica Wertheimer-Baletić: Stanovništvo SR Hrvatske, 1971)

Postoji, međutim, razlika između emigracije stanovništva Zagreba npr. na «privremeni rad» iz Hrvatske i alije, odlaska u Izrael.

U inozemstvo je na «privremeni rad» odlazilo hrvatsko stanovništvo mlađe radno sposobne dobi i u prvo vrijeme je ostavljalo svoju djecu i starije osobe u Hrvatskoj. Kasnije je dio njih, osobito djece, također otišao (spajanje obitelji), ali se i velika tzv. druga generacija rodila u inozemstvu i vjerojatno će tamo i ostati. Te su se specifičnosti odrazile i na popise stanovništva.

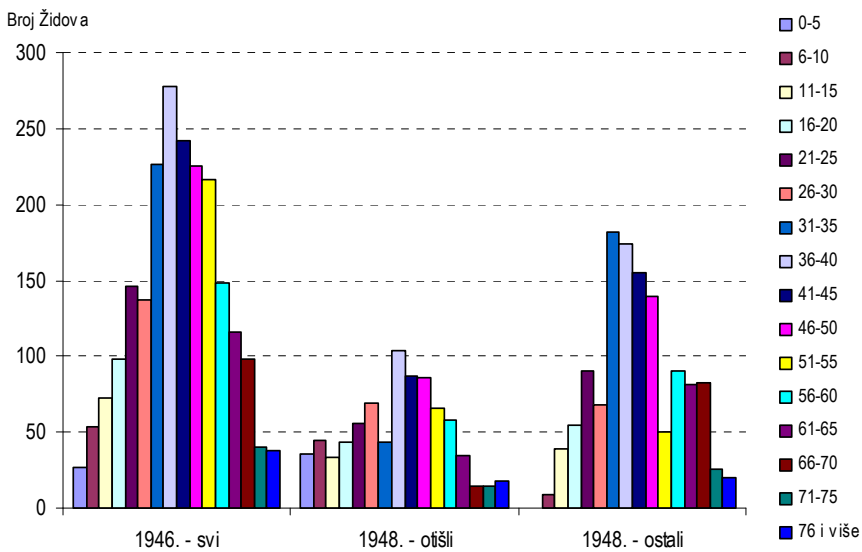
Kod odlaska u Izrael, između 1948. i 1952, to je od početka bila trajna migracija, oni su se morali odreći našeg državljanstva.

Jugoslavija je bila prva socijalistička zemlja koja je dozvolila slobodnu migraciju Židova u Izrael (lipanj, 1948). Dozvolio se odlazak neograničenog broja Židova pa i članova obitelji koji nisu bili Židovi (možda su neka ograničenja postojala samo za stručnjake, medicinare). Uvjet je bio da se odreknu jugoslavenskog državljanstva i svojeg vlasništva nad nekretninama.

Nakon tzv. velike alije 1948. godine Židovi u Hrvatskoj nisu više migrirali u znatnijem broju u Izrael, čak ni u vrijeme rata 90-tih godina.

U aliji su Židovi pveli sa sobom svoju djecu, pa i onu koja se rodila u poslijeratnom natalitetnom «bumu». U Hrvatskoj su ostali stariji članovi obitelji. To je dodatno promijenilo demografsku sliku Židova koji su ostali u Hrvatskoj.

Pokušali smo rekonstruirati, na osnovi dostupnih podataka, promjene u židovskoj populaciji uzrokovane alijama. Usporedili smo dobnu strukturu osoba koje su preživjele Holokaust i došle u Zagreb 1946. godine (2.171) sa Židovima koji su iz Zagreba 1948. otišli brodom Radnik za Izrael (809), te one koji su ostali u Zagrebu (1.260).



Ovaj grafički prikaz je načinjen samo radi ilustracije dubokih poremećaja koje je ostavio odlazak tako velikog broja članova općine.

Slika 48. Židovi Zagreba 1946, ali 1948, «ostatak» 1948

Migracije Židova u Izrael

Prilikom posjete Arhivu Eventov na Hebrew University u Jerusalemu voditelj arhiva gospodin Zvi Loker i suradnici su mi stavili na raspolaganje podatke o alijama u Izraelu. U posebnom sam pismu dobila podatke koje je sakupio R. Kohn, voditelj Palestinskog ureda Saveza cionista Jugoslavije (1933-1941), koji su bili pohranjeni u "Arhivu Evetov" a odnose se na "alijot"u Izrael

<i>Datum odlaska</i>	<i>Imena brodova</i>	<i>Broj putnika</i>
8. i 26. prosinca 1948.	"Radnik" i "Kefalos»	4.063
16. veljače 1949.	"Bosna»	40
30. lipnja 1949.	"Radnik»	1.028
12. srpnja 1949.	"Radnik»	590
25. srpnja 1949.	"Radnik»	858
19. ožujka 1950.	"Artza»	420
4. lipnja 1951.	«Galila"	629

Prema tim podacima, iz bivše je Jugoslavije otišlo u Izrael između 1933. i 1941. godine 1.698 Židova. Poslije II. svjetskog rata i proglašenja države Izrael otišlo je (do kraja 1952.) 7.764 osobe.

Prema pisanju «Jevrejskog almanaha» (Beograd 1954) broj (7.739) i raspored odlazaka u Izrael se razlikuje:

XII. 1948 - 4.056;

XI. 1949 - 2.531;

III. 1950 - 409;

V. 1951 - 658

X. 1952 - 84.

Spolna struktura ukupnog stanovništva u Zagrebu je prema popisu 1948. bila 46,4% muškaraca i 53,6% žena .

Kod Židova je taj odnos 1948. godine bio drugačiji, jer je u ukupnom broju popisanih Židova bilo 50,9% muškaraca i 49,1% žena. Za razliku od stanovništva Zagreba u židovskoj je populaciji za jedan posto više bilo muškog od ženskog stanovništva.

Razlika od 7,2% više žena u stanovništvu Zagreba potvrđuje da je na spolnu strukturu stanovništva najveći utjecaj imao Drugi svjetski rat te poslijeratna emigracija, budući da u ratu više stradava muško stanovništvo, kao što i kod emigracije na dužu udaljenost više emigrira muškaraca nego žena.

Kod usporedbe židovske i ukupne populacije u Hrvatskoj nakon II. svjetskog rata, moramo upozoriti i na razlike, koje su obično do sada zanemarivane.

Razlika između gubitaka populacije Hrvatske u II. svjetskom ratu (koje su bile velike i detaljno istražene) i gubitaka u židovskoj populaciji je u tome što su u ratu pojedine kategorije i dobne skupine stanovništva bile više izložene gubicima (npr. muško stanovništvo određene starosti) nego ostala (civilna) populacija.

U Holokaustu Židova se radi o totalnom genocidu, ubijanju bez obzira na spol, dob, profesiju, mjesto boravka ili porijeklo. Gotovo je potpuno izbrisana židovska populacija Hrvatske koja je 1941. brojila oko 25.000 Židova.

To je dovelo do velikih poremećaja u poslijeratnoj dobnoj strukturi Židova i do pojave tzv. «krnjih» generacija, koje se mogu pratiti kroz dugi vremenski period.

Nešto veći broj preživjelih muškaraca u židovskoj populaciji može se pripisati tome da su muškarci bili ratni vojni zarobljenici, da su se upotrebljavali kao radna snaga u logorima (dok su žene i djecu odmah

likvidirali) i da su više sudjelovali u aktivnom otporu nacizmu (NOR i NOB).

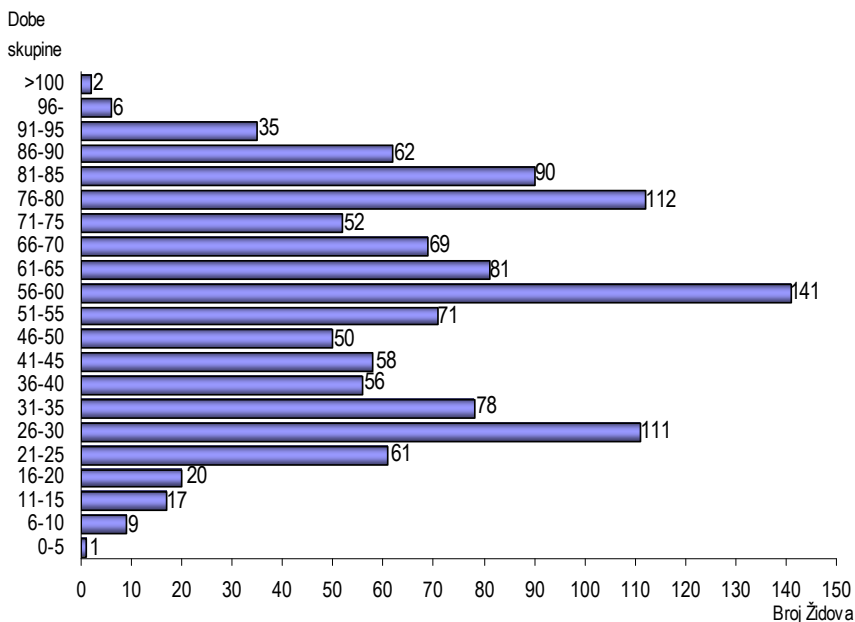
Spolna struktura stanovništva Zagreba 1991. sastoji se od oko 47 % muškog i 53 % ženskog stanovništva. U odnosu na popis iz 1948. godine smanjena je razlika između ženskog i muškog stanovništva samo za 1 %, sa 7,2 na 6,2%.

Kod židovske populacije spolna struktura znatno je promijenjena u odnosu na 1948. i u odnosu na populaciju ukupnog zagrebačkog stanovništva. Od ukupnog broja Židova u Zagrebu prema popisu stanovništva iz 1991. godine bilo je 56,6% žena i 43,4% muškaraca .

Prema podacima posljednjeg popisa iz 2001. godine u spolnoj strukturi Zagreba prevladavale su žene sa 53,5% u odnosu na muškarce kojih je bilo 46,5%.

U istraživanju Istraživačkog i dokumentacijskog centra 2005. godine profilirale su se tri glavne kohorte u židovskoj populaciji:

- prva generacija – oni koji su preživjeli Holokaust i danas stari 75 i više godina
- druga generacija- njihova djeca, većinom rođena poslije rata i danas stara 55-65 godina
- treća generacija – sada stara oko 25-30 godina



Sl. 48. Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 2005. godine

Veoma je interesantna činjenica da u grupi starijoj od 65 godina nema više dominacije žena (u 1995-godini 73%) već nalazimo je gotovo jednaki udio muškaraca i žena. U mlađim dobnim skupinama postoje razlike.

Tablica 30. Starost ispitanika – stariji od 65 godina (N=230)

Dobne skupine	muškarci	muškarci	žene	žene	ukupno	ukupno
65-69	8	10%	27	18%	35	15%
70-74	17	21%	21	14%	38	17%
75-79	19	24%	36	24%	55	24%
80-84	18	23%	33	22%	51	22%
85-89	11	14%	16	11%	27	12%
90-94	6	8%	15	10%	21	9%
95 i više	1	1%	2	1%	3	1%
ukupno	80	100%	150	100%	230	100%
Podjela na samo dvije dobne skupine						
65-74	25	31%	48	32%	73	32%
75 i više	55	69%	102	68%	157	68%
ukupno	80	100%	150	100%	230	100%

Izvor: Anкета Istraživačkog i dokumentacijskog centra, Zagreb.

Te promjene u odnosu na 1995. godinu tumačimo time da je danas veća smrtnost u staroj ženskoj populaciji nego u muškoj .

Sastav stanovništva prema dobi može se analizirati prema nekim važnim dobnim skupinama i pokazateljima dobnog sastava. Na osnovi udjela pojedinih dobnih skupina u ukupnom stanovništvu vrši se tipizacija dobnog sastava iz čega se izvodi zaključak o starosti stanovništva nekog područja ili nacionalne grupacije.

Tablica 31. Pokazatelji starosti stanovništva Zagreba i Židova 1948. i 1991. godine

	Broj stan. 0-14 g.	Broj stan. 65 i više g.	Prosječna starost	Indeks starenja *	Koeficijent starosti **	Tip dobnog sastava***
Zagreb						
1948.	57446	13158	31,2	27,7	7,9	mladost
1991.	127894	81486	36,7	70,0	17,1	starost
Židovi						
1948.	34	21	39,7	110,7	18,6	izrazito duboka starost
1991.	47	193	55,7	655,8	56,8	izrazito duboka starost

Izvor: Statistički godišnjak Zagreba 1955./V. Zagreb, 1955., Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Ukupno stanovništvo po nacionalnosti, starosti i spolu, Dzs, Zagreb, 1992.

*Indeks starenja pokazuje odnos starog (65 i više g.) i mladog stanovništva (0-14 g.). Ako taj odnos prelazi 40% smatra se da je dotično stanovništvo ušlo u proces starenja.

** Koeficijent starosti pokazuje udio staračkog u ukupnom stanovništvu. Kada udio starih pređe kritičnu vrijednost od 12% smatra se da je stanovništvo počelo stari.

***Tip dobnog sastava određuje se prema indeksu starosti. Ako indeks starosti prelazi 35% stanovništvo se prema tipu dobnog sastava smatra da je u jednoj od faza starenja (mladost, na pragu starenja, starenje, starost, duboka starost, izrazito duboka starost)

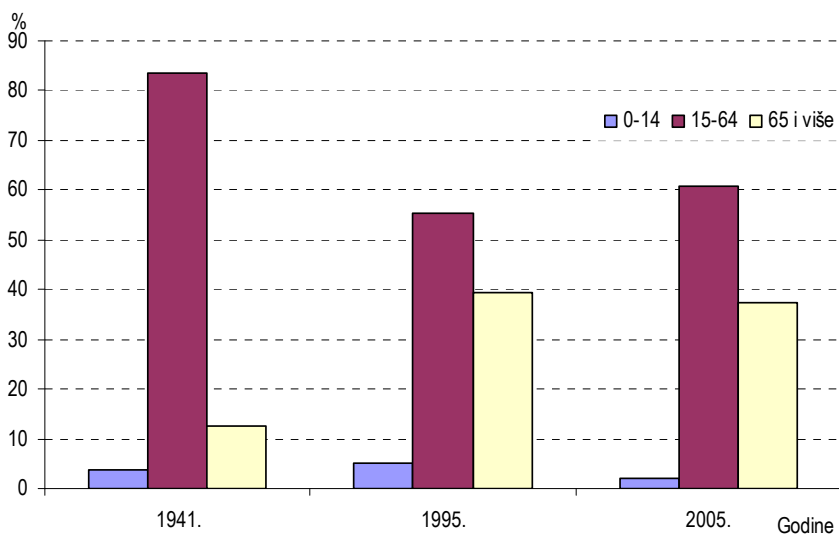
Prema popisu stanovništva iz 1948. godine, zagrebačko stanovništvo nalazilo se u fazi demografske mladosti, jer je udjel mladog stanovništva do 19 godina iznosio 28,8%, a udjel starog (60 i više godina) 7,98%.

Za razliku od toga, židovska skupina stanovništva bila je u fazi demografske starosti jer je udio osoba u dobi 60 i više godina iznosio 18,7%.

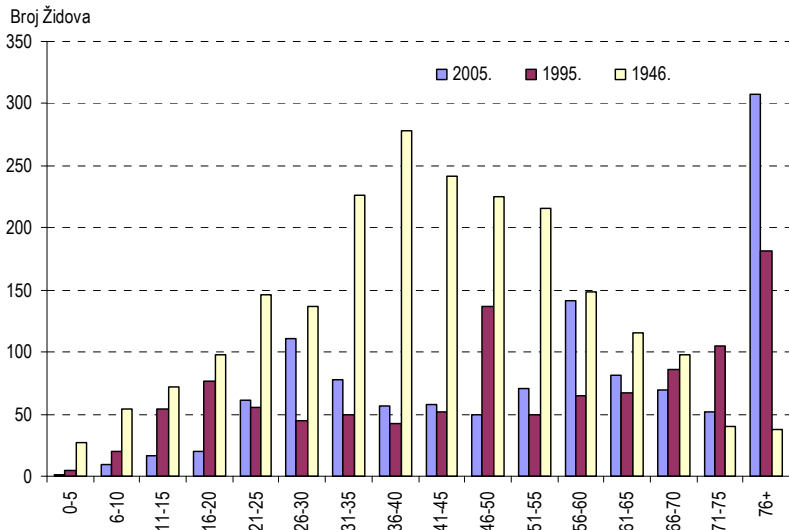
Tablica 32. Dobna struktura članova Židovske općine u Zagrebu 1941., 1995. i 2005. godine

Dobne skupine	1941.		1995.		2005.	
	broj	%	broj	%	broj	%
0-14	330	3,8	56	5,07	24	2,2
15-64	7179	83,6	605	55,37	718	60,7
65 i više	1083	12,6	432	39,56	440	37,2

Izvor: Arhiva Istraživačkog i dokumentacijskog centra, Zagreb.



Sl. 49. Dobna struktura članova Židovske općine u Zagrebu 1941., 1995. i 2005. godine

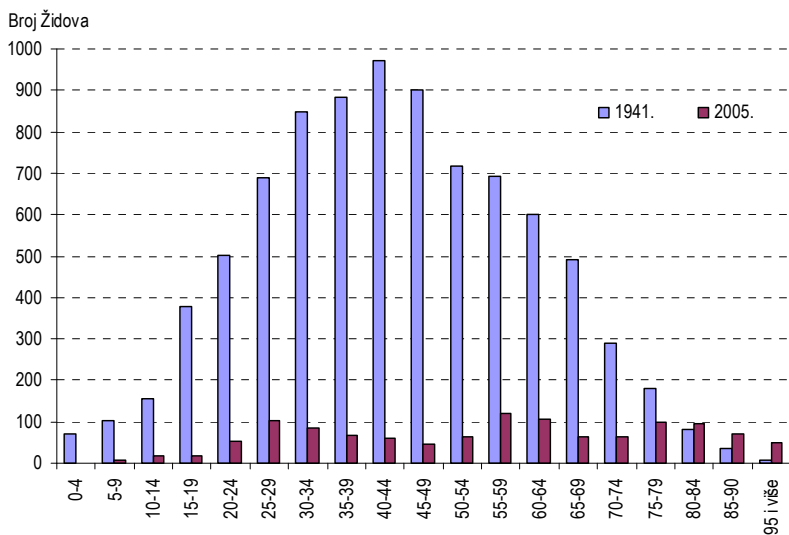


Sl. 50. Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 2005., 1995. i 1946. godine

Od 1946.godine, kada je već bila poremećena dobna i spolna struktura židovske populacije desetkovane u Holokaustu, zatim do 1995., a osobito do 2005. godine kontinuirano se povećava udio dobne skupine veoma starih osoba , starijih od 75 godina.

Tablica 33. Židovska populacija u Zagrebu prema dobnim skupinama 2005. i 1941. godine

Židovska populacija u Zagrebu- prema dobnim skupinama		2005. i 1941. godine
	Godina 2005	Godina 1941
	n = 1182	n = 8592
starost	%	%
0-4	0,1%	0,8%
5-9	0,6%	1,2%
10-14	1,4%	1,8%
15-19	1,4%	4,4%
20-24	4,5%	5,8%
25-29	8,5%	8,0%
30-34	7,3%	9,9%
35-39	5,6%	10,3%
40-44	5,0%	11,3%
45-49	3,9%	10,5%
50-54	5,3%	8,3%
55-59	10,1%	8,0%
60-64	9,0%	7,0%
65-69	5,2%	5,7%
70-74	5,3%	3,4%
75-79	8,5%	2,1%
80-84	8,1%	0,9%
85-89	6,0%	0,4%
90+	4,1%	0,1%



Sl. 51. Dobna struktura Židova 1941. i 2005.godine

Ova slika jasno pokazuje da je broj osoba starijih od 75 godina bio gotovo isti u Židovskoj populaciji 1941. godine, na uzorku od 8.592 osoba i godine 2005. na uzorku od samo 1.182 ispitanika.

Prema popisu iz 1991. godine u Zagrebu je bilo 24,4% mladih i 17,1% starih tako da je prema tome stanovništvo Zagreba ušlo u fazu demografske starosti.

Kod Židova je stanje još nepovoljnije jer udio osoba starijih od 60 godina u popisu bio 56,9%.

Iz ove analize vidi se promjena tipizacije dobnog sastava zagrebačkog stanovništva koja se od demografske mladosti 1948. godine prešla u fazu demografske starosti 1991. godine. Uz to, treba napomenuti da je doseljavanje u Zagreb usporavalo proces demografskog starenja, budući se prije svega doseljavalo mlađe stanovništvo.

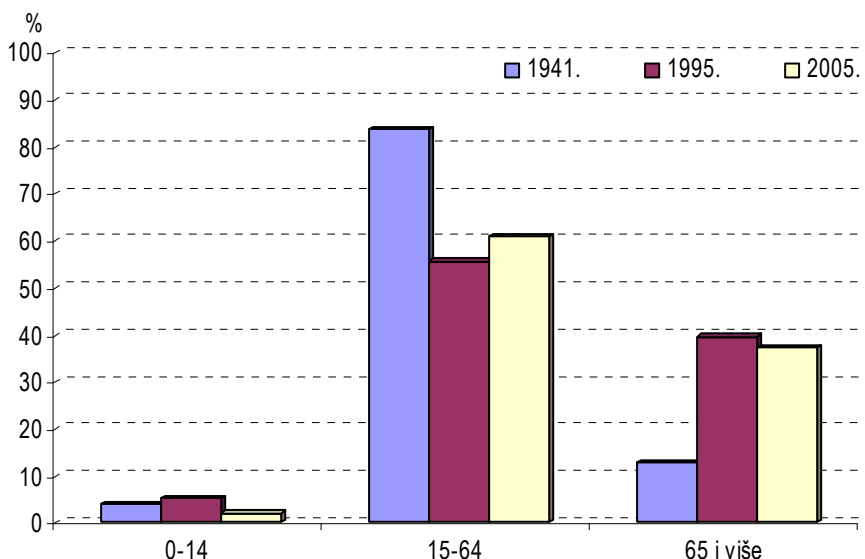
Zagrebačko stanovništvo je mlađe u odnosu na pripadnike židovske nacionalne manjine u Zagrebu koju obilježava duboka demografska starost s udjelom starog stanovništva od 56,9% i mladog 8,7%.

Osim posljedica Holokausta na demografsku strukturu židovske populacije, na starenje židovske populacije su utjecale i migracije. U migracijama između 1948. i 1952. godine u Izrael otišlo je pretežito mlađe stanovništvo radno aktivne dobi i njihova djeca, dok su starije generacije ostale u Zagrebu. Doseljeno židovsko stanovništvo (izbjeglice iz BiH 90-tih godina) bilo je starije životne dobi jer su njihovi mlađi članovi obitelji su otišli u druge zemlje.

Prosječna starost zagrebačkog stanovništva povećana je sa 31,2. 1948. na 36,7% 1991.

Vrijednosti prosječne starosti kod Židovske populacije znatno su veće od zagrebačkih. Godine 1948. (popis stanovništva) prosječna starost Židova iznosila je 39,7 godina, a 1991. čak 55,7 godina.

S obzirom da se općenito smatra da proces starenja počinje kad prosječna starost stanovništva iznosi 30 godina iz ovih podataka vidi se da je i zagrebačko i židovsko stanovništvo dobrano zahvatio proces starenja.



Sl. 53. Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 1941., 1995. i 2005. godine

Koeficijent starosti osnovni je pokazatelj razine starenja stanovništva. Pod pojmom starenje stanovništva podrazumijeva se proces stalnog povećanja udjela staračkog kontingenta u ukupnom stanovništvu. Vrijednost koeficijenta starosti stanovništva Zagreba povećao se sa 7,9% 1948. na 17,1% 1991. što govori da je udio osoba starih 60 i više godina prešlo 12% te se za stanovništvo Zagreba može reći da je počelo stariti. U 2001. taj udio je još veći i znosi 21,2%.

Indeks demografske starosti iznosio je 1948. 27,7%, a 2001. je povećan čak na 70,0%, što znači da ukupnu zagrebačku populaciju, kao i hrvatsku, obilježava duboka starost.

Kod Židova koeficijent starosti 1948. bio je 18,6%, a 1991. 56,8%. Židovska populacija prema ovom pokazatelju (iz podataka popisa stanovništva) je zašla u proces starenja.

Analiza židovske populacije prema Istraživačkom i dokumentacijskom centru 2005.godine pokazuje izvjesno poboljšanje starosne strukture, dolaskom treće generacije u fertilnu dob i pojavu četvrte generacije.

Problem starenja stanovništva osobito dolazi do izražaja kad se promatraju pojedine dobne skupine, fertilni kontingent, radni kontingent, radna snaga i zaposleni.

Tako udio mladih te mlađi dio radnog kontingenta i radne snage opada, a raste broj i udio starijih dobnih skupina, posebno stanovništvo starije od 60 godina. I kod Zagreba i kod Židova u promatranom razdoblju smanjuje se udio stanovništva predradne i radne dobi te fertilnog kontingenta, a povećava udio postradnog kontingenta stanovništva, s tim da je taj proces kod Židova znatno izraženiji nego kod Zagreba.

Tablica 34. Broj i udio predradnog, radnog i postradnog stanovništva Zagreba 2001. i Židova 2005. godine

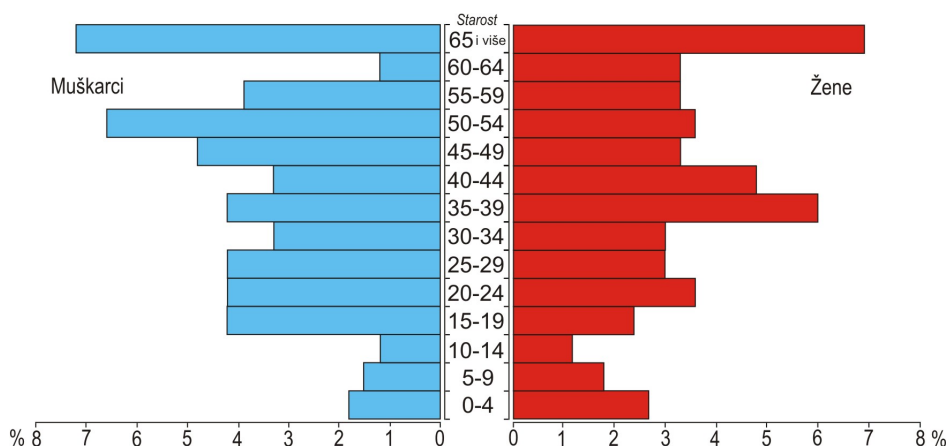
	Zagreb 2001.		Židovi 2005.	
	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)
Ukupno	691 724	100	1 141*	100
Predradna dob 0-14.g.	106 143	15,3	37	3,2
Radna dob	454 721	65,7	707	62
15-64 (m)	225 455	32,6	345	30,2
15-59 (ž)	229 266	33,1	362	31,7
Postradna dob	128 117	18,5	397	34,8
65 i više (m)	40 222	5,8	124	10,9
60 i više (ž)	87 895	12,7	273	23,9
Fertilni kontingent 15-49 (ž)	179 160	25,9	237	20,8

* razlika do ukupno odnosi se na nepoznate godine starosti

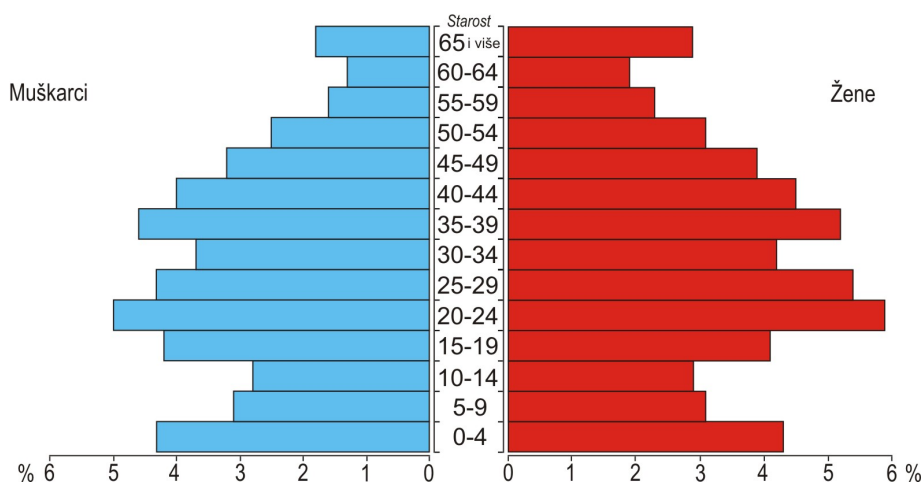
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, DZS, Zagreb, 2002., Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb 2005.

Iz ovih podataka vidi se da je stanje dobne strukture židovskog stanovništva, a time i buduće kretanje Židova ukupnog broja i demografske strukture Židova u Zagrebu nepovoljno, iako se stanje popravlja dolaskom u fertilnu dob treće generacije.

Navedni pokazatelji u analizama popisa stanovništva 2001 upozoravaju na činjenicu da je židovsku populaciju zahvatio intenzivan proces starenja, još od Drugog svjetskog rata. No popisima je obuhvaćen samo dio židovske populacije (identitet) tako da popuniju sliku dobijemo uzimajući u obzir i analizu podataka Židovske općine 2005. godine.



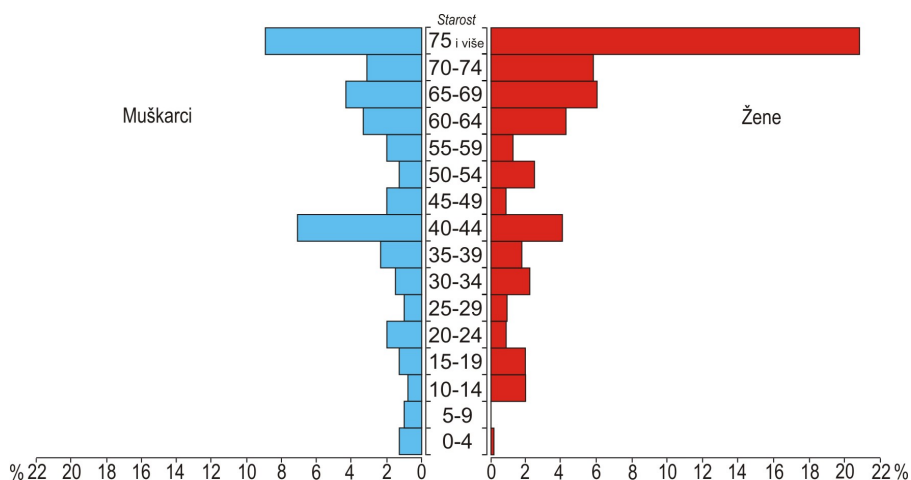
Sl. 54. Židovi u Zagrebu po starosti i spolu prema popisu 1948. godine



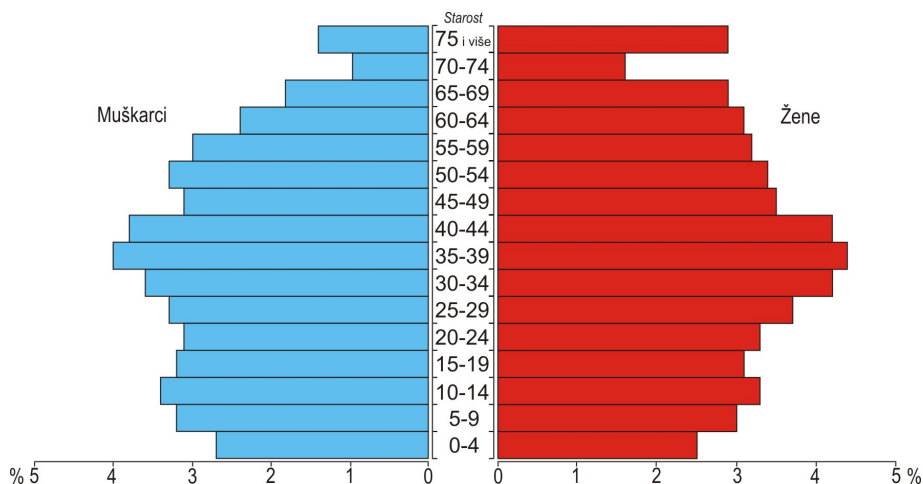
Sl. 55. Stanovništvo Zagreba po starosti i spolu prema popisu 1948. godine

Odnose u dobnoj strukturi najbolje oslikavaju dobne piramide ili „stabla života“. Još prema popisu 1948. godine vidljive su ogromne razlike u dobnim piramidama između židovskog i ukupnog stanovništva Zagreba. To se posebno odnosi na smanjenu dječju bazu židovske skupine (0-14 godina), ali i gotovo svih petogodišnjih skupina do 64-te godine, izuzev starijih dobnih skupina, više nego kod ukupnog stanovništva, prvenstveno zbog posljedica Holokausta

Sljedeći dobne piramide oslikavaju pomake do kojih je do 1991. došlo po petogodišnjim dobnim skupinama.



Sl. 56. Židovi u Zagrebu po starosti i spolu prema popisu 1991. godine



Sl. 57. Stanovništvo Zagreba po starosti i spolu prema popisu 1991. godine

Do 1991. godine kod ukupnog zagrebačkog stanovništva došlo je do oporavka dobne strukture, premda je zbog opadanja nataliteta u drugoj polovici 20. stoljeća dječja baza (0-4 g.) sužena.

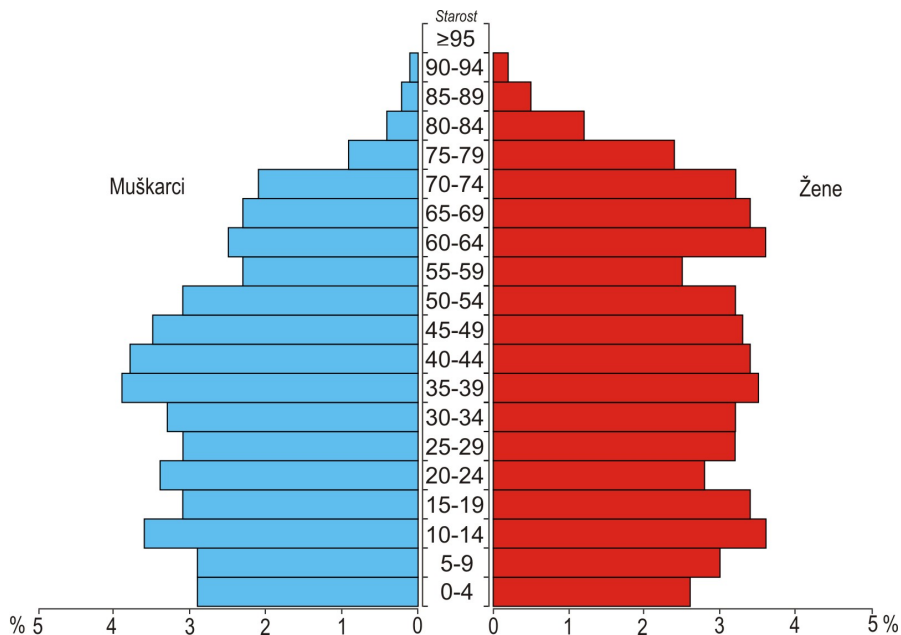
Međutim, kod Židova dolazi do izrazito regresivnog stanovništva prema dobnom sastavu, zbog daljnjeg smanjenja udjela mlađe populacije, budući da je udio mladih (0-14 g.) znatno manji od teorijskih 20% za regresivni tip stanovništva (tek 4,4%), postotak stanovništva u dobi 15-49 g. povećan je na 68%, dok je udio starijeg stanovništva (iznad 50 g.) smanjen na 27,6%, pošto je u međuvremenu došlo do izumiranja ranijeg viška starijih dobnih skupina.

Treba se kod interpretacije ovih rezultata uzeti u obzir da je 1991 analizirano samo 398 Židova koji su u Zagrebu popisani po nacionalnosti, a to je oko četvrtina ukupne populacije Židova u Zagrebu. Postoji vjerojatnost da se upravo djeca mješovitih brakova, koji dominiraju, nisu deklarirala da su Židovi.

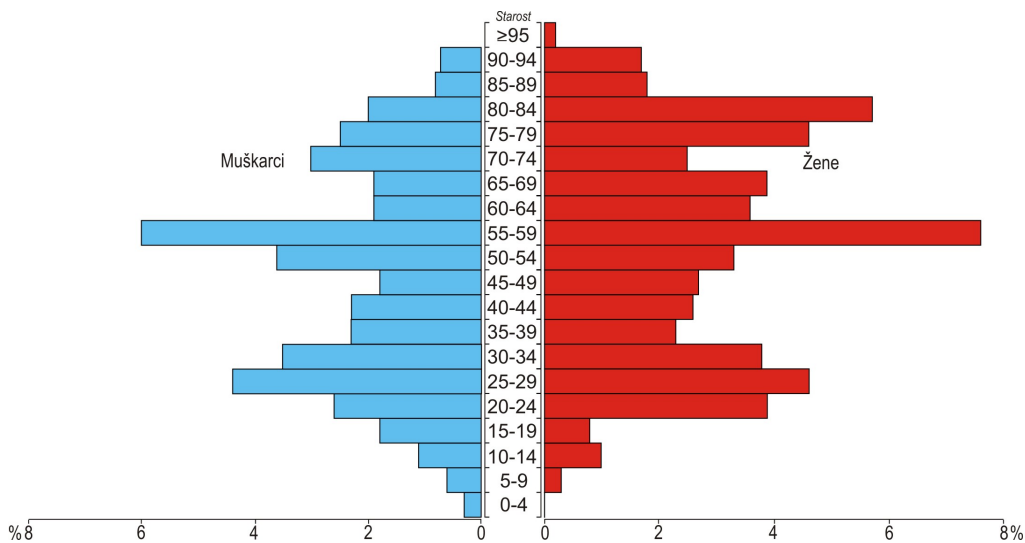
Tablica 35. Stanovništvo naselja Zagreb po spolu i starosti prema popisu 2001. godine

	Zagreb					
	Spol					
	svega		muško		žensko	
	broj	%	broj	%	broj	%
Ukupno	691 724	100	321 507	100	370 217	100
0-4	34 244	5	17 661	5,5	16 583	4,5
5-9	35 053	5,1	18 022	5,6	17 031	4,6
10-14	36 846	5,3	18 878	5,9	17 968	4,9
15-19	43 527	6,3	22 271	6,9	21 256	5,7
20-24	48 268	7	23 952	7,4	24 316	6,6
25-29	48 611	7	23 315	7,3	25 296	6,8
30-34	48 465	7	23 291	7,2	25 174	6,8
35-39	48 800	7,1	23 035	7,2	25 765	7
40-44	51 419	7,4	23 512	7,3	27 907	7,5
45-49	54 936	7,9	25 490	7,9	29 446	8
50-54	50 750	7,3	23 450	7,3	27 300	7,4
55-59	41 127	5,9	18 321	5,7	22 806	6,2
60-64	40 865	5,9	18 818	5,9	22 047	6
65-69	36 684	5,3	16 170	5	20 514	5,5
70-74	30 314	4,4	11 871	3,7	18 443	5
75-79	22 129	3,2	7 252	2,3	14 877	4
80-84	9 726	1,4	2 954	0,9	6 772	1,8
85-89	5 248	0,8	1 500	0,5	3 748	1
90-94	1 699	0,2	415	0,1	1 284	0,3
Više od 95	270	0	60	0	210	0,1

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, DZS, Zagreb, 2002.



Sl. 58. Stanovništvo Zagreba po starosti i spolu prema popisu 2001. godine



Sl. 59. Židovi u Zagrebu prema starosti i spolu 2005. godine (podaci CEND-a)

Tablica 36. Židovi u Zagrebu prema spolu i starosti 2005. godine

	Židovi		
	Spol		
	svega	muško	žensko
	%	%	%
Ukupno	100	100	100
0-4	0,3	0,6	-
5-9	0,9	1,4	0,5
10-14	2,1	2,6	1,7
15-19	2,5	4,1	1,4
20-24	6,6	6,1	6,9
25-29	9	10,2	8,2
30-34	7,3	8,1	6,6
35-39	4,6	5,3	4
40-44	4,9	5,3	4,6
45-49	4,6	4,3	4,8
50-54	6,9	8,3	5,9
55-59	13,7	14	13,4
60-64	5,5	4,5	6,3
65-69	5,9	4,5	6,9
70-74	5,5	6,9	4,5
75-79	7	5,7	8
80-84	7,7	4,7	10
85-89	2,5	1,8	3,1
90-94	2,4	1,6	2,9
95-99	0,1	-	0,2
100 i više	0,1	-	0,2

Izvor: Podaci Istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb.

Podaci s početka trećeg milenija pokazuju da je došlo do daljnjeg oporavka slike dobne strukture kada se analizira struktura svih članova Židovske općine u Zagrebu (Židova i članova njihove obitelji).

No i ovdje nisu analizirani svi najmlađi Židovi – djeca jer nisu sva unesena u liste članstva općine, pogotovo iz mješovitih brakova. Zbog toga izgleda kao da je došlo do daljnjeg smanjenja dječje baze, posebno skupine 0-4 godine, gdje izgleda kao da su ženska djeca potpuno nestala. Popravljen je broj i udio dobni skupina 20-34 , uz

smanjenje svih ostalih dobnih skupina, posebno muškaraca, izuzev skupine 55-59 godina koja pokazuje najveći udjel (13,4%).

To bi odgovaralo generacijskoj (kohorte) strukturi židovske populacije u Zagrebu, u kojoj dominira tzv. druga generacije (neki je zovu srednja generacija) rođena (neposredno) nakon II. svjetskog rata .

Dakle, problem starenja židovske populacije izrazitiji je nego ukupnog zagrebačkog stanovništva zbog ranije započete faze negativnog prirodnog kretanja ili prirodnog pada, zaoštrenog procesa starenja i utjecaja raseljavanja, naročito zbog veoma negativnih posljedica II. svjetskog rata.

Uz to, treba imati u vidu da dobna struktura ukupne usporedne zgrebačke populacije također ima obilježje regresivnog tipa tj. neprekidnog smanjivanja dječje baze s jedne strane, a porasta udjela staračkog stanovništva s druge strane, posebno u središnjim dijelovima grada.

VII. PROSTORNI RAZMJEŠTAJ ŽIDOVA U ZAGREBU 1900. – 2001.

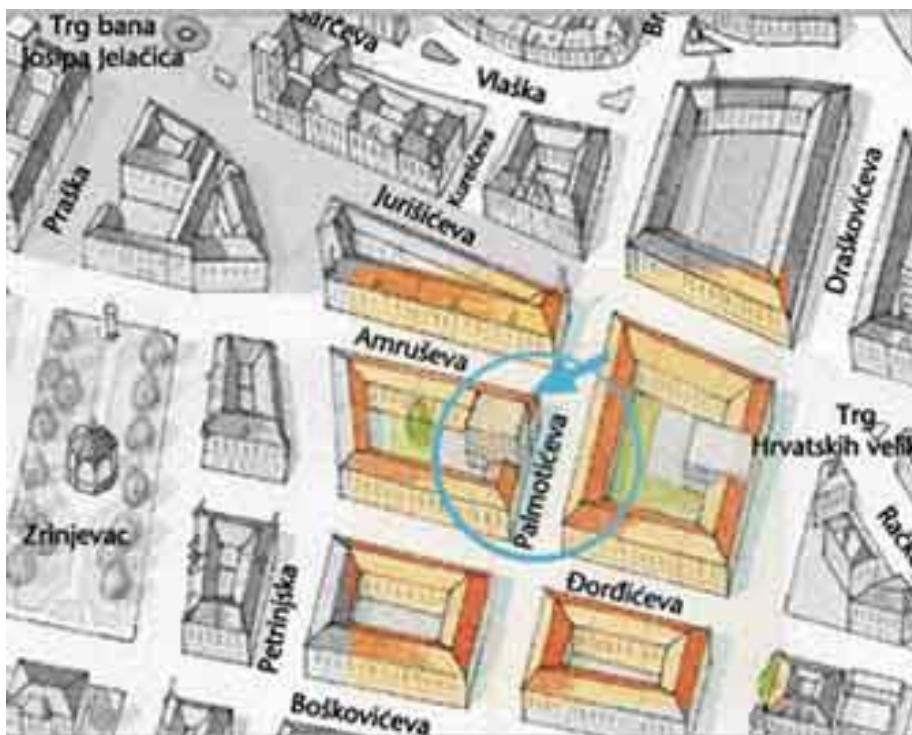
Bez obzira na činjenicu da se Zagreb u ovako dugom promatranom razdoblju prostorno i demografski znatno proširio i to od 64,4 četvorna kilometra iz 1900. na 641, 5 kilometara u 2001. godini, razmještaj Židova na području grada nije korespondirao s demografskim rastom šireg gradskog područja. Naime, 99 % Židova početkom 20. stoljeća živjelo je na užem, povijesnom dijelu Zagreba. U međuvremenu, nakon više od stotinu godina (2001.), došlo je do znatnih promjena u prostornom razmještaju, ali ukupne gradske populacije. Početkom trećeg milenija ukupno stanovništvo na središnjem (povijesnom) gradskom prostoru rapidno opada (2001. ovdje živi tek 25 % populacije), dokle na istom prostoru boravi 70 % od ukupnog broja Židova.

Prije II. svjetskog rata su bogatiji Židovi stanovali u elitnim gradskim četvrtima sjeverno od Ilice, Vlaške i Maksimirske ulice (I.Goldstein-Židovi u Zagrebu str. 296) odakle su se morali iseliti naredbom ustaških vlasti 1941. godine. Veća koncentracija Židova bila je oko Meštrovićevog paviljona na Trgu Žrtava fašizma – sve do Heinzelove ulice.

Židovske vjerske, edukativne i kulturne institucije bile su pretežno na prostoru Palmotićeve, Petrinjske, Amruševe, Praške ulice. Tu su bile sinagoga, općinska zgrada, Hevra Kadiša, Makabi itd.

«Izraelitska obća pučka škola» sa tri razreda otvorena je 1841. u Palmotićevoj ulici, u kojoj je otvoren 1926. i dječji vrtić, Cionističke organizacije su se nalazile na Dolcu 9.

Starački dom Lavoslava Schwarz na nalazio se u Maksimirskoj ulici. Izgrađen je donacijom, a dogradnjom se osigurao prostor i za židovsku siročad.



Sl. Zgrada Židovske općine u Palmotičevoj ulici u Zagrebu

Fond Doma iz ostavštine Lavoslava Schwarzua upisao je ratni zajam od 100.000 kruna (I. svjetski rat), a Židovska općina u Zagrebu je upisala 124.000 kruna , ali je sve to propalo, kao i druge zaklade- propašću države Austrougarske.

Košer restorani bili su na Jelačićevom trgu i u Petrinjskoj ulici, a postojale su specijalne trgovine košer hrane na Jelačićevom trgu, Petrinjskoj, Nikolićevoj, Vlaškoj i Praškoj ulici. Košer vina su se prodavala u Gajevoj ulici.

Postojala je židovska knjižara (Bauer) u ulici kraljice Jelene i u Masarikovoj ulici (Breyer), a u Ilici su se mogli kupiti obredni šalovi, molitvenici itd.

Treba spomenuti da je zagrebačka židovska općina u međuratnom vremenu bila nadležna i za područja Velike Gorice, Sv.Ivana Zelina,

Stubice, Samobora, Dugog Sela, a neko vrijeme i nekih područja u Sloveniji do formiranja židovske općine u Ljubljani (1938. godine).

Godine 1811. židovska općina u Zagrebu kupila je zemljište za groblje u blizini crkvice sv. Roka koje je kasnije proširila i tamo se pokapalo sve do 60-tih godina. Postojalo je i Petrovo groblje nakon raskola u Židovskoj općini 1843. godine kada su se izdvojili ortodoksni Židovi pod vodstvom rabina Pallote. Nakon otvaranja groblja na Mirogoju, 1878. godine, oba su groblja prestala postojati.

Bogoslužje Židova u Zagrebu bilo je u prvo vrijeme u «Lukačićevoj kući» u Petrinjskoj ulici 12. Godine 1833. kupljena je kuća za bogoslužje i rabina, na uglu Petrinjske i Amruševe ulice, zatim u Čačkovićevoj (današnjoj Gajevoj) ulici. Ortodoksni Židovi su uredili svoju sinagogu u Ružinoj ulici (danas Kurelčevoj).

Godine 1862. tražena je dozvola za izgradnju sinagoge na početku nove ulice koja je vodila od Jelačićevog trga (danas Praška). Sinagoga je svečano otvorena 27. rujna 1867. (arhitekt Franjo Klein), a srušena 1942. godine odlukom ustaških vlasti.



Sl. Sinagoga u Zagrebu (srušena od strane Ustaškog režima 1942.)

Cjelokupna židovska imovina je zakonom od 30.10.1942. konfiscirana bez naknade.

Što je bilo s imovinom općine i njenih članova?

Nakon hapšenja najuglednijih i najbogatijih Židova u Zagrebu, već u travnju 1941, osnovan je «*Odbor u stvari podavanja Židova za potrebe Države*» za prikupljanje «kontribucije» u vrijednosti od 1.000 kg zlata. Sjedište odbora bilo je u Draškovićevoj ulici.

Židovi su predavali tzv. «nevidljivi imetak» nakit, dragocjenosti umjetničke vrijednosti, vrijednosne papire, pokućstvo itd i dobivali potvrdu da su udovoljili svojoj obvezi prema NDH , a na osnovu takove potvrde mogli su dobiti putnice i propusnice. Članovi Odbora su u većem broju nego ostali Židovi preživjeli, jer su većinom emigrirali, ali su neki i ubijeni u logorima .

Odbor je završio posao i predao izvještaj 31.listopada 1941-
Prema tečajevima u mjesecu lipnju 1941. prikupljena je vrijednost od 106,533,926,67 kuna što je protuvrijednost od 1.065,339 kg zlata.

I u drugim općinama osnivali su se takvi odbori.

Osnovana je 1941. godine «*Ponova*»- *Ured za podržavljeni imetak Ministarstva državne riznice u NDH* .Sva se židovska imovina morala obavezno prijaviti u obrascima za prijavu imetka i prijavu poduzeća. U poduzeća su postavljeni povjerenici i njihovi su nazivi promijenjeni.

U kartoteci Poduzeća u Zagrebu bilo je evidentirano 1456 židovskih poduzeća.

Zakonskom odredbom o *podržavljenju židovske imovine* od 30. listopada 1942. godine cjelokupna je židovska imovina konfiscirana bez naknade i iznimaka.

Od 1.200 podržavljenih zgrada u Zagrebu, 90% bilo je u vlasništvu Židova.

Nakon II.svjetskog rata, židovska imovina je najprije dijelom vraćena preživjelima, a zatim ponovno konfiscirana i do danas nije u cijelosti vraćena.

Tablica 37. Prostorni razmještaj Židova u Zagrebu prema popisu 1900. i 1910. godine

1900.		1910.	
Područje grada	Židovi	Područje grada	Židovi
Donji grad Gornji grad Nova ves Vlaška ulica	3227	Donji grad Gornji grad Laščina Nova ves Vlaška ulica	4233
Laščina	10	Žitnjak	
Podsused	8	Vrapče-Stenjevec	27
Stenjevec	12	Podsused	7
Mikuliči	1	Sesvete	8
Zadrvorsko	2		
Remetinec	2		

Izvor: Glavni rezultati popisa žiteljstva od 31. prosinca 1900. po prebivalištima, Zagreb. 1905.

Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Kralj. zemaljski statistički uredu Zagrebu, Zagreb. 1914.

* Gl. Grad Zagreb 1900. imao je 3 237 Židova, na prostoru Vrapča i Stenjevcu bio je 21 Židov (od toga u Podsusedu 8, Stenjevcu Donjem 2, Borčecu 1, i Stenjevec ludnica 10) u Šestinama 1 i Sesvetama 17 (Ukupno 3275)

** Gl. Grad Zagreb 1910. imao je 4 233 Židova, na prostoru Vrapča bilo je 27 židova, Podsusedu 7, Sesvetama 8.

Prostorne jedinice, kao i ukupni obuhvat naselja Zagreb u stogodišnjem razdoblju znatno se mijenjao. Za razliku od ranijih dijelova naselja u obuhvatu grada Zagreba, izgradnjom i širenjem grad je zahvaćao sve šire područje. To su pratile i upravno-političke promjene, od pripajanja okolnih naselja Zagrebu, preko podjele grada na općine nakon Drugog svjetskog rata do 90-ih godina, do podjele na gradske četvrti krajem 20. stoljeća. U takvim uvjetima, broj i udio Židova na području grada po bivšim općinama u razdoblju 1971.- 1991. te po gradskim četvrtima prema posljednjem popisu stanovništva prikazuju slijedeće tablice.

No treba uzeti u obzir da je popisano samo oko jedna četvrtina od broja članova Židovske općine u zagrebu.

Tablica 38. Prostorni razmještaj Židova u naselju Zagreb po bivšim općinama prema popisima 1971., 1981. i 1991. godine

Općine	Židovi					
	Broj			Udio (%)		
	1971.	1981.	1991.	1971.	1981.	1991.
Ukupno	667	211	392	100	100	100
Centar	70	24	85	10,5	11,4	21,7
Črnomerec	39	9	24	5,8	4,3	6,1
Dubrava	26	1	4	3,9	0,5	1
Maksimir	184	84	91	27,6	39,8	23,2
Medveščak	169	61	98	25,3	28,9	25
Novi Zagreb	21	5	23	3,1	2,4	5,9
Peščenica	41	9	17	6,1	4,3	4,3
Susedgrad	24	0	6	3,6	0	1,5
Trešnjevka	69	9	27	10,3	4,3	6,9
Trnje	24	9	17	3,6	4,3	4,3

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo prema narodnosti, Rezultati po naseljima, SZS, Beograd, 1972.,

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Stanovništvo, Tabele po naseljima, RZS, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZS, Zagreb, 1992.

Prema tome, najgušća naseljenost Židova na području Zagreba, znatno veća nego ukupnog stanovništva, ostala je na užem gradskom prostoru. Najveći broj Židova živi u Donjem i Gornjem Gradu - Medveščaku, Maksimiru i Trnju tj. povijesnim gradskim četvrtima.

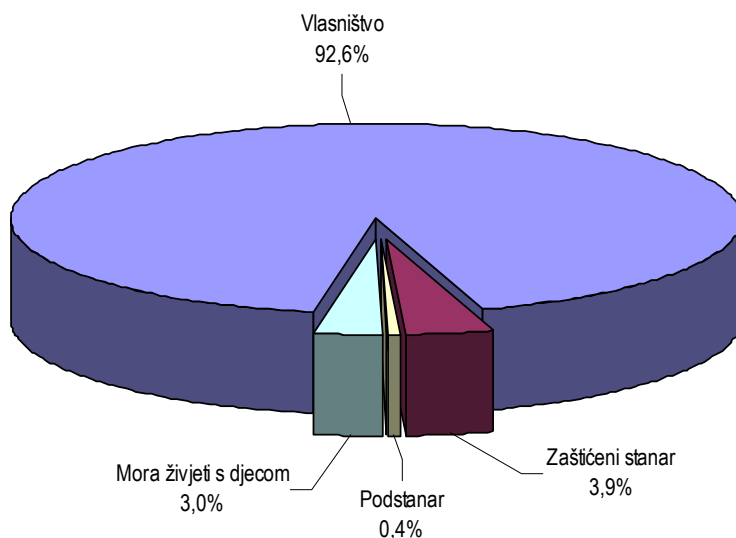
Židovi Zagreba koji su preživjeli Holokaust i vratili se u Zagreb dijelom su ostali živjeti u stanovima svojih predaka (koje su kasnije otkupili, a neki su im i vraćeni kao vlasništvo) i nisu se u većoj mjeri selili na šire gradsko područje ili gradsku okolicu paralelno s demografskim razvojem ukupne populacije

No većinu stanova koje su nekada posjedovali Židovi, ubijeni u Holokaustu, danas nastavaju drugi stanari.

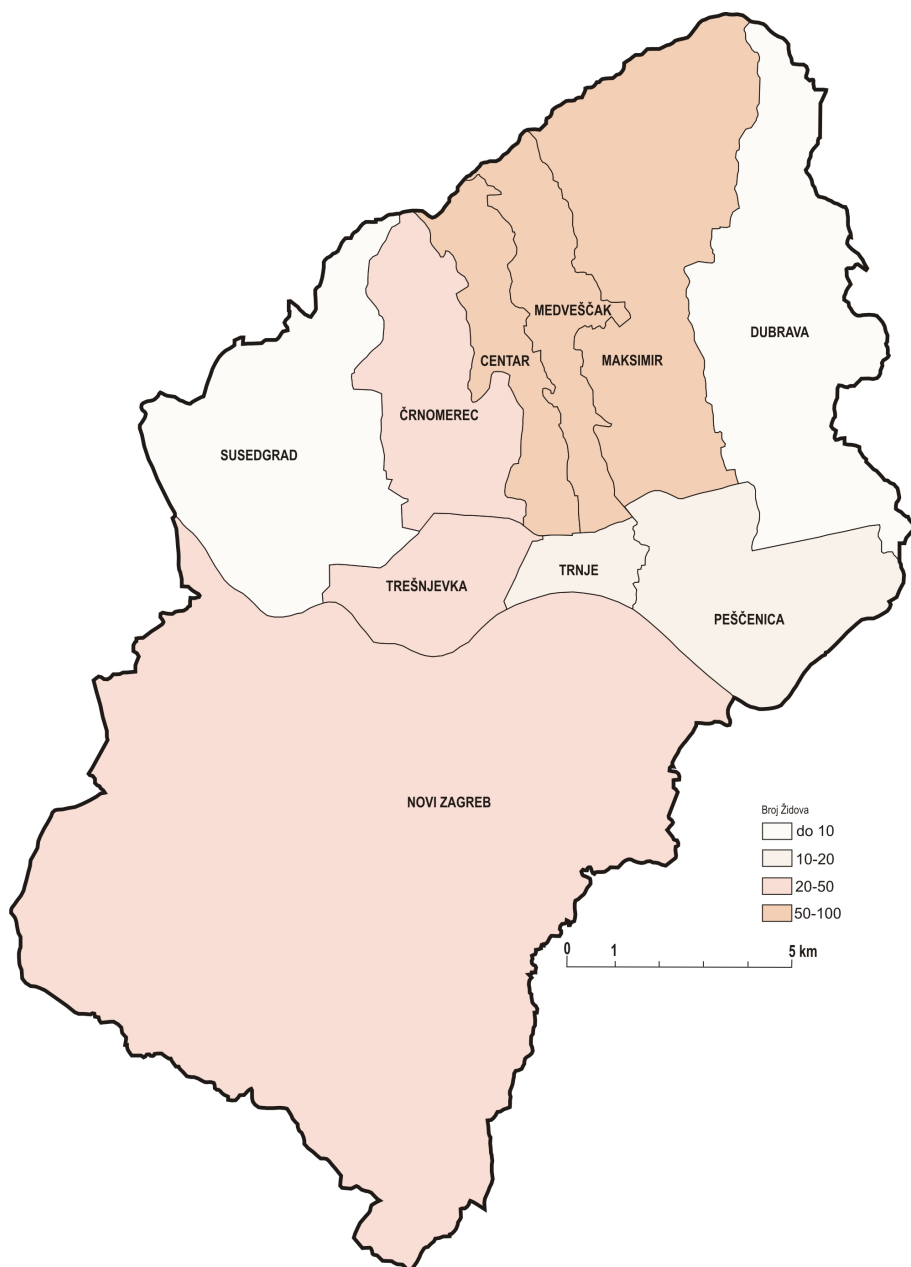
Tablica 39. Prostorni razmještaj Židova u Gradu Zagrebu po gradskim četvrtima prema popisu 2001. godine

Gradske četvrti	Židovi	
	Broj	Udio (%)
Grad Zagreb	368	100
Gradske četvrti		
Brezovica	-	-
Čnomerec	21	5,71
Donja Dubrava	2	0,54
Donji Grad	108	29,35
Gornja Dubrava	5	1,36
Gornji Grad- Medveščak	63	17,12
Maksimir	57	15,49
Novi Zagreb-istok	25	6,79
Novi Zagreb-zapad	7	1,9
Peščenica-Žitnjak	17	4,62
Podsljeme	2	0,54
Podsused-Vrapče	5	1,36
Sesvete	1	0,27
Stenjevec	1	0,27
Trešnjevka-jug	11	2,99
Trešnjevka-sjever	17	4,62
Trnje	26	7,07

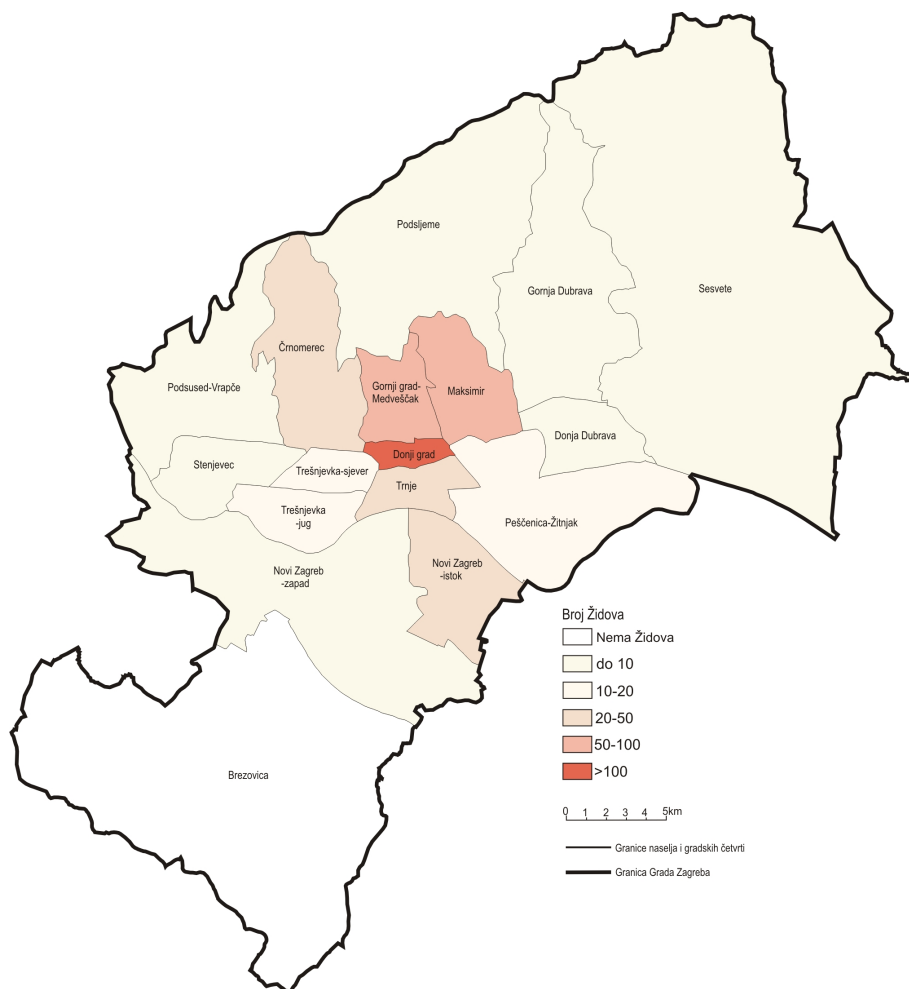
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, 2002.



Sl. 60. Židovska kućanstva prema vlasništvu stana



Sl. 61. Prostorni razmještaj Židova u Gradu Zagrebu po bivšim gradskim općinama prema popisu 1991. godine



Sl. 62. Prostorni razmještaj Židova po gradskim četvrtima u Gradu Zagrebu prema popisu 2001. godine

VIII. SOCIOEKONOMSKA OBILJEŽJA ŽIDOVA I STANOVNIŠTVA ZAGREBA 2001. I 2005.GODINE

8.1. Stanovništvo prema osnovi korištenja stana

Prema pravnom statusu korištenja stana najviše je kućanstava u Zagrebu 2001. bilo među onima koja su koristila stan u privatnom vlasništvu ili suvlasništvu s nekim od članova kućanstva (80,8%), dok ostalih 19,2% nije posjedovalo vlastiti stan. Od ukupnog broja onih kućanstava koji nisu imali vlastiti stan njih 8,5% koristilo je stan na osnovu obiteljskog srodstva s vlasnikom stana ili najmoprimcem, među kojima je glavnina samaca, a ostatak su kućanstva sa dva i više članova.

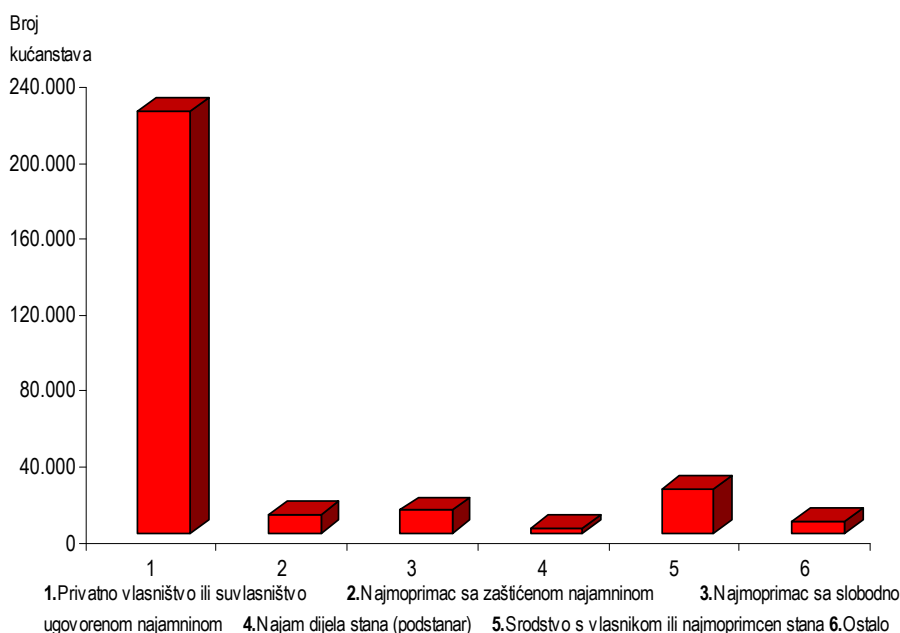
Tablica 40. Kućanstva prema broju članova i osnovi korištenja stana u Gradu Zagrebu 2001. godine

Broj članova kućanstva		Ukupno	Privatno vlasništvo ili suvlasništvo	Najmo-primac sa zaštićenom najamninom	Najmo-primac sa slobodno ugovorenim najamninom	Najam dijela stana (podstanar)	Srodstvo s vlasnikom ili najmo-primcem stana	Ostalo
1	broj	63 836	48 502	2 517	3 495	958	6 150	2 214
	%	100,00	75,98	3,94	5,50	1,50	9,63	3,47
2	broj	67 455	56 794	2 208	2 580	450	4 418	1 005
	%	100,00	84,20	3,27	3,82	0,67	6,55	1,49
3	broj	56 374	45 638	1 859	2 501	383	5 077	916
	%	100,00	80,96	3,30	4,44	0,68	9,00	1,62
4	broj	55 270	43 989	1 986	2 187	362	5 695	1 051
	%	100,00	79,60	3,59	3,96	0,65	10,30	1,90
5	broj	20 243	16 920	670	694	98	1 495	366
	%	100,00	83,58	3,31	3,43	0,48	7,39	1,81
6	broj	7 940	6 980	247	185	27	389	112
	%	100,00	87,91	3,11	2,33	0,34	4,90	1,41
7	broj	2 600	2 314	80	59	8	96	43
	%	100,00	89,00	3,08	2,27	0,31	3,69	1,65
8 i više	broj	1 746	1 560	63	41	3	55	24
	%	100,00	89,35	3,61	2,35	0,17	3,15	1,37
ukupno	broj	275 461	222 697	9 630	11 742	2 289	23 375	5 731
	%	100,0	80,84	3,50	4,26	0,83	8,49	2,08

Izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Kućanstva prema broju članova i osnovi korištenja stana, DZS, Zagreb, 2002.*

Slijede kućanstva čiji su članovi najmoprimci sa slobodno ugovorenom najamninom s učešćem od 4,3%. To je ona grupa kućanstva koja unajmljuje cijeli stan, za koje se do sada koristio pojam "podstanara", u smislu što pravno također nisu vlasnici stana, već ga unajmljuju na slobodnom tržištu.

Sa zaštićenom najamninom ukupno je bilo 3,50% kućanstava. Ova kategorija odnosi se na članove kućanstva koji žive u stanovima u vlasništvu grada ili države s ugovorom o najmu stana, plaćajući pri tome povlaštenu ili zaštićenu najamninu.



Sl. 63. Broj kućanstava Grada Zagreba prema osnovi korištenja stana 2001. godine

Najam dijela stana (u statističkom smislu riječi, prema novousvojenoj europskoj metodologiji, podstanara) imalo je 0,8 % kućanstava od kojih glavninu čine samci ili kućanstva s manjim brojem članova. U skupinu "ostali" svrstano je 2% kućanstava nastanjenih u objektima i prostorijama

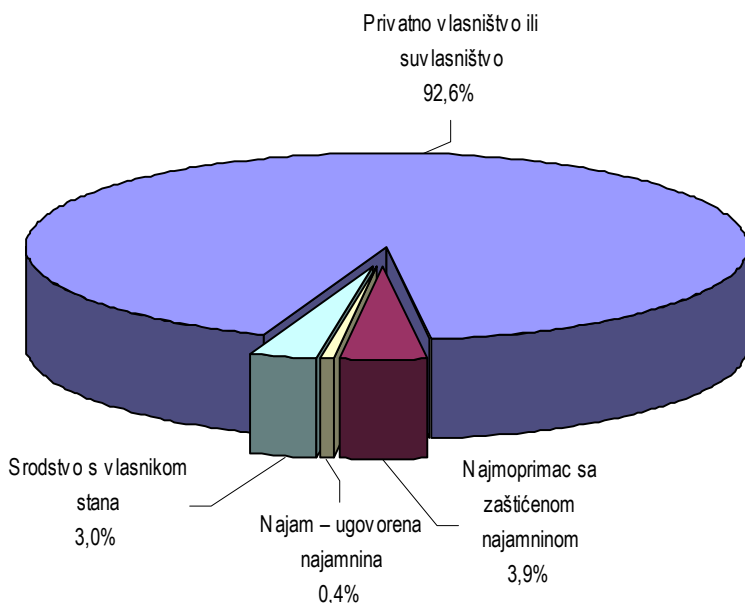
koji nisu pravi stanovi, po definiciji stana, zatim hotelima za samce i drugim prostorima za organizirani smještaj.

Prema anketi Židovske općine Zagreb iz 2005. o pravnoj (vlasničkoj) osnovi korištenja stana odnosno uvjetima stanovanja osoba starijih od 65 godina proizlaze sljedeći odnosi iz kojih je vidljivo da je 92,6 % osoba stanovalo u stanovima u privatnom vlasništvu tj. znatno više nego kod ukupne populacije. Slijedi udio stanovništva od 4 % koji živi u stanovima sa zaštićenom najamninom, 3 % živi zajedno sa članovima uže obitelji, dok je 0,4 % podstanara.

Tablica 41. Stanovanje anketiranih osoba starijih od 65 godina u Židovskoj općini Zagreb 2005. godine

	Muškarci		Žene		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Vlasništvo Privatno vlasništvo ili suvlasništvo	72	90,0	141	94,0	213	92,6
Zaštićeni stanar* Najmoprivac sa zaštićenom najamninom	5	6,0	4	3,0	9	4,0
Podstanar Najam – ugovorena najamnina	1	1,0	0	0,0	1	0,4
«mora živjeti s djecom» Srodstvo s vlasnikom stana	2	3,0	5	3,0	7	3,0
Ukupno	80	100,0	150	100,0	230	100,0

Izvor: Anкета istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb, 2005.



Sl 64. Stanovanje anketiranih osoba starijih od 65 godina u Židovskoj općini Zagreb, 2005. godine

Gornji podaci o stanovništvu odnosno kućanstvima prema strukturi stanovanja pokazuju povoljnije stanje kod Židova starije generacije nego kod ostale ukupne gradske populacije. Naime, stariji Židovi imaju znatno veći udio stanovanja u stanovima sa privatnim vlasništvom, a stanovništvo koje živi u iznajmljenim stanovima ili podstanara gotovo da i nema. Oni žive u stanovima, koje su otkupili kao i svi ostali građani, žive većinom udovice, a stanovi su stari i trebaju znatna sredstva za održavanje.

To se može objasniti činjenicom da starija populacija Židova u Zagrebu živi većinom od 1945. godine nadalje (a neki su živjeli i ranije i vratili se nakon rata), dok su židovske izbjeglice (90-tih godina) većinom smještene u staračke domove. U populaciji Zagreba znatno je više novo doseljenog stanovništva, a velika je i studentska populacija koja povećava potražnju za podstanarskim statusom.

Veći broj Židova nalazi se u institucionalnom smještaju (domovima) što je pridonijelo rješavanju stambenih problema njih i njihove djece.

Osim toga gornji podaci se odnose samo na osobe starije od 65 godina, dok se u mladih židovskih obitelji nalaze slični problemi kao i u gradskoj populaciji gdje postoji nestašica stanova i veći udio u iznajmljenim stanovima.

Ostala gradska populacija iskazuje relativno visoki udio osoba koje žive u iznajmljenim stanovima na slobodnom tržištu te onih koji traže u najam „gradski stan“ s povlaštenom najamninom.

Mora se uzeti pri tome u obzir i značajne razlike u dobnoj strukturi Židova i ukupnog stanovništva ali i velike i recentne migracije u Zagreb, što povećava potražnju za stanovima.

8.2. Kućanstva i obitelji

Pod pojmom kućanstva prema metodologiji popisa stanovništva smatra se da je to grupa osoba koje zajedno stanuju i zajednički troše svoje prihode za podmirenje osnovnih životnih potreba (stanovanja, prehrane i sl).

Kućanstvo, kao socio-ekonomski i statistički okvir obitelji, nezaobilazna je jedinica razmatranja demografskih i socijalnih promjena svakog stanovništva i njegove pojedine skupine.

Tablica 42. Kućanstva prema popisima u Gradu Zagrebu i Republici Hrvatskoj 1991. i 2001. godine

	Broj kućanstava*		Prosječan broj članova kućanstva	
	Grad Zagreb	Republika Hrvatska	Grad Zagreb	Hrvatska
1991.	273 318	1 544 250	2,84	3,10
2001.	275 464	1 477 377	2,82	3,00

* odnosi se na privatna kućanstva

Izvor: *Domaćinstva prema broju članova i obitelji prema sastavu po naseljima, Popis stanovništva 1991., dokumentacija 887, DZS, Zagreb, 1994. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Kućanstva prema broju članova, DZS, Zagreb, 2002.*

Kretanje broja kućanstava u Zagrebu u međupopisnom razdoblju 1991.-2001. pokazuje povećanje od 0,78%, odnosno u apsolutnom iznosu od 2146 kućanstava.

Prosječno kućanstvo u Zagrebu (popis 2001) ima 2,8 članova i manje je nego na razini Hrvatske (3,0).

Očito je da se tendencija smanjivanja kućanstava nastavlja. U Zagrebu to odgovara prosječnoj veličini tipično gradskih kućanstava, a u Hrvatskoj se približava prosječnoj veličini pretežito seoskih naselja. Dakle, na djelu je proces sve veće nuklearizacije kućanstava i obitelji. Taj je proces zakonitost razvoja, budući da je u zemljama članicama Europske unije odmakao još dalje, pa prosječno kućanstvo ima 2,56 članova.

Osim veličine kućanstva zanimljivi su i podaci o sastavu i tipu kućanstava te strukturi kućanstava prema broju članova.

Tablica 43. Privatna i institucionalna kućanstva u Gradu Zagrebu i Republici Hrvatskoj 2001. godine

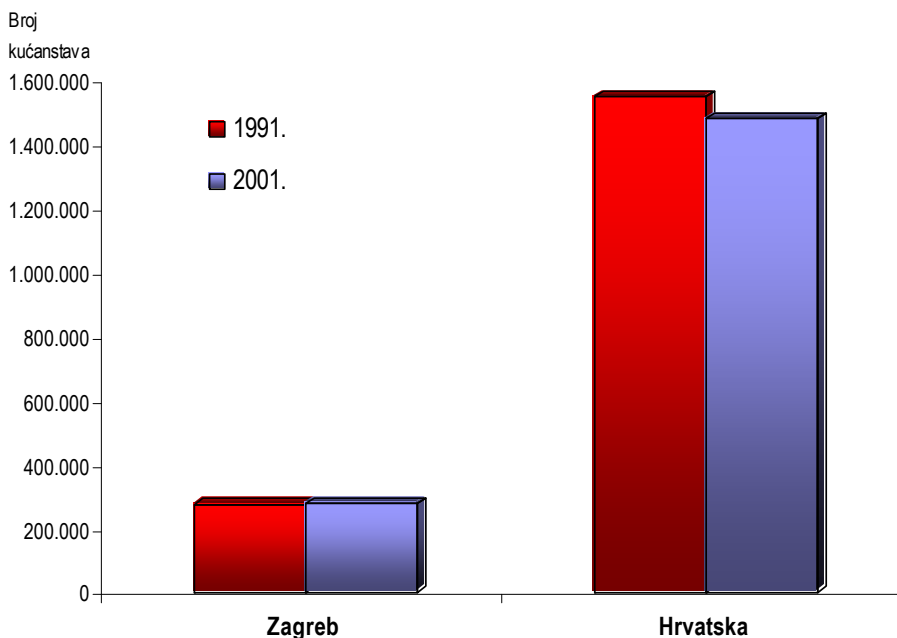
	Ukupno kućanstava	Ukupno broj osoba	Privatna kućanstva		Institucionalna kućanstva		Udjel Zagreba u Hrvatskoj	
			broj kućanstava	broj osoba	broj kućanstava	broj osoba	privatna	institucionalna
Grad Zagreb	275 625	779 145	275 464	771 871	161	7 274	18,64	21,69
Hrvatska	1 478 119	4 437 460	4 773 777	4 410 828	742	26 632	17,49	27,31

Izvor: *Domaćinstva prema broju članova i obitelji prema sastavu po naseljima, Popis stanovništva 1991., dokumentacija 887, DZS, Zagreb, 1994. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Kućanstva prema broju članova, DZS, Zagreb, 2002.*

Od ukupnog broja privatnih kućanstva u Zagrebu obiteljska predstavljaju više od dvije trećine (74,5%). Ostalo su neobiteljska kućanstva kojih ima 70 191, odnosno nešto više od jedne četvrtine svih kućanstava u Zagrebu 2001. Među neobiteljskim kućanstvima prevladavaju samačka kućanstva. U Zagrebu je nastavljena tendencija daljnjeg porasta udjela samačkih kućanstava u ukupnom broju kućanstava i to sa 21% 1991. na 23% u 2001. dosežući brojku od oko 64 000.

U Hrvatskoj je 2001. broj samačkih kućanstava također porastao i uz pad stanovništva, ali je njihov udio niži nego u Zagrebu (20,8%). Udjel samačkih kućanstava u Europskoj uniji prosječno je čak 27,2%.

Većem udjelu samačkih kućanstava u Zagrebu nego u drugim dijelovima Hrvatske, pridonose povećani udio starijih neoženjenih / neudatih osoba koje čine samačko kućanstvo i mlađa populacija doseljenika.



Sl. 65. Broj kućanstava u Gradu Zagrebu i Republici Hrvatskoj 1991. i 2001. godine

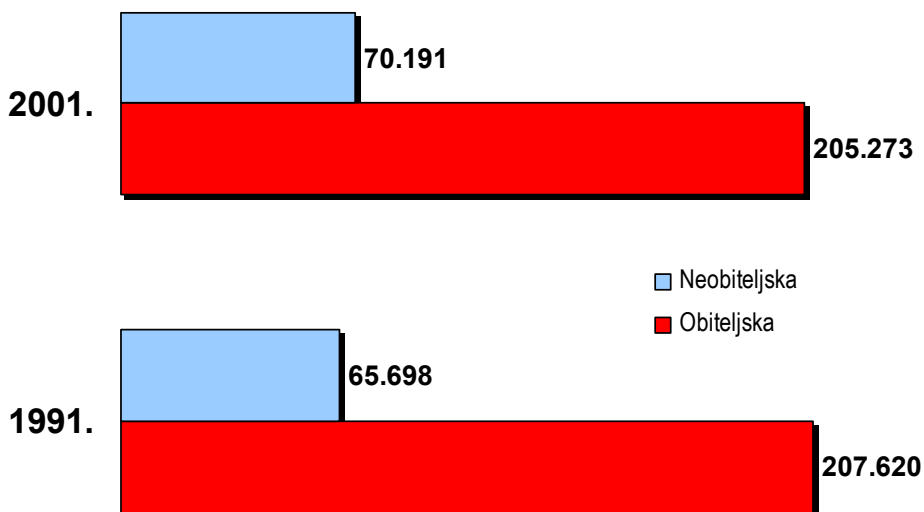
Posljednje međupopisno razdoblje karakterizira smanjivanje broja obiteljskih, a povećavanje neobiteljskih kućanstava, kako na razini Zagreba tako i u Hrvatskoj, ali je dinamika toga smanjivanja veća u Hrvatskoj nego u Zagrebu.

Kod neobiteljskih kućanstava u Zagrebu i u Hrvatskoj došlo je do smanjivanja udjela višečlanih, a povećavanja udjela samačkih kućanstava. Uzroci tim promjenama u strukturi kućanstava su socijalno-ekonomske prirode, posljedice rata 90.-ih, smanjivanje broja sklopljenih brakova, povećavanje prosječne starosti muškarca i žene pri zaključivanju braka, čime duže egzistiraju kao samačko kućanstvo, povećani udio staračkog stanovništva.

Tablica 44. Obiteljska i neobiteljska kućanstva u Gradu Zagrebu i Republici Hrvatskoj 1991. i 2001. godine

	Obiteljska kućanstva		Neobiteljska kućanstva					
	Zagreb	Hrvatska	Zagreb			Hrvatska		
	ukupno	ukupno j	ukupno	samačka	više - člana	ukupno	samačka	više - člana
1991.	207 620	1 240 045	65 698	57 492	8 206	304 205	274 744	29 461
2001.	205 273	1 144 641	70 191	63 836	6 355	332 736	307 089	25 647

Izvor: Domaćinstva prema broju članova i obitelji prema sastavu po naseljima, Popis stanovništva 1991., dokumentacija 887, DZS, Zagreb, 1994. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Kućanstva prema broju članova, DZS, Zagreb, 2002.



Sl. 66. Obiteljska i neobiteljska kućanstva u Zagrebu 1991. i 2001. godine

Struktura obiteljskih kućanstava u Zagrebu prema broju članova pokazuje da najveći udio imaju obiteljska kućanstva sa dva (30,1%) i tri člana (27,2%), što čine 57,3 % ukupnog broja obiteljskih kućanstava, dok je znatno manje višečlanih obitelji.

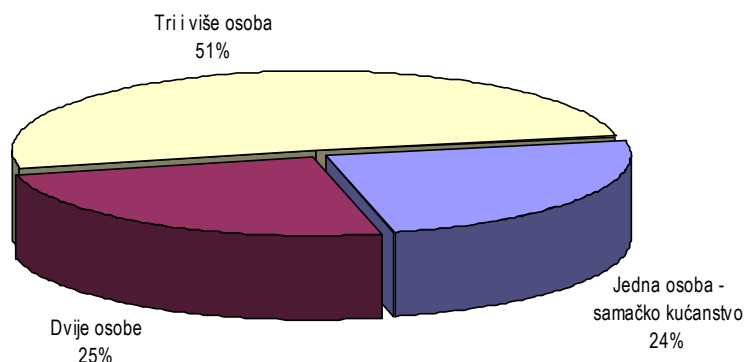
Za razliku od Zagreba, u Hrvatskoj je udjel obiteljskih kućanstava sa dva i tri člana bio 52,8%, a veći je udio višečlanih, što su tipična obilježja strukture naselja i odraz uvjeta života.

Tablica 45. Kućanstva¹⁾ prema broju članova u naselju Zagreb i Gradu Zagrebu prema popisu 2001. godine

Broj članova	Grad Zagreb		Naselje Zagreb	
	broj	%	broj	%
1	63.836	23,2	60.518	24,2
2	67.455	24,5	62.493	25
3	56.374	20,5	51.452	20,6
4	55.270	20,1	49.157	19,6
5	20.243	7,3	16.990	6,8
6	7.940	2,9	6.336	2,5
7	2.600	0,9	1.932	0,8
8	920	0,3	685	0,3
9	397	0,1	301	0,1
10	195	0,1	157	0,1
11 i više	234	0,1	169	0,1
Ukupno	275.464	100	250.190	100

¹⁾ Odnosi se na privatna kućanstva.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Kućanstva prema broju članova, DZS, Zagreb, 2002.



Sl. 67. Struktura kućanstava prema broju članova u naselju Zagreb, popis 2001.

Analiza kretanja broja kućanstava i obitelji na području Grada Zagreba i u naselju Zagreb pokazuje gotovo istu strukturu kućanstava prema broju članova.

U strukturi Grada Zagreba najveći udjel imaju dvočlana i samačka kućanstva, slijede tročlana i četveročlana kućanstva. Ove četiri kategorije čine 88,3% ukupnog broja kućanstava Grada Zagreba. Na ostale kategorije kućanstava od 5 do 11 i više članova ostaje 11,7%.

U gradskom naselju Zagreb isti je redoslijed rasporeda kućanstava kao i u strukturi Grada Zagreba, samo s nešto većim udjelom dvočlanih, samačkih i tročlanih kućanstava.

Usporedba strukture kućanstava Zagreba i Židova prema popisu iz 2001. nije moguća jer nisu objavljeni podaci o kućanstvima nacionalnih manjina, već samo za ukupno stanovništvo.

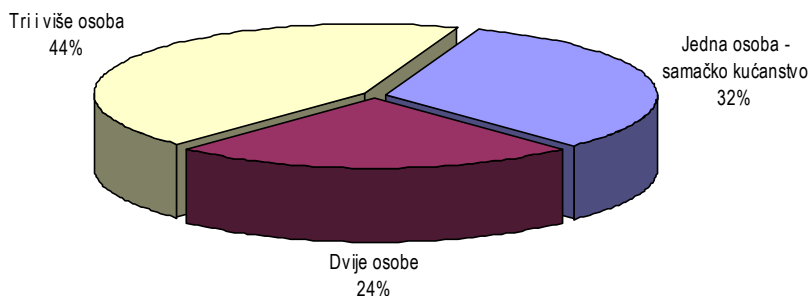
Istraživački i dokumentacijski centar u Zagrebu proveo je anketu istraživanje članova Židovske općine i došao do slijedećih podataka o strukturi kućanstava.

Od ukupnog broja kućanstava (690) 32% činila su samačka, 24% kućanstva sa dva člana i 43% kućanstva s tri i više članova.

Tablica 46. Broj članova u kućanstvima u Židovskoj općini u Zagrebu 2005. godine

Jedna osoba - samačko kućanstvo	223	32%
Dvije osobe - višečlano kućanstvo	168	24%
Tri i više osoba	299	43%
Dostupni podaci za domaćinstva u Židovskoj općini u Zagrebu ukupno	690	100%

Izvor: Anкета istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb 2005.



Sl. 68. Struktura članova u domaćinstvu (kućanstvu) u Židovskoj općini u Zagrebu, Obiteljska kućanstva

Kod daljnje analize rezultata ankete uočava se da većina ispitanika živi sama ili u domaćinstvu koje se sastoji od dvije (najčešće stare) osobe. Postoji razlika u domaćinstvima žena i muškaraca. Žene najčešće žive u samačkom domaćinstvu (pretežno udovice), a muškarci češće u domaćinstvu od dvije osobe (bračni par).

8.3.Stanovništvo prema ekonomskim obilježjima 2001. i 2006.

Pored navedenih komparativnih pokazatelja kretanja i sastava židovskog i ukupnog zagrebačkog stanovništva i obitelji, potrebno je imati u vidu i sliku njihovih materijalnih mogućnosti koji uvelike određuju uvjete življenja. To se ovdje čini analizom osnovnih izvora sredstava za život te stambenog zbrinjavanja stanovništva prema osnovama korištenja stana.

Radi se o nekim elementima standarda stanovništva : prihodima odnosno izvorima sredstava za koje se stanovništvo izjasnilo da pretežito od njih živi, zatim vlasništvo ili najam stanova u kojima se živi.

Postoje značajne razlike ovih pokazatelja između židovskog i ukupnog stanovništva, posebno u odnosu na uvjeta stanovanja.

Izvori sredstava za život podijeljeni su na dva glavna izvora i to: prihode od rada i prihode od mirovina, zatim kombinaciju ovih dvaju prihoda, kao i manje dodatne prihode (socijalne naknade, prihode od imovine i ostale).

Prema posljednjim popisnim podacima glavni su izvori sredstava za život zagrebačkog stanovništva bili: prihodi od rada u nepoljoprivrednim djelatnostima koji su činili 37,8 % i prihodi od mirovine (23,7 %). Manje učešće imali su prihodi od socijalnih naknada (1,8 %), sami ili u kombinaciji s ispod prosječnim mirovinama, prihodi od imovine (0,18 %) i slični. Na vrlo negativnu socijalnu diferencijaciju ukazuje činjenica da skoro trećina stanovništva (32,5 %) živi bez ikakvih stalnih prihoda ili naknada.

Kako ne raspoložemo popisnim podacima o izvorima sredstava za život za pojedine skupine stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti za komparativnu analizu poslužili smo se anketnim podacima Židovske općine za članove starije od 65 godina (Tabl. 35). iz 2005. godine i ustanovili razlike.

Tablica 47. Stanovništvo Zagreba prema glavnim izvorima sredstava za život i spolu 2001. godine

	Ukupno		Muškarci		Žene	
	broj	%	broj	%	broj	%
Ulupan broj stanovnika	779	100,0	363	100,0	415	100,0
	145		992		153	
Glavni izvori sredstava za život						
-prihodi od rada	294	37,78	150	41,31	143	34,68
-prihodi od rada i mirovine	341	0,33	366	0,35	975	0,31
-prihodi od rada i ostali prihodi (soc.nak., prihodi od imovine i sl.)	2 535	1,02	1 266	1,07	1 269	0,97
	7 913	23,73	3 894	20,56	4 019	26,52
-samo mirovina	184	0,15	74	0,12	110	0,18
-mirovina i socijalna naknada	915	0,50	827	0,41	088	0,57
-mirovina i ostali prihodi (naknada od imovine i sl.)	1 191	1,78	438	1,61	753	1,93
	3 860	0,18	1 479	0,20	2 381	0,17
-samo prihodi od imovine	13 849	0,48	5 851	0,48	7 998	0,49
-samo povremena potpora drugih	1 404	0,90	711	0,88	693	0,92
	3 770	32,47	1 756	32,32	2 014	32,60
-ostali prihodi	7 051	0,68	3 216	0,69	3 835	0,67
-bez prihoda	253		117		135	
-nepoznato	006		659		347	
	5 310		2 529		2 781	

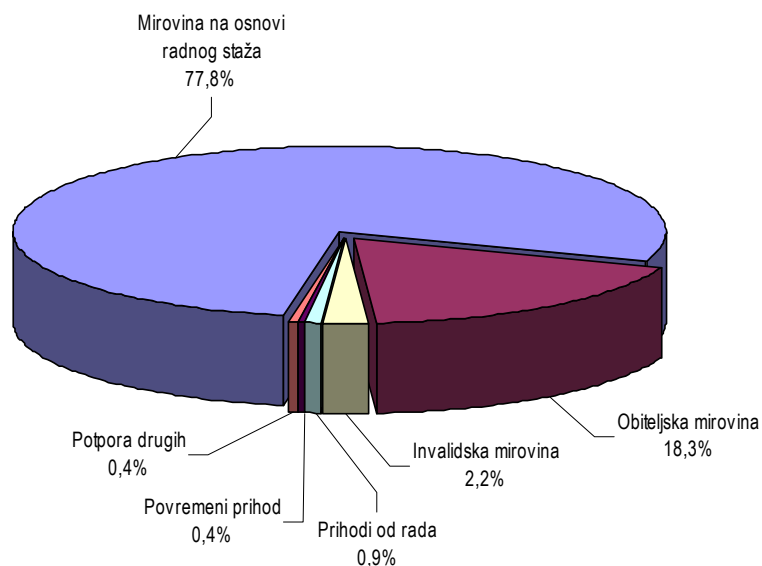
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema glavnim izvorima sredstava za život i spolu, DZS, Zagreb, 2002.

Naime, čak 98 % anketiranih Židova starijih od 65 godina u Zagrebu živi pretežito od mirovine, od čega 78 % od vlastite mirovine na bazi minulog rada, 18, 2 % od obiteljske i 2 % od invalidske mirovine. Dotle svega 1,4 % ispitanika prema ovim podacima živi od prihoda od rada (stalnog ili povremenog), a tek 0,4 % od ostalih prihoda, uglavnom potpora drugih (vidi Tabl. 35). Pri tome je značajno veći broj i udio anketiranih žena, s visokim udjelom umirovljenica pretežito starije životne dobi.

Tablica 48. Izvori sredstava za život Židova starijih od 65 godina u Zagrebu 2005. godine

	Muškarci		Žene		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Mirovina na osnovi radnog staža	76	95,0	103	69,0	179	78,0
Obiteljska mirovina	0	0,0	42	28,0	42	18,2
Invalidska mirovina	3	4,0	2	1,0	5	2,0
Prihodi od rada	1	1,0	1	0,67	2	1,0
Povremeni prihod	0	0,0	1	0,67	1	0,4
Potpora drugih	0	0,0	1	0,67	1	0,4
Ukupno	80	100,0	150	100,0	230	100,0

Izvor: Anкета istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb 2005



Sl. 69. Udio izvora sredstava za život židovske populacije (starije od 65 godina) u Zagrebu 2005.

Zanimljivo je da je svega 29 % anketiranih izjavilo da im prihodi u potpunosti pokrivaju troškove života, kod 40 % njih djelomično, a kod

ostalnih manje od 50 % (ili opće nemaju stalnih prihoda), što pokazuje sljedeća tablica.. Stanje u svakom slučaju nije zadovoljavajuće.

Tablica 49. Prihodi i troškovi života Židova starijih od 65 godina u Zagrebu 2005. godine

Prihodi pokrivaju troškove života	Muškarci		Žene		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
U potpunosti	31	39,0	36	24	67	29,0
Djelomično	28	35,0	64	43	92	40,0
Manje od 50%	2	2,5	6	4	8	3,5
Ne pokrivaju	2	2,5	3	2	5	2,2
Bez odgovora	17	21,0	41	27	58	25,3
Ukupno	80	100,0	150	100	230	100

Izvor: Anкета istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb 2005

Analiza rezultata ankete pokazuje da Židovska populacija, starija od 65 godina, nema drugih prihoda osim mirovina, koje su, obzirom na vrijeme umirovljenja i veliki broj obiteljskih mirovina, nedostatne za pokrivanje osnovnih životnih troškova. Nema prihoda od imovine ili renta, jer im većina oduzetog vlasništva nije vraćena, a u nova ova populacija nije mogla ulagati.

Umirovljenici u Hrvatskoj, uključujući i Židove u gradovima, u prosjeku žive vrlo skromno, često su upućeni na pomoć vlastite djece i šire obitelji ili na traženje raznih vrsta socijalnih potpora. Za osobe koje su preživjele Holokaust u logorima ili getima Claims konferencija omogućava pomoć za lijekove, pomagala, njegu u kući i sl. prema strogim uvjetima (limit je visina prihoda, nedostupnost lijekova itd).

8.4. Obrazovanje i pismenost Židova

Primarni i sekundarni izvori podataka o stanovništvu po nacionalnosti i prema stručnoj spremi kao pokazatelju obrazovne razine, veoma su oskudni. Popis iz 1948. daje podatke o stanovništvu prema narodnosti i pismenosti (Tabl. 22.) iz kojih je vidljivo da već tada među Židovima u Zagrebu nije bilo nepismenih.

Tablica 50. Židovsko stanovništvo po spolu, grupama starosti i pismenosti

Starost	Ukupno	Muškarci	Žene
0-9	26	11	15
10-14	8	4	4
15-19	22	14	8
20-24	26	14	12
25-29	21	11	10
30-34	21	11	10
35-39	34	14	20
40-44	27	11	16
45-49	17	16	11
50-54	34	22	12
55-59	24	13	11
60-64	15	4	11
65 i više	47	24	23
Sveukupno	332	169	163

Izvor: Statistički godišnjak, Ukupno stanovništvo po narodnosti, spolu, grupama starosti i pismenosti, Popis stanovništva 15.3. 1948.

Židovi su uvijek posvećivali posebnu pažnju obrazovanju. Jedna od važnih dozvola koju su Židovi dobili Patentom o toleranciji cara Josipa II. bila je da su smjeli osnivati svoje osnovne škole i pohađati visoke škole i akademije.

Tako je već u svibnju 1841. otvorena u Zagrebu pri Židovskoj općini osnovna škola u kojoj su se osim redovitih predmeta učilo hebrejski i vjersko obrazovanje.

No većina židovske djece išla je u redovite škole, samo bi dolazili u židovske općine na vjersko obrazovanje. Židovska djeca u Slavoniji išla su u mađarske, a neka u njemačke škole.

Mogućnost školovanja djece također je jedan od činitelja postepenog naseljavanja Židova u veće gradske centre koji su to omogućavali. Postojali je, međutim solidarnost pomoću koje je židovska zajednica omogućavala školovanje židovskih učenika iz manjih okolnih naselja u gradskim školama. Đaci su mogli ručati u gradskim židovskim obiteljima - tzv Tage essen.

Također su postojali posebni fondovi, osnivali se internati, potporna društva, kreditne zadruge itd za školovanje židovske djece.

Školske godine 1857/58 bilo je u Hrvatskoj od javnih pučkih škola (djeca od 6-12 godina) 298 katoličkih, 52 srpsko-pravoslavne, 5 evangeličkih i 3 židovske škole (M. Gross, 1988). Potkraj 19. stoljeća je u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo pola židovske djece završavalo je barem 4 razreda neke srednje škole, a brojni su i studenti (liječnička i advokatska zanimanja).

Židovske škole u Zagrebu

U svibnju 1841. godine otvorena je pri Židovskoj općini u Zagrebu prva škola, Bildungsschule, i prvi učitelj bio je Karl Saphir.

Troškovi škole namirivani su školarinom i dobrovoljnim prilozima, a siromašni đaci bili su oslobođeni plaćanja.

U osnovnom (pučkom) školstvu u Hrvatskoj predložena je 1851. godine zajednička uprava Crkve i zemaljske oblasti te se i židovske škole tada nalaze pod nadzorom Katoličke crkve

U listopadu 1855, nakon kraće stanke, otvorena je u židovskoj općini „Trivialschule“ sa tri razreda. Podučavani su njemački jezik i hebrejski predmeti. Trivijalke su bile niže početne škole. U njima se učilo pisati, čitati i računati, te vjeronauk.

Jezik u nastavi u školama bio je odraz političkih prilika u Hrvatskoj. Dok se u pučkim školama dozvoljavao "zemaljski pučki jezik" u gimnazijama se učilo na stranim jezicima.

Tako je 1848. u Hrvatskoj i Slavoniji nastavni jezik latinski s obveznim mađarskim.

1849/50. uveden je "ilirski jezik" s obveznim njemačkim.. Ilirski jezik je službeni do 1854, a poslije se uvodi hrvatski, ali samo za učenje hrvatskog jezika i vjeronauka.

I u židovskim školama 1859. imaju "ilirski jezik", a nakon što je škola 1865. godine pretvorena u četverogodišnju, uveden je nastavni jezik hrvatski. Škola je 1898. godine preseljena u novu zgradu u Palmotićevoj ulici. Nalazila se na prvom katu i zvala se Osnovna škola izraelitične vjeroispovjedne općine¹ sa pravom javnosti. Imala je četiri učionice, ured uprave i prateće prostorije, a u prizemlju su djevojke učile ručni rad.

Djeca iz udaljenih dijelova dolazila su nekoliko puta tjedno na vjeronauk. Direktor škole bio je nadrabini dr. Hosea Jakobi.

Od 1920. škola je radila po nastavnom planu državnih prosvjetnih vlasti i bila pod državnim nadzorom. Osim obveznih školskih predmeta, djeca su u židovskoj školi učila Bibliju, blagdanske običaje i hebrejski. Osnovan je i dječji vrtić.

Sva srednjoškolska mladež imala je jednom tjedno vjeronauk. U početku je predavao nadrabini dr. Gavro Schwarz, a poslije Šalom Freiburger (pohađao visoku školu tj. rabinski seminar u Berlinu).

Većina židovske djece je ipak pohađala državne škole, ali vjerski odgoj su dobivali pri židovskim općinama. U Slavoniji su mnoga židovska djeca išla u njemačke ili mađarske škole.

Potkraj 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo pola židovske djece završavalo je barem 4 razreda neke srednje škole, a nakon dozvole cara Franje Josipa polaze i sveučilište (Gross,1988). Broj židovskih učenika i studenata prikazan je na tablicama.

Odmah nakon I. svjetskog rata osnovano je „Židovsko akademsko potporno društvo“ za potporu siromašnih studenata. Organizirana je studentska menza za oko 300 korisnika. U njoj su se hranili i drugi siromašni studenti, a bilo je i studenata iz Poljske i Mađarske, gdje su bile restrikcije za upis na fakultete,

Godine 1932. osnovana je EZRA, židovska kreditna zadruga koja je omogućavala mladim Židovima učenje obrta. Privremeno je u domu staraca u Maksimirskoj ulici bilo smješteno 30 mladih iz Hrvatske i Bosne. Učili su razne obrte (vodoinstalaterski, graverski, krojački, zlatarski, električarski, automehaničarski, optički, zubotehničarski, urarski itd). Poslije se dom nalazio (1933) u Preradovićevoj, a 1937. u Petrinjskoj ulici. Godine 1938. osnovan je dom i za djevojke sa 20 štiraonica

Tablica 51. Židovski studenti u Jugoslaviji 1928.-1938. godine

Akadska godina	Ukupno	Studenti	Studentice
1928./29.	569	439	130
1929./30.	582	451	131
1930./31.	590	444	146
1931./32.	677	515	162
1932./33.	704	545	159
1933./34.	767	592	175
1934./35.	716	548	168
1935./36.	596	457	139
1936./37.	555	414	141
1937./38.	530	408	122

Izvor: Podaci CEND-a

Studenti su bili upisani na zagrebački, ljubljanski, beogradski, skopski i subotički univerzitet.

Školske godine 1937/38 na zagrebačkom sveučilištu studiralo je ukupno 284 studenata Židova, od toga 56 studentica.

Najviše je židovskih studenata bilo na medicinskom fakultetu (156, od toga 43 studentice), zatim na pravnom (110 studenata od toga 18 studentica) i na tehničkom fakultetu (95 studenata od toga 10 studentica).

Na poljoprivrednom fakultetu ima svega 20 židovskih studenata a na veterinarskom 27, što je vjerojatno uvjetovano urbanim načinom života Židova u to vrijeme.

Na visokoj ekonomskoj školi bilo je 30 židovskih studenata, na muzičkoj akademiji 5 i na umjetničkoj akademiji 1.

Tablica 52. Ukupno stanovništvo Zagreba prema narodnosti i pismenosti 1948. godine

Narodnost	Ukupno stanovništvo	Stanovništvo starije od 9 godina		
		svega	broj nepismenih	% nepismenih
Ukupno	279623	238199	7147	3,0
Hrvati	241007	203028	6676	3,29
Srbi	13125	11536	237	2,05
Slovinci	17054	15910	105	0,7
Makedonci	430	387	4	1,03
Crnogorci	795	697	7	1
Muslimani neopredjeljeni	209	177	29	16,38
Bugari	332	285	5	1,75
Česi	1674	1534	9	0,58
Slovaci	167	149	1	6,71
Poljaci	240	227	7	3,08
Rusi	1070	1022	20	1,95
Rusini-Ukrajinci	181	159	3	1,89
Albanci	261	247	8	3,24
Mađari	1058	1011	19	1,88
Nijemci	595	534	2	0,37
Austrijanci	323	315	1	0,31
Talijani	466	413	7	1,69
Židovi	332	306	-	-
Ostali	251	233	5	2,14
Nepoznato	53	29	2	6,9

Izvor: Statistički godišnjak Zagreba 1955. Zavod za statistiku i evidenciju, Zagreb, 1955.

Kako je jedno od osnovnih obilježje židovske zajednice relativno visok udio stručnjaka različitih profesija, može se zaključiti da u ovoj populaciji dominiraju stručno obrazovane osobe u svim dobnim skupinama iznad 15 godina, i da među Židovima nema nepismenih.

8.5.Zdravstveni problemi i fizička pokretljivost starijih osoba

Židovska populacija u Zagrebu u fazi je starenja, a prema popisima stanovništva (u kojim je obuhvaćen samo dio židovske populacije) nalazi se u izrazito dubokoj starosti.

Uz istraživanja demografskih promjena 2005. godine, Židovska općina je ispitala i zdravstvene probleme te probleme fizičke pokretljivosti s kojima se nosi starija populacija. Rezultati ovog dijela ankete daju se u tablici 39. i 40.

Tablica 53. Zdravstveni problemi prema učestalosti* (N=230)

Muškarci (80)			Žene (150)	
broj	Vrsta problema	%	Vrsta problema	%
40	Pokretljivost	50%	Pokretljivost	60%
26	Reuma	33%	Reuma	35%
21	Srce	26%	Vid	33%
20	Vid	25%	Sluh	23%
19	Sluh	24%	Zubi	21%
19	Zubi	24%	Srce	18%
17	Krvni pritisak (tlak)	21%	Krvni pritisak (tlak)	17%
11	Problemi s probavom	14%	Problemi s probavom	13%
10	Prostata	13%	Osteoporoza	11%
8	Diabetes	10%	Diabetes	9%
7	Ostale bolesti	9%	Ostale bolesti	7%
4	Bubreg	5%	Tiroidna žlijezda	6%
3	Neurološki problemi	4%	Respiratorni problemi	6%
2	Moždani udar	3%	Bubreg	3%
2	Urološki problemi	3%	Moždani udar	2%
2	Rak (carcinom)	3%	Rak (carcinom)	2%
2	Respiratorni problemi	3%	Urološki problemi	1%
1	Vene	1%	Neurološki problemi	1%
0	Tiroidna žlijezda	0%	Vene	1%
0	Osteoporoza	0%	Prostata	0%

Izvor: Anкета istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb 2005.

* Jedna osoba može imati više zdravstvenih problema istovremeno i dati više odgovora

Ovi podaci prikupljeni su, kao i popisni, temeljem izjave tj. bez uvida u medicinsku ili drugu dokumentaciju, s time što je jedna osoba mogla navesti više zdravstvenih problema.

Međutim, ispitanici u ovoj anketi nisu bili anonimni, nego članovi jedne zajednice, a anketa je poslužila za bolju organizaciju socijalne i zdravstvene pomoći.

Među ispitanim muškarcima 50% odgovorilo je da ima problema s pokretljivošću, a među ženama čak 60% njih.

Na drugom su mjestu problemi s reumom, kod muškaraca i žena. Na trećem mjestu su kod muškaraca srčane smetnje, a kod žena problemi s vidom, slijede problemi sluha, zubi, krvnog pritiska, probavni problemi, prostate (kod muškaraca), osteoporoze kod žena i drugi problemi koje je vjerojatno očekivati s obzirom na životnu dob ispitanika- starijih od 65 godina, ali nismo zapazili veću pojavu nekih bolesti koje se inače veću uz Židovsku populaciju.

Zbog relativno visokog udjela osoba s problemima pokretljivosti, dodatna su pitanja postavljena ispitanicima starijim od 65 godina, te se njihovo stanje opisivalo u skladu s standardima u drugim istraživanjima.

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO) invalidnost se u najširem smislu definira kao stanje trajno, djelomično ili potpuna smanjene sposobnosti čovjeka za normalan funkcionalan društveni život i to zbog bolesti, ozljeda ili prirođenih mana. To uključuje i posljedice bolesti uslijed starosti, iako starost sama po sebi nije bolest.

Popis iz 2001. pokazuje da je u Hrvatskoj bilo 9,7% osoba s invaliditetom u ukupnoj populaciji, uključujući i one s ratnim uzrocima. To predstavlja 21,3% od broja osoba starijih od 65 godina. Udio osoba s invaliditetom u zagrebačkoj populaciji starijoj od 65 godina iznosi 23%.

Zato udio invalidnih osoba od 56% u židovskoj starijoj populaciji prema provedenoj anketi ukazuje na zabrinjavajuće visok udio osoba s problemima pokretljivosti.

Možda bi došlo do smanjivanja tog broja, uzimanjem u obzir medicinske dokumentacije, stupnja i težine invalidnosti, no treba uzeti u obzir da su neke od ispitanih osoba bile izložene teškim uvjetima u vrijeme Holokausta što je ostavilo i posljedice. Osim toga osobe s najtežim zdravstvenim problemima najčešće se nalaze u Židovskom staračkom domu Lavoslav Schwarz u Zagrebu.

Tablica 54. Osobe s invaliditetom starije od 65 godina prema fizičkoj pokretljivosti (N=129)

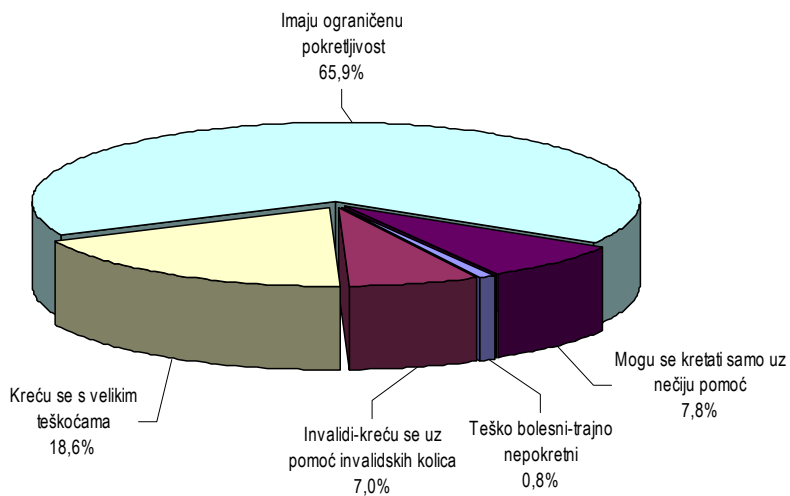
	Muškarci		Žene		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Teško bolesni-trajno nepokretni	0	0	1	1,0	1	0,8
Invalidi-kreću se uz pomoć invalidskih kolica	5	13,5	4	4,0	9	7,0
Kreću se s velikim teškoćama	5	13,5	19	21,0	24	18,5
Imaju ograničenu pokretljivost	27	73,0	58	63,0	85	66,0
Mogu se kretati samo uz nečiju pomoć	0	0	10	11,0	10	7,7
Ukupan broj osoba s problemima pokretljivosti	37	100,0	92	100,0	129	100,0
Postotak od ukupnog broja ispitanika (230)	46		61		56%	

Izvor: Anketna istraživačkog i dokumentacijskog centra Židovske općine Zagreb, 2005.

Prema provedenoj anketi dobiveni su slijedeći rezultati o stanju fizičke pokretljivosti starije populacije (Tabl. 40):

- trajno nepokretnih osoba bilo je 0,8%;
- invalida (koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica) bilo je 7%;
- osoba koje se kreću s velikim teškoćama ima 18,5%;
- onih s trajno ograničenom pokretljivosti bilo je najviše i to 66% a;
- oni koji se kreću samo uz pomoć druge osobe ima 7,7%.

Uspoređuju li se podaci o fizičkoj pokretljivosti starijih invalidnih osoba prema spolu kod židovske populacije, za razliku od iste na razini Hrvatske, udio je žena s ovim problemima znatno veći (61%) nego kod muškaraca (46%).



Sl .70. Udio Židova starijih od 65. godina s invaliditetom prema fizičkoj pokretljivosti

Tablica 55. Invalidne osobe prema uzroku invalidnosti, spolu, fizičkoj pokretljivosti i populaciji Zagreba starijoj od 65 godina , prema popisu 2001.

	Spol	Ukupno	Fizička pokretljivost invalidne osobe				od toga stariji od 65 godina
			sasvim pokretan	trajno ograničeno pokretan uz pomoć štapa, štaka ili hodalice	trajno ograničeno pokretan uz pomoć invalidskih kolica	trajno nepokretan	
Invalidne osobe	sv.	80 119	63 582	13 446	1 251	1 840	26 618
	m	40 970	33 880	5 855	586	649	11 326
	ž	39 149	29 702	7 591	665	1 191	15 292
Uzrok invalidnosti:							
od rođenja	sv.	3 995	3 205	475	162	153	294
	m	2 088	1 713	207	86	82	82
	ž	1 907	1 492	268	76	71	212
drugi svjetski rat i njegove posljedice	sv.	2 314	1 628	627	30	29	2 096
	m	1 751	1 260	446	22	23	1 587
	ž	563	368	181	8	6	509
domovinski rat i njegove posljedice	sv.	6 859	6 170	600	62	27	153
	m	6 526	5 890	552	60	24	99
	ž	333	280	48	2	3	54
invalid rada	sv.	22 251	19 396	2 700	70	85	7 164
	m	11 560	10 047	1 427	47	39	3 629
	ž	10 691	9 349	1 273	23	46	3 535
bolest	sv.	36 615	26 988	7 497	760	1 370	14 626
	m	14 580	11 356	2 551	272	401	4 949
	ž	22 035	15 632	4 946	488	969	9 677
prometna nesreća	sv.	4 219	3 336	761	73	49	941
	m	2 480	1 983	420	46	31	498
	ž	1 739	1 353	341	27	18	443
ostalo	sv.	3 866	2 859	786	94	127	1 344
	m	1 985	1 631	252	53	49	482
	ž	1 881	1 228	534	41	78	862

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Invalidne osobe prema uzroku invalidnosti, spolu i fizičkoj pokretljivosti, po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, 2002.

Grad Zagreb je prema podacima posljednjeg popisa imao 80 119 invalidnih osoba što čini 10,3% ukupnog stanovništva i predstavlja

iznad prosječni udio osoba s invaliditetom u Hrvatskoj. Od toga je najveći broj (63 582) i udio (79,3%) bio sasvim pokretnih.

Od ovog posljednjeg broja najveći je udio invalida zbog bolesti (uglavnom stariji od 65 g.), zatim invalida rada, invalidi s posljedicama iz Domovinskog rata i drugi

Trajno ograničeno pokretnih invalida u Zagrebu koji se kreću uz pomoć različitih invalidskih pomagala bilo je 16,8%, onih koji se kreću samo uz pomoć invalidskih kolica 1,6% a trajno nepokretnih 2,2%. (Tabl. 41.).

Prema tome, u Zagrebu je broj invalida starije dobi iznosio 26. 618 ili 33,2% od ukupnog broja invalidnih osoba, što znači da se na uzorku židovskih ispitanika pokazuje znatno veći udio osoba s problemima invaliditeta i pokretljivosti (56%).

Treba uzeti u obzir činjenicu da se u istraživanom uzorku Židovske općine, osoba starijih od 65 godina, nalazi i veliki broj vrlo starih osoba - 75 i više godina (oko 20% ukupne židovske populacije) pa se može očekivati da su njihove poteškoće u pokretljivosti veće.

S obzirom na visoku razinu pojavnosti osoba s invaliditetom i problemima pokretljivosti starije populacije Židova u Zagrebu, podaci provedene ankete mogu biti korisni u vođenju organizirane brige Židovske općine u Zagrebu o svojim starijim članovima. Posebnu pozornost treba posvetiti sasvim nepokretnim i ograničeno pokretnim samcima starije životne dobi.

Melita Švob

Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu

Židovi Hrvatske su u relativno visokom postotku (7% židovske populacije) sudjelovali u NOB-u, iako im je odlazak u «partizane» ili na «oslobođeni teritorij» bio otežan zbog rasnih zakona koji su proglašeni odmah nakon osnivanja NDH. Židovi su isključeni iz državljanstva, političkog, gospodarskog i kulturnog života zemlje i izloženi nemilosrdnoj pljački i progonu. Njihovo kretanje je bilo ograničeno i strogo kontrolirano ne samo od ustaša već i od Gestapa, što je onemogućavalo aktivnosti, povezivanje ili bijeg.

Židovi su bili među prvima koji su u NDH uhapšeni ili poslani u logore, jer su ustaše imali sve podatke "sumnjivih" osoba, osobito o Židovima koji su bili članovi KPJ, SKOJ-a³ sindikata ili nekih drugih «lijevih» organizacija. No osim članova KPJ i SKOJ-a, te dobrovoljaca u španjolskom ratu⁴, na udaru su bili i članovi židovskih omladinskih društava, osobito Hašomer Hacaira⁵ i Makabija, članovi sindikata URSS-a (iako je raspušten), SBOTIČ-a, te B'nei Brita, i cionističkih organizacija⁶.

Već je «Mačekova straža» neposredno prije osnivanja NDH, u noći od 30. na 31. ožujak 1941. uhapsila revolucionare i komuniste i zatim ih predala ustašama koji su ih zatvorili u logor Kerestinec. Iz logora

³ U predratnom revolucionarnom pokretu sudjelovao je znatan broj Židova te je poznato da je Sud za zaštitu države (Jugoslavije) osudio 20 Židova na «robiju», a 9 na zatvor.

⁴ Bilo je 39 Židova sudionika u španjolskom ratu.

⁵ U Hašomer hacairu veliki su utjecaj imali Pavle Wertheim, Artur Keršner, Magda Bošković, Ivo Levi, Ivica Švarc i drugi

⁶ Interesantna je činjenica da su «lijevo» orijentirani omladinci (članovi SKOJ-a) željeli preuzeti vodstvo u organizacijama koje su vodili cionisti npr. u Židovskoj menzi i Akademskom potpornom društvu u Zagrebu, što im je uspjelo oko 1933. godine

Kerestinec je organiziran proboj (u noći od 13 na 14. srpanj 1941) u kojem je poginulo i 19 Židova. Preostali zatvorenici su, nakon toga, prebačeni u logore Gospić i Pag gdje su ubijeni, među njima i Miroslav Brichta, Mila Erceg, Jula Weiner, Dora Vinski-Mayer, Edita Goldberger, Vera Klein, Ernest Goldstein, Galja Korporić, Dragan Mautner, Velji Blivajs (Bleiweiss) i drugi.

Već su 27. svibnja 1941. uhapšeni židovski omladinci (165) i poslani na «rad» u logor Danicu kraj Koprivnice i zatim u Gospić i Jadovno na Velebitu gdje su ubrzo ubijeni. Među njima Romano spominje slijedeće «aktiviste»: Alel Savić (Schwarz), Ivan Braun, Petar Gottlieb, Aleksandar Hirschl, Sam Hochberger (vidi listu ubijenih u Jadovnu)

Kada je u srpnju 1941. u Hrvatskoj započeo organizirani otpor protiv fašizma, dobar dio Židova sposobnih za borbu bio je već otpremljen u logore ili ubijen⁷. Židovi su bili taoci koji su streljani za odmazdu za bilo koju akciju ili diverziju. Zbog navedenih razloga relativno je mali broj Židova koji su otišli u NOB već 1941. godine, i većina ih je poginula.

Prema J. Romanu, u 1941. godini su 72 hrvatska Židova sudjelovala u NOV (poginulo 40), od toga bilo je iz Zagreba 40 (poginulo 33). U NOP-u je 1941. sudjelovalo 116 Židova Hrvatske (poginulo 96) od toga je 60 bilo iz Zagreba (46 poginulo).

Kada se analiziraju podaci o učešću Židova sa teritorija nekadašnje Jugoslavije, postoje slijedeći podaci:

U NOB-u je sudjelovalo 4.556 jugoslavenskih Židova i to 2.897 kao borci u NOV (Narodno-oslobodilačkoj vojsci) od kojih je poginulo 720. U NOP-u (Narodno-oslobodilački pokret) sudjelovalo je i 1.569 od kojih je 599 stradalo⁸. Iz Hrvatske je u NOB-u sudjelovalo 1.737 Židova od kojih je 325 poginulo.

⁷ Goldstein, Slavko. Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu. U Antisemitizam, holokaust, antifašizam, Zagreb, 1996.

⁸ Romano, Jaša: Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata, Beograd, 1980

Ukupno je među preživjelim Židovima 26 nosilaca «Partizanske Spomenice 1941» (iz Zagreba 17) i 4 narodna heroja: Robert Domani, Ilija Engel Andžić, Pavle Pap i Adolf Steinberger.

Od početka 1942. godine do rujna 1943. priključilo se NOR-u 266 Židova iz Hrvatske i Slavonije (poginuo 61), iz Dalmacije 22 (poginulo 6) i iz Hrvatskom Primorja 6 (poginulo 2). U 1942. godini partizanima se pridružilo i 28 liječnika⁹ koji su upućeni u Bosnu na suzbijanje endemskog sifilisa, te 30 bjegunaca iz ustaških logora. U listi liječnika Židova, učesnika NOB-a¹⁰ iz rada B. Belicze i S.Jevtović nalaze se 152 imena. Citirana je i posebna lista sa 144 imena liječnika učesnika NOR-a i lista od 108 liječnika koji su stradali kao žrtve fašističkog terora (uglavnom u logorima) iz rada J. Romana¹¹

U tabeli, u knjizi Romana, na str 281, pokazani podaci o učesnicima NOB-a prema mjestu u kojem su živjeli prije početka rata, iako se većina njih uključila u NOR kada su bili u izbjeglištvu u Talijanskoj zoni. Tako je iz Splita bilo 52 Židova ali su 36 od njih bili izbjeglice, a to vrijedi i za i 20 omladinaca konfiniranih na Korčuli.

Židovi koji su uspjeli pobjeći iz NDH gdje su vladali ustaše, u područje gdje su vladali Talijani (Talijanske Zone I. i Zonu II.) su bili internirani u talijanske logore za civile u kojima su se nalazili do kapitulacije Italije (rujan 1943).

⁹⁹ Prema pisanju J. Romana, na inicijativu dr. Ivana Raguza (BiH) iz Hrvatske je upućeno u Bosnu na suzbijanje endemskog sifilisa 68 liječnika, 1 farmaceut, 1 inženjer i 1 student medicine. Njima se pridružilo i 12 liječnika iz Bosne i Hercegovine. Od ukupno 83 osobe uključene u ekipu, partizanima se priključilo njih 64, a 7 je ubijeno ili stradalo u logorima.

Prema pisanju I. Goldsteina (2001), koji citira dr.Samuela Deutscha, učesnika u akciji suzbijanja endemskog sifilisa, cijela akcija je smišljena od dr. Ante Vuletića i dr. Miroslava Schlesingera kako bi se spasili liječnici i njihove obitelji. Od Ministarstva zdravstva NDH bilo je anagažirano 76 židovskih liječnika od toga 12 žena.Liječnici su dobili obećanje da se njihove najuže obitelji biti zaštićene, čega se , međutim, ustaše nisu uvijek pridržavale.

Neki su liječnici dobili dozvolu da u Bosnu odu i njihove obitelji.

¹⁰ Belicza Biserka i Jevtović Saša: Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu.uDva stoljeća povijesti i kulture Židova u zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998.

¹¹ Romano, J.: Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941-1945. Žrtve fašističkog terora . Zbornik 2. Studije i građa o ičešću jevreja u narodnooslobodilačkom ratu, Beograd 1973.

Za to su vrijeme gotovo svi Židovi iz područja NDH u kojem su vladali ustaše već bili poslani u logore i dobrim dijelom ubijeni. Posljednja deportacija iz Zagreba bila je u svibnju 1943, kada se Židove predalo Nijemcima i poslalo u Auschwitz. Od rujna 1943. do kraja rata pridružio se NOB-u najveći broj Židova (1.203 iz Hrvatske i 868 iz Bosne i Hercegovine¹²) i to pretežito onih koji su se spasili u talijanskim zonama I i II.

Potrebno je objasniti položaj Židova u NDH pod talijanskom vlašću (zona I. i II.)

Talijanske Zone I. i II. nastale su sporazumom između Musolinija i Pavelića¹³ koji je postignut 18. svibnja 1941, a odnosio se na teritoriju Dalmacije, dijela Hrvatskog Primorja i priobalne otoke. Postojale su razlike u ovlastima Talijana u te dvije zone pa je i položaj židovskih izbjeglica u njima bio je različit. U zoni I. nije bilo stroge primjene rasnih zakona (iako ih je i Italija donijela). U Zoni II. su Ustaše primjenjivali zakone NDH protiv Židova i u prvo se vrijeme Talijani nisu miješali u progone. Romano smatra da se stav Talijana promijenio nakon strašnog masakra koji su ustaše provodili u svojim logorima na otoku Pagu (Slano i Metajna).

U zoni I, koju je Italija anektirala¹⁴, bilo je područje Riječke pokrajine (Sušak i zaleđe), svi otoci Hrvatskog Primorja (osim otoka Paga), područje od Splita do Novigrada s otocima (osim Brača i Hvara) te Boka Kotorska. U zoni II su bili otoci Pag, Brač i Hvar kao i područje iza Zone I, do granične linije: Vinica- Plitvički Leskovac- Plješivica- Šator-Malovan- Prenj- Troglav. U toj zoni su se nalazili Dubrovnik, Makarska, Herceg-Novi, Crikvenica, Kraljevica, Novi Vinodol, Senj, i Selce.

Komanda 2 talijanske armije¹⁵ naredila je da se Židovi koji se nalaze u Zoni II interniraju u posebne logore (neki smatraju zbog

¹² Goldstein Ivo. Holokaust u Zagrebu, 2001, str 520.

¹³ Ta je podjela izvršena prema planu Njemačke vrhovne komande od 12. travnja 1941. (Jaša Romano *Jevreji u logoru na Rabu i njihovo uključivanje u narodnooslobodilački rat*,

¹⁴ U zoni I. su Talijani imali i civilnu i vojnu vlast, a u Zoni II su Talijani imali vojnu, a NDH (ustaše) civilnu vlast.

¹⁵ Akt pod brojem 7037 od 27.6 1941

toga da zaštite Židove od ustaša koji su stalno zahtijevali da im ih predaju

Osnovani su talijanski logori . Ukupno je u navedenim logorima bilo 2.554, a prema drugim izvorima 2.661 Židov.:

Dubrovački logor (u mjestima Kupari, Srebreno, Mlini, Gruž i otok Lopud). Na Lopudu su internirci smješteni u bivšim hotelima «Grand», «Glavović» i «Pracat» (oko 400-600?). Logor u Kuparima bio je u zgradi hotela «Kupari». Bilo je oko 1.000 interniraca, pretežno iz Bosne i 117 izbjeglica koji su ranije bili smješteni u Gackom. Logor u Gružu bio je u bivšem hoteku «Vreg» sa Židovima iz Dubrovnika i okolice (oko 100). Ukupno je u Dubrovačkom logoru bilo oko 1.700 interniraca, pretežno iz Bosne i Hercegovine (koja je zajedno sa Hrvatskom sačinjavala NDH).

Logor u Kraljevici je primio Židovske izbjeglice iz Crikvenice, Novog, Hreljina, Selca, Senja, Kraljevice , Skrada, Moravica i Ogulina, koji su većinom bili porijeklom iz Hrvatske i Slavonije, ali je bilo i emigranata iz Mađarske, Austrije, Njemačke i Čehoslovačke. Ukupno je, prema službenim podacima u logoru Krajevica bilo internirano 1172 Židova.

U logoru na otoku Braču bilo je 211 Židova, smještenih u mjestima Sumartin i Postire Supetar i Bol¹⁶. Tu su smješteni i izbjeglice koji su se bili sklonili u Knin i Drniš.

U logoru na otoku Hvaru bilo je 404 interniranih Židova koji su smješteni u nekoliko zgrada koje su čuvali karabinjeri. To su bili izbjeglice koji su se ranije sklonili u Metković, a porijeklom su bili iz Mostara i Sarajeva.

U tim su logorima Talijani uglavnom dozvolili organizaciju unutrašnjeg reda i života u logoru od strane interniraca, te su izabrani odbori koji su zastupali interese logoraša pred talijanskom vojnom komandom.

¹⁶ Svoj boravak u logoru opisao je Danko Samokovlija, *Dolar na dan (A Dollar a Day)* Beograd, Sarajevo, Zagreb, 1956.

U najvećem logoru, u Kraljevici, izgleda da su bili i najteži uvjeti. Talijanska komanda je za predstavnike logoraša odredila dr. Milana Vranića, Hermana Schosbergera i Artura Lotke.

Iako su uvjeti stanovanja, higijene i ishrane bili teški, ipak su Židovi uspjeli (samo) organizirati život u logorima. Za poboljšanje ishrane su logoraši osnovali posebni odbor (dr. Leo Roter, Bogdan Weiss, Aleksandar Piliš, Aron Berger, Dragica Frank i Jakov Glied). Zdravstvenu zaštitu u logoru Kraljevica su preuzeli Talijani i osnovali ambulantu sa tri liječnika, ali su i logoraši sami osnovali svoju apoteku (vodili su je magistri: Milan Eisenstein, Anka Leitner i Ivan Berkeš) koji su apoteku uspjeli prebaciti i u logor na otoku Rabu, međutim, tamo im je bila oduzeta od logorske uprave.

U logoru je organizirano školovanje, tečajevi jezika, krojenja, zbor i orkestar (Franjo Nadaši, Miroslav Luncer i Bruno Prister) a dr. Ivan Berkeš je organizirao marionetsko kazalište za djecu.

Oni Židovi koji su se od početka nalazili u zoni I. (Split, Korčula,¹⁷ Vela Luka) nisu bili prebačeni u logor na Rabu.

U Splitu je pobjeglo oko 3.000 izbjeglica većinom iz Bosne, ali i iz Hrvatske. Židovi su u Splitu imali razna ograničenja kao npr. Odredba od 27.7.1941. o zabrani posjeta javnim lokalima i kupalištima, obavezno su morali prijaviti imovinu, a u kolovozu je zabranjen upis židovske djece u škole. 12. lipnja 1942. grupa «crnokošuljaša», domaćih fašista, je provalila u splitsaku sinagogu, napala prisutne koji su se molili (povređeno je oko 50 osoba), demolirala sinagogu i spalila knjige i dokumente. Pljačkane su židovske radnje i stanovi.

17

Iseljeno je oko 400 izbjeglica u **Korčulu i Velu Luku** (i dio u Italiju), a kasnije su na Korčulu stigli i drugi internirci (ukupno oko 2.000) i o njima je vodila brigu Splitska Židovska općina. Nakon kapitulacije Italije dobili su dozvolu da se evakuiraju u Italiju prije dolaska Nijemaca na otok (23.12.1943). **Korčula** je bio prvi prolazni logor za Židovske izbjeglice (Duško Kečkemet *Tranzit Camps for Jews in Areas under Italian occupation*). O logoru na Korčuli su pisali: A. Mošić, *Konfinacija na Korčuli, Jevreji u Korčuli i Veloj Luci od leta 1941 do jeseni 1943*, Beograd 1983 i Zvonko Maričić, *Luka Spasa: Židovi u Veloj Luci od 1937. do 1943*. Matica hrvatska Vela Luka 2002. Majer Altarac i Eli Altarac: *Jevrejski konfinirci u Korčuli i njihovo učešće u NOP*. Zbornik: Sjećanja jedne generacije, Grad Korčula 1900-1946, Korčula 1990. i drugi.

Već su prije kapitulacije Italije Židovi Splita prišli partizanima, a starije, bolesne i djecu su prebacili do Visa i kasnije u Italiju (Bari). Židovi koji su ostali u Splitu morali su se prijaviti odmah nakon ulaska Nijemaca (27.9.1943) u Split, zatim su muškarci zatvoreni u zatvor na Gričama gdje su prisilno radili. U Splitu su oduzeti su stanovi, zatvorene židovske trgovine. U listopadu 1943. su uhapšeni svi Židovi stariji od 60 godina, a u noći od 12. na 13. listopada su uhapšene žene i djeca. Muškarci su brodom odvedeni do Metkovića i zatim u logore «Sajmište» u Zemunu i kasnije u Auschwitz. Žene i djeca su kamionima preko Imotskog odvedeni u Jasenovac. Ukupno je stradalo oko 120 splitskih Židova. Židovska općina u Splitu i njezin predsjednik Viktor Morpurgo pomogli su tisućama izbjeglica.

Židovi Rijeke i Istre su odvedeni u Auschwitz 1944. godine.

Logor na otoku Rabu.

Početakom 1943. (kada se već mijenjala situacija na ratištima) Talijanska vrhovna komada je donijela odluku da se Židovi iz logora u Zoni II, prebace u Zonu I, u logor na otoku Rabu. Prva grupa od 110 interniraca iz Dubrovačkog logora ¹⁸ stigla je u logor na otoku Rabu 28. svibnja 1943. U 11 transporta, koji su slijedili između 19. lipnja i 21. srpnja 1943. prebačeno je 2.353 osobe (1.064 muškarca, 982 žene i 307 djece).

O ukupnom broju interniraca u logoru na Rabu, koji je nosio naziv «Campo di concentramento per internati civili di guerra Arbe», postoje različite procjene. Neki dokumenti spominju 3.600, a pronađena je i lista sa 3.366 imena (bez 211 osoba koje su samoinicijativno otišle u Italiju nakon oslobođenja logora). U logoru je bilo 14,9% djece do 15 godina, 38,1% muškaraca i 47,0% žena¹⁹.

¹⁸ Narcisa Lengel Krizman *Destiny of Jewish survivors from the Rab concentration camp 1943* 1945. U: *Voice*, Židovska općina Zagreb, 1998 str 67 ;

¹⁹ Romano

Već prije dolaska Židova postojao je logor na Rabu²⁰ za oko 13.000 Slovenskih rodoljuba interniranih sa područja Slovenije koje je okupirala Italija. Logor je čuvala talijanska vojna komanda na Rabu, bio je ograđen bodljikavom žicom, sa stražarskim kulama i reflektorima. Komandant logora bio je Vivenzo Cuiuli. Uvjeti u Slovenskom logoru su bili teški te se pretpostavlja da je umrlo mnogo osoba od gladi, bolesti pa i zlostavljanja.

Logor za Židove osnovan je krajem svibnja 1943. i bio je odvojen od Slovenskog logora te se nastojalo spriječiti kontakte između ta dva logora (straže, žica itd.).

Židovi su u logoru na Rabu smješteni u dvije vrste objekata: zidane zgrade (Dubrovački logor) i montažne drvene barake (Logor Kraljevica), koji su također bili odvojeni. Pri dolasku je logorašima oduzet novac, koji je trebao biti «deponiran» u kasi koja se čuvala u Upravi logora. Zdravstvenu službu su za logoraše organizirali Talijani, koji su osim logorske ambulante otvorili u mjestu Rab logorsku bolnicu²¹. Ipak je u toku dva mjeseca, koliko je logor postojalo umrlo 11 logoraša.

Nakon oslobođenja logora i evakuacije interniraca, na Rabu su ostale 204 osobe koje najčešće zbog bolesti i starosti nisu otišle dalje. Nakon dolaska Nijemaca na Rab, oni su 22. ožujka 1944. odvedeni u logor Auschwitz.

Već su i u logorima, iz kojih su dovedeni Židovi na Rab, postojale organizacije logoraša i njihova povezanost sa NOB.

U Dubrovačkom logoru su aktivisti bili Evald Erlih, Viktor Hajon i Ivan Kraft koji su bili povezani sa NOO na Lopudu²². Na Braču je predstavnik bio Franjo Špicer (Ervin Šinko). Povezali su se sa

²⁰ Osnovan u mjesecu srpnju 1942.

²¹ Bolnica je bila smještena u zgradama bivših hotela »Adria» i »Imperial». U bolnici su radili samo talijanski liječnici, iako je i među internircima bilo liječnika.

²² A. Kamhi- M. Levinger, *Pokret otpora među Jevrejima Bosne i Hercegovine interniranim na Lopudu i Rabu*. Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u BiH, Sarajevo, 1966.

partijskom organizacijom u mjestu Selca na Braču. Vlado Salcberger je u logoru uređivao «Zidne novine» koje su bile informativnog karaktera. Na Hvaru je postojao (ilegalni) NOO (Narodno-oslobodilački odbor): Marcel-Marci Weiss, Jozef Albahari-Čučo, Ela Samakovlija, Bianca Beba Samakovlija,²³ i Moric-Moco Kampos. Iz logora je pobjeglo 15 židovskih omladinaca i pridružilo se partizanima.

U logoru Kraljevica su bili aktivisti dr. Hinko Gotlieb, dr. Aleksandar Goldstein, prof. Bruno Prister, dr. Ivan Berkeš, ing. Pavle Ungar i Ladislav Seke. U omladinskoj grupi su bili Danko Nahmijas, Zlatko Vamošer, Vlatka Vajs (Weiss), Dragica Vajnberger (Weinberger), Ivo Šoten i drugi. Čak je bila formirana (u tajnosti) četa od 50 omladinaca²⁴ koji su uvježbavani za kasnije akcije. Oni su se povezali sa organizacijom u mjestu Tuhobići.

Prema pisanju Romana, od rujna 1943. do kraja rata u NOV je pristupilo 1.930 Židova od kojih je poginulo 169; u NOP 695 Židova od kojih je poginulo 48. U tabeli (str.289) se nalaze podaci o tome gdje su živjeli prije rata: Dalmacija (132), Hrvatska i Slavonija (1.024) i Hrvatsko Primorje (24).

Najveći broj židovskih učesnika NOB-a u 1943. bilo je nakon kapitulacije Italije (u rujnu 1943.). Tada je organizirana i posebna vojna jedinica sastavljena samo od Židova: «Židovski bataljun» kojeg su osnovali zatvorenici logora na Rabu, nakon što su sami oslobodili logor i zarobili oružje i municiju od Talijana.

Već su ranije bile pripreme za oslobođenje, organizirani su Narodno oslobodilački odbori i u Dubrovačkom i u Kraljevičkom dijelu logora. Stupili su u vezu (iako je bilo zabranjeno) sa Komitetom

²³ Grupa omladinaca se pripremala za odlazak u partizane, ali su njihov odlazak osujetili Talijani. Ela i Beba Samakovlija su bile uhapšene i kasnije prebačene na Rab. Samo su dvojica tada uspjela pobjeći u partizane, a to je kasnije uspjelo još 15 omladinaca.

²⁴ Iskoristio se požar u logorskoj kuhinji (Romano str 21) da se osnuje «Vatrogasna četa» čiji je komandir bio Weiss. Četa je redovito vježbala i kasnije se, nakon oslobođenja logora na Rabu, uključila u NOB.

slovenskog logora (Jože Jurančič) te su zajedno napravili plan za oslobođenje logora. Logor je oslobođen 8. rujna 1943 (neki navode datum 7. rujna 1943). Na mitingu u slovenskom dijelu logora upućen je poziv za oslobođenje logora i «masa» logoraša je krenula prema izlazu iz logora gdje je talijanska straža razoružana i logoraši su preuzeli stražu. Komandant logora Cuiuli pozvao je predstavnike logoraša i nije pristao razoružati svoje vojnike i oružje predati internirnicima, te su to oni sami učinili 11. rujna. Zatvoren je komandant Cuiuli²⁵ i tada su svi Talijani predali oružje²⁶.

Već 9. rujna formirane su vojne jedinice: Židovski rapski bataljun i 4 bataljuna iz slovenskog dijela logora; oni su ujedinjeni u Rabsku brigadu. Židovski bataljun bio je «peti židovski bataljun Rapske brigade». Za komandanta Židovskog bataljuna izabran je David-Dača Kabiljo, za zamjenika Miko Salom, a politički komesar bio je Evald Erlih. Bataljun se sastojao od tri čete, a svaka četa od tri voda. Komandir prve čete bio je Joži Kabiljo, 2. čete Marcel-Marci Vajs, a 3. čete Moric-Moco Kampos. Komandir sanitetskog voda bila je Ela Samakovlija, a sačinjavalo ga je 23 bolničarki i bolničara, 4 liječnika, 3 farmaceuta, 2 zubara, 4 studenta medicine i 4 studenta farmacije.

Židovski bataljun imao je 244 borca i sanitetsku jedinicu. No točan broj boraca bio je predmet mnogih diskusija pa čak i od onih koji su sami sudjelovali u njemu. Osnovni sastav bataljuna činila je Omladinska četa (oko 150) koja je bila organizirana u srpnju 1943. i redovno održavala vježbe.

U bataljun je priključeno i 17 omladinaca iz Sarajeva koji su nakon neuspjelog pokušaja da se u jesen 1941. uključe u Kalinovački partizanski odred, pobjegli u Dalmaciju gdje su ih prebacili u logor na

²⁵ Prebačen je iz zatvora zajedno s Rabskom brigadom na kopno i trebalo mu se suditi u Sloveniji. Međutim on je napravio samoubojstvo 18.9.1943.

²⁶ Oduzeto je oko 2.000 pušaka, 15 mitraljeza i 6 topova

Rabu. Najveći broj borava bili su intelektualci i zanatlije²⁷ (vidi Romano str 32)

Rabska brigada (Židovski i Slovenski bataljuni) je stupila u vezu sa Glavnim štabom Hrvatske u Otočcu kamo je otišla delegacija u sastavu Franc Drenovac, Jože Valentinčič i Viktor Hajon.

Židovski bataljun se prebacio brodom «Senj» u Novi Vinodolski 17.9.1943 i krenuo prema prema selu Brlog (u blizini Otočca) gdje je stigao 18.9., zatim za Premišalj i dalje te je 2.10. stigao u selo Lipa, u blizini Generalskog Stola gdje je bilo sjedište 7. banijske divizije u koju su borci Židovskog bataljuna uključeni 3.10.1943. Židovski rapski bataljun rasformiran, zbog opasnosti po relativno neiskusne borce i zbog opasnosti da kao Židovi budu posebna meta nacista. Odluka je donesena 23.9.1943. kada su borci

bili u mjestu Brlog, nedaleko Otočca. Stoga je bataljun krenuo za Generalski Stol u sastav VII banijske divizije.

Prije rasformiranja Židovskog bataljuna²⁸ on je bio postrojen pred komandantom (Pavle Jakšič) i komesarom (Đuro Kladarin) Banijske divizije gdje su im održali govor.

Od 197 boraca uključenih u banijsku diviziju (imali su svoje oružje koje su bili zarobili od Talijana) poginulo je do kraja rata 36.

Okolo 60 omladinaca i omladinki u logoru na Rabu su pripremani za bolničare preko raznih kurseva koje su organizirali liječnici u logoru, osobito dr. Irma (Mici) Špicar-Šinko. U Židovski rapski bataljun je

²⁷ Romano str 32:zanatlija 56,učenika 50, službenika 42, studenata 28, domaćica 17, trgovaca 13, trgovačkih pomoćnika 13, tehničara 6, liječnika 4, inženjera 4, profesora 3, farmaceuta 3, pravnika 2, zubara (dentista) 2, «drogerista» 1.

²⁸ Osim Židovskog rapskog bataljuna psotojao je i «Jevrejski vod» od 22 omladinaca u sastavu Crnogorskog bataljuna 1.prekomorske brigade formirane u mjestu Karbonari (kod Barija) nakon kapitulacije Italije. Prebačeni su početkom prosinca 1943 na otok Korčulu gdje su u borbama s njemačkim desantnim jedinicima većina poginula. Preživjelih 7 boraca «Jevrejskog voda» je uključeno u I.proletersku deiviziju (Romano, str 37).

uključeno njih 23, a ostali u četiri slovenačka bataljuna²⁹. I liječnici i farmaceuti iz logora na Rabu su raspoređeni po jedinicama partizanske vojske. Bilo je 18 liječnika i 15 farmaceuta (osim onih u sastavu Židovskog rapskog bataljuna) koji su se 17.9.1943 prebacili brodom do Novog Vinodolskog gdje su ih dočekali predstavnici Glavnog Štaba i rasporedili u razne jedinice i (starije osobe) pozadinske zdravstvene ustanove. Poginula su dva farmaceuta, a jedan liječnik je umro u toku rata.

Od interniraca logora Rab 691 Židov se priključio oslobodilačkoj vojsci, od toga je 91 poginulo u ratu.

Veliki problem je predstavljala evakuacija ostalih interniraca, uglavnom žena i djece. U Otočac je otišla delegacija iz logora (dr. Gustav Jungwirth i ing. Andrija Mate). Oni su uz pomoć potpukovnika Fridricha i pukovnika Ilije Engela dobili odluku od Glavnog Štaba, (Gošnjak), da se internirci s Raba evakuiraju na oslobođeni teritorij Like Korduna i Banije i stavili na raspolaganje brodove (trabakule) i kamione za evakuaciju. Organiziran je odbor za evakuaciju : prof. Bruno Prister, dr. leo Singer, Valika Singer, dr. Aleksandar Goldstein, Franjo Špicer (Ervin Šinko), Viktor Hajon, Mirko Levinger in ing. Pavle Ungar.

Evakuacija prve, najbrojnije grupe krajem rujna i početkom listopada bila je najprije do Jablanca trabakulima i zatim prema planu ZAVNOH-a prevezena kamionima u Liku, Kordun i Baniju³⁰, Pokupje i manji broj u Gorski Kotar³¹ Druga grupa je evakuirana sredinom listopada. Romano pretpostavlja da je evakuirano 2.839 lica (Romano str 45).od evakuiranih lica se 316 odmah uključilo i partizansku vojsku, stradalo ih je 30. Ukupno se uključilo 691 logoraš u partizansku vojsku i 648 NOP tj.ukupno 1339 (mora se uzeti u obzir da je bilomeđu evakuiranima veliki broj djece i bolesnih osoba). Poginulo ih je u ratu 119. Uslovi preživljavanja na

²⁹ 35 bolničarski pristupilo je u 4 slovenačka bataljuna Rapske brigade (poginulo 3), a ostali u 6 9 35 ličku diviziju.

³⁰ Jedna manja grupa se izdvojila i ostala u Crikvenici, ali su ih 1944. Nijemci poslali u Auschwitz

³¹ Narcisa Lengel Krizman

oslobođenim teritorijama bili su teški, uz neprijateljske ofenzive i bombardiranja. Ipak je od ukupno 1.812 izbjeglica preživjelo je njih 1.671 ili preko 90%.

Židovski izbjeglice su pokušali otići u Italiju i zato su uputili molbu ZAVNOH-u. U Italiju (Bari) je otišao dr. Hinko Gotlieb koji u svojem pismu obavještava da su u Tel Avivu i Haifi pripremili dvije kompletne bolnice za prihvrat partizana. Pokušali su se priključiti evakuaciji ranjenika avionima Saveznika iz Topuskog. No Saveznici su dozvolili evakuaciju samo muškarcima starijim od 55 godina, ženama iznad 50 i djeci mlađoj od 14 godina. Ukupno je bilo 5 letova iz Topuskog u Bari kojima je evakuirano 775 djece, među njima samo 33 židovske djece. U kolovozu 1944 ZAVNOH je dobio odredbu da više ne šalje djecu u Italiju .

U Topuskom se našlo i mnogo Židova emigranata (koji su bili iz drugih zemalja i sklonili se u Hrvatsku) koji su osnovali svoj «Komitet za strane Židove», osobito su protestirali zbog uključenja u boračke redove, ili za rad. Ustanovljena je medicinska komisija koja je ustanovila da je od njih 330 bilo sposobno za rad 244.

Izbjeglice sa Raba su osnovale poseban odbor da pomogne nabavku odjeće i obuće (Maks Bihler, Aleksandar Piliš, Viktor Kohn, Jakica Baruch, Nikola Einzig, David Altarac, Joško Vizler, Andor Neuman i ing Ervin Hönigsfeld)i zbog toga su predstavnici otputovali u logor u Bariju. Prikupljena roba koja je stigla u Split nije se mogla prebaciti dalje i zbog toga su čak članovi odbora smijenjeni³² .

Sa Raba se 211 logoraša uspjelo prebaciti u Italiju, neki su kasnije otišli u Švicarsku, drugi u logor u Bariju, a dio su uhvatili Nijemci i poslali u Auschwitz.

Na Rabu su ostali samo oni (204) koji su izjavili da se neće evakuirati (zbog bolesti, starosti itd). Njih su Nijemci 22.ožujka 1944.

³² Topusko 30.4.1945.i izabrani su novi: Ilija Čerkovski, Rudolf Tauber,

Alma Furman i Hugo Volner, ali se zbog završetka rata ta prikupljena pomoć dijelom podijelila izbjeglicama u Splitu, a ostatak uputio u Beograd, u Savez općina koji se ponovno osnovao krajem 1944.

odvedeli najprije u Rijeku, zatim u zatvor u Trst, odakle su 28. ožujka 1944 teretnim vagonima odvedeni u Auschwitz³³ zajedno sa 330 Židova iz drugih područja, najviše Istre³⁴.

Pred sam kraj II. svjetskog rata, nakon bombardiranja u ožujku i travnju 1945, komandant koncentracijskog logora Jasenovac Vjekoslav-Maks Luburić je dao naredbu da se ubiju svi zatvorenici i da se logor sravni sa zemljom i zapali kako bi se sakrili tragovi strašnih zločina.

21. travnja 1945. bilo je još samo oko 760 žena na životu u ženskom dijelu logora Jasenovac. Njih su ustaše odveli na obalu rijeke Save i poubijali. Istog su dana preostale muškarce (njih 1.061) zatvorili u jednu zgradu. Grupa zatvorenika : Ante Bakotić, Čedomil Huber, Dragutin Škrgatić, Pavao Kulaš, dr. Kostić i drugi su napravili plan proboja iz logora. 22. travnja na znak Ante Bakotića (koji je ubijen u toj akciji) su zatvorenici navalili, ubili nekoliko stražara i oteli im oružje. Svi su bježali prema ogradi na kojoj su bile prerezane žice, a ustaše su pucali sa svih strana. U toj je akciji ubijeno mnogo zatvorenika, ali su ipak neki uspjeli pobjeći i pridružiti se partizanima.

I grupa zatvorenika iz logora «Kožara» (njih 167) je 22. travnja organizirala proboj. Organizatori su bili: Stanko Gačeša, Stojan Lapčević, Zahid Bukurević, Egon Berger. Albert Atijas-Zakić, Aco Danon, Leon Maestro i rabin Arnold Baš. Oni su napali stražu, prerezali žice na ogradi logora, i podmetnuli požar u radionicu. Preživjeli logoraši su se priključili partizanima.

Svake godine na dan proboja iz Jasenovca, 22. travnja, održava se komemoracija žrtvama koncentracijskog logora Jasenovac.

³³ Jedina preživjela je Edita Armut.

³⁴ Narcisa Lengel Krizman

MELITA ŠVOB

Razvoj ženskih općih i židovskih dobrotvornih organizacija

Uvod

Ženska dobrotvorna društva razvijaju se u Americi i Europi na početku XIX. stoljeća. U Hrvatskoj, kao i u cijeloj Habsburškoj Monarhiji, osnivaju se gospojinska i druga ženska dobrotvorna društva sredinom XIX. stoljeća. U razvoju ženskih društava postojale su razlike u njihovu karakteru, članstvu i ciljevima, ovisno o prilikama i okruženju u kojem su nastajala.

Dobrotvorna ženska društva u Hrvatskoj imala su, za razliku od sličnih društava u svijetu, u početku izrazito filantropski karakter i okupljala su žene raznih vjera i nacionalnosti. Tek su se kasnije razvila posebna nacionalna društva, društva pri političkim strankama ili organizacije s posebnim zadaćama.

U ovome radu prikazat ćemo: a) Razvoj općih i židovskih ženskih društava u svijetu, c) Razvoj ženskih društava u Hrvatskoj, b) Razvoj i rad židovskih ženskih organizacija u Hrvatskoj i Zagrebu.

a) *Razvoj ženskih društava u svijetu*

Prve dobrotvorne ženske organizacije, nastale na početku XIX. stoljeća, imale su katolički i protestantski religiozni karakter; za njih je dobročinstvo bilo pitanje »moralne korekcije« stanja u kojem se nalazilo sve više siromašnog stanovništva. Prve feminističke organizacije, koje se osnivaju u to vrijeme imale su čak antisemitski karakter. Tako je *National American Woman's Suffrage Association* (NAWSA) na svojoj konvenciji 1885. godine donijela rezoluciju u kojoj osuđuje dogmatizam u judaizmu kao »otrov« civilizacije koji paralizira humanost žena. U knjizi *Woman's Bible* Elisabeth Cady (1895.) iznose se slična negativna stajališta o judaizmu. Feministički

je pokret u svom početku dokazivao jednakost žena u kršćanstvu napadanjem judaizma kao izvora opresije žena. Antisemitizam i predrasude bile su tada uvjetovane i sve većom imigracijom istočnoeuropskih Židova u Ameriku.

Zbog toga se židovske ženske organizacije od samog početka razvijaju zasebno i židovske žene nisu se priključile drugim ženskim organizacijama.

Prvu žensku židovsku organizaciju osnovala je Rebecca Gratz 1819. godine u Americi: *The female Hebrew Benevolent Aid Society of Philadelphia* a 1838. je otvorila Nedjeljnu školu u koju su išli zajedno dječaci i djevojčice. U Europi je 1840. osnovano u Londonu *The Jewish Ladies Benevolent Loan Society* i *Ladies visiting Society* (Louise Rothschild).

Prvi kongres židovskih ženskih organizacija održan je 1893. godine u Cikagu i stvorena je *Nacional council of Jewish Women* (NCFW, koja i danas postoji) čiji je osnivač bila Hannah Greenbaum Solomon.

Rad židovskih ženskih organizacija određivali su problemi onoga doba. To je u prvome redu bio dolazak velikog broja židovskih izbjeglica u Ameriku i među njima djevojaka i žena. U Cikagu su osnovane organizacije: *Bureau of Personal Service for Russian Immigrants*, *Woman's Loan Society*, *Sabbath School for Girls* a taj su primjer slijedile i druge organizacije u Americi i Kanadi.

Interesantna je činjenica da se NCJW nije slagala s idejama cionizma koji se u to vrijeme počeo javljati, smatrajući da ima previše problema koje treba rješavati u vlastitim zajednicama. Osim toga, u to vrijeme reformirani Židovi u Americi smatrali su da nisu nacija i da nisu u egzilu nego da su religija kao i sve druge religije u Americi, a prihvaćanje cionističkih ideja bila bi nelojalnost prema novoj domovini, Americi. Ni židovske ženske organizacije u Europi, primjerice, snažna organizacija *Judischer Frauenbund (JDG)* u Njemačkoj na čelu s Berthom Pappenheim, nisu se slagale s cionizmom.

U Engleskoj je 1902. godine osnovana *Union of Jewish Women of England* koju je vodila pretežno aristokracija koja je željela pomoći svojim »sestrama«. Godine 1910. osnovana je u Francuskoj *Association pour la protection de jeunes file* (Eugene Simon).

Postepeno su se stvarali i učvršćivali kontakti između američkih i europskih ženskih organizacija, pogotovo što su bile zaokupljene istim problemom: pojavom prostitucije (»bijelo roblje«) među židovskim ženama-izbjeglicama iz Istočne Europe.

Problem prostitucije i velikog siromaštva židovskih žena na Istoku Europe, od kojih su mnoge postale *agunah* (napuštene žene) koje su ostavili i zaboravili njihovi muževi, emigranti u Ameriku, bio je dugo zataškavan u društvu. Ni židovske zajednice i organizacije nisu željele srušiti idealnu sliku o židovskoj ženi i majci, a postojao je i strah od povećanja antisemitizma pogotovo što su u trgovinu »bijelim robljem« bili umiješani i neki židovski posrednici.

Židovske i druge ženske organizacije osnivale su hotele i prihvatilišta za pridošle žene, organizirale pomoć i školovanje. U svim većim lukama i željezničkim centrima postojale su službe za prihvatanje, obavještavani su javnost i roditelji da ne nasjedaju primamljivim oglasima za zapošljavanje u zapadnim zemljama itd.

NCJW je u Americi tražila u službi za imigraciju liste s imenima svih žena i djevojaka starih od 14 do 35 godina. Samo između 1909. i 1911. (u vrijeme najveće imigracije) pomogle su 19.377 djevojaka, 4.020 žena i 6.427 djece.

Po ugledu na druge ženske organizacije koje su se udruživale, i židovske žene su na Konvenciji u Rimu, u svibnju 1914. godine stvorile *International Society of Jewish Women* koje je za predsjednicu izabralo Berthu Pappenheim iz Njemačke. Rad je nastavljen tek 1923. kad je održan Kongres u Beču (sudjelovale 23 zemlje) a 1929. godine održan je svjetski kongres židovskih žena u Hamburgu.

Osnovane su i druge židovske ženske organizacije kao *Wizo (Women's International Zionist Organization)* u Londonu 1920. godine i *Hadassah (Women's Zionist Orgaiuzatiou of America)* u Americi 1912. godine (Henrietta Szold).

Dok su židovske ženske organizacije u Europi, u vrijeme Drugoga svjetskog rata i holokausta uglavnom bile uništene, američke su ženske organizacije bile aktivne. Tražile su ekonomski bojkot Njemačke, sankcije za Italiju itd., a osobito su bile angažirane u stvaranju *German Jewish children's Aid*, organizacije koja je spasila stotine židovske djece iz Europe i smjestila ih u obitelji u Americi. Dok su još mogli pobjeći od nacizma, Židovi su po dolasku u Ameriku pomagani od dobrotvornih organizacija, npr., 8.100 u 1938. i 16.225 u 1939. godini.

Nakon rata počele su velike akcije i programi za pomoć Židovima u Europi (zajedno s IOINT-om), Židovima koji su preživjeli holokaust i koji su često migrirali dalje u Ameriku ili Palestinu.

U Parizu je 1949. godine osnovana (ponovnoj *International Council of Jewish Women*, ICJW, koja djeluje i danas te okuplja židovske ženske organizacije iz preko 40 zemalja svijeta i čiji smo i mi član.

b) Razvoj ženskih društava u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se sredinom XIX. stoljeća počinju osnivati ženska dobrotvorna društva. Tako je u Varaždinu 1828. godine osnovano društvo *Varaždinska složnost* (kasnije *Dobrotvorno društvo*), a u Zagrebu je 1855. godine osnovano društvo *Frauen Verein (Gospojinsko društvo)* koje se brinulo za štíćenike pjestovališta za siromašnu djecu koje se nalazilo u Samostanskoj ulici 17 (na inicijativu zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika).

Na čelu gospojinskog društva, kako je to tada bio običaj, bile su najuglednije predstavnice društvene elite: banica Sofija Jelačić i Sidonija Rubido rod. Erdody.

Društvo *Dobrotvor* s gospojinskom sekcijom, koja se brinula za siromašnu djecu Zagreba, osnovano je 1887. godine u Zagrebu na inicijativu Gjure Deželića.

Osnivaju se i organizacije za pomoć u školovanju žena kao, npr., *Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji*. Vremenom se neke ženske organizacije osnivaju pri političkim strankama. Tako *Gospojinski klub* (osnovan 1902.) mijenja 1918. godine svoje ime u *Kolo sestara SHS*.

Gospojinska se društva osnivaju u mnogim gradovima i mjestima Hrvatske. U Osijeku je 1885. godine grofica Franciska Pejačević utemeljila *Katoličko dobrotvorno društvo* za pomaganje nemoćnih staraca i siromašne djece. To je društvo organiziralo oporavak djece, osnovalo dječju sekciju i ferijalnu koloniju, otvorilo pučku kuhinju itd. U Požegi je *Odbor za pomoć bosansko-hercegovačkim izbjeglicama i ranjenim vojnicima* prerastao kasnije u *Dobrotvorno gospojinsko društvo* (1883.). U Vinkovcima je 1891. godine osnovano *Prvo vinkovačko gospojinsko društvo*, koje kasnije mijenja ime u *Hrvatska žena*. U Bjelovaru je 1894. godine osnovano *Gospojinsko dobrotvorno društvo* (predsjednica Faula Kukuljević pl. Sakcinski). U Slavanskom Brodu je *Gospojinsko društvo* osnovano 1895. godine sa predsjednicom D' Eli Apolonijom i tajnicom Ivanom Brlić-Mažuranić.

U Karlovcu je 1874. godine osnovan na inicijativu karlovačkih učitelja i učiteljica *Gospojinski odbor* koji je kasnije prerastao u društvo. Predsjednica je bila Ivana Turković, zatim grofica Salis-Seewis, barunica Vranyczany i dr.

Gospojinska dobrotvorna društva u prvo vrijeme okupljaju žene bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost, tek kasnije dolazi do osnivanja odvojenih katoličkih, pravoslavnih, židovskih i drugih gospojinskih društava (vidjeti popis društava). U gospojinska društva su bile učlanjene i židovske žene prije nego što su osnovale svoja židovska ženska društva.

Kao primjer takvoga općeg karaktera dobrotvornog društva možemo prikazati *Hrvatsko dobrotvorno društvo* u Križevcima koje je osnovano 1913. godine pod predsjedanjem Štefanije pl. Pomper. U Odboru nalazimo imena tada viđenijih gospođa u Križevcima, kao Olga Breyer iz poznate trgovačke židovske obitelji, Barica pl. Forko, Ljuba Kettig, Ivana Kern (supruga veterinara i bakteriologa), Ružica Margulit, Ljubica Lappaine, Miroslava Neumann (židovski trgovac), Mir-ja Strahinšćak, Ljubica pl. Vuchetich, a kasnije i Augusta Weisz (supruga poznatog liječnika), Marija Detoni, Ljuba Kobašević-Gold, Dragojla Sugh, Ida Hanžek i druge. Na skupštini *Gospojinskog društva* 1921. godine izabrana je za predsjednicu Vjera Breyer koja je utemeljila dječji vrtić u Križevcima (*Dječje sklonište*), uvela *Dan križevačke siročadi* (1929.) i organizirala mnoge druge akcije. Za to je dobila i odlikovanje zajedno s Ljubom Kobašević-Gold. Društvo je radilo sve do 1940. godine.

Gospojinska društva, kao i sve ostale društvene aktivnosti zamrle su u vrijeme Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.) kad rade samo podružnice Crvenog križa ili odbori za ratnu pripomoć. Iz takvih odbora nakon rata nastaju nova društva, primjerice, u Daruvaru društvo *Hrvatska žena* (1922.).

U Kraljevini SHS, a kasnije u Kraljevini Jugoslaviji gomilaju se socijalni problemi i nastaje potreba za osnivanjem brojnih dobrotvornih društava. Tako se između 1918. i 1931. godine u Zagrebu povećao broj društava od 181 na 549, među njima bilo je 31 žensko društvo.

Jedno od veoma uglednih i aktivnih društava bilo je i društvo *Hrvatska žena* sa sjedištem u Zagrebu (1921.). U predsjedništvu i Upravnom odboru okupila su se imena iz tadašnjeg društvenog i političkog života: Marija Radić (supruga Stjepana Radića), Jelka Basariček, Marija Kumičić i mnoge druge. Predsjednica je bila Zora pl. Trnski. Postojalo je i društvo *Katarina grofica Zrinska*, osnovano u Karlovcu 1919. godine. U Osijeku je 1927. također osnovano društvo

Hrvatska žena, a ubrzo i u cijeloj Hrvatskoj (Petrinji, Splitu, Hvaru, Đakovu, Valpovu, Delnicama, Čabru, Vrbovskom, Ludbregu, Varaždinu, Vinkovcima i drugim mjestima). Neka su stara ženska društva samo promijenila ime. Osnivaju se filijale društva *Hrvatska žena* i u dijaspori (Americi) i u Bosni i Hercegovini (Sarajevu). Društvo je povremeno zabranjivano pod optužbom da je nacionalističko. Društvo je likvidirano početkom Drugoga svjetskog rata, kad prestaju djelovati mnoga ženska društva, osobito židovska. Dana 17. listopada 1941. godine, osniva se *Ženska loza ustaškog pokreta*.

U međuratnom razdoblju razvijaju se i radnička ženska društva, ženska društva pri političkim strankama, kao, primjerice, *Hrvatska majka* u HSS-u 1938. godine. Godine 1928. osnovano je *Udruženje univerzitetski obrazovanih žena Jugoslavije*, a predsjednica je bila Paulina Lebl Abdala iz poznate beogradske židovske obitelji. U Dubrovniku je 1936. godine održan svjetski kongres *Internacionalnog ženskog saveza*. Tada je *jugoslavenski ženski savez*, koji je objedinjavao gotovo sva ženska društva, dao prijedlog za pisanje bibliografije ženskih pisaca. I u Zagrebu je osnovana sekcija *Udruženja univerzitetski obrazovanih žena*, koja je imala svoju juniorsku i seniorsku sekciju.

Počeli su izlaziti i specijalizirani ženski časopisi, primjerice *Ženski svijet*, list za pouku i zabavu, kao i druga ženska štampa.

Na prvom kongresu žena iz »cijelog kraljevstva SHS« u Beogradu, sudjelovale su izaslanice beogradskog *Jevrejskog ženskog društva*, društva *Dobrotvor* i zagrebačkih židovskih društava. U Strossmaerovom kalendaru za 1908. godinu nalazi se imenik gospojinskih društava u Hrvatskoj i Slavoniji.

Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj i Slavoniji				
Tekući broj	Ime društva	Utemeljen	Broj članova	Imovina
1.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Bjelovaru	1894.	120	9.930,37
2.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Djakovu	1876.	98	4.400,00
3.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Iloku			
4.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Koprivnici	1878.	105	4.046,00
5.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Osijeku			
6.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Požegi	1879.	120	
7.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Staroj Gradiški			
8.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Zlataru	1906.	72	
9.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Brodu na Savi			
10.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Daruvaru			
11.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Donjem Lapcu	1906.	25	
12.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Gospiću	1904.	92	2.323,09
13.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Irigu			
14.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Karlovcu			
15.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Karlovcima	1879.	150	4497,10
16.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Ogulinu			
17.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Pakracu	1896.	68	4.194,82
18.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Petrinji	1904.	67	389,28
19.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Staroj Pazovi	1904.	65	1.324,00
20.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Vinkovcima			
21.	Dobrotvorna zadruga Srkinja u Zemunu	1896.	58	
22.	Društvo evangeličkih gospodja u Zagrebu	1885.	58	1.469,93
23.	Gospojinsko društvo u Ogulinu			
24.	Gospojinsko društvo u Sušaku	1900.	105	7.219,22
25.	Gospojinsko društvo u Velikoj Gorici			
26.	Gospojinsko društvo »Sv. Vjekoslav« u Karlovcu	1875.	145	33.297,02
27.	Gospojinsko društvo za podupiranje uboge školske mladeži u Gospiću			
28.	Gospojinsko društvo za uzdržavanje pjestovališta u Zagrebu	1855.	124	78.905,98
29.	Gospojinski klub u Bakru	1900.	50	900,00
30.	Gospojinski klub u Zagrebu	1900.	85	
31.	Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo u Brodu na Savi	1893.	178	
32.	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Brodu na Savi			
33.	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Mitrovici			

34.	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Osijeku			
35.	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Rumi			
36.	izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Varaždinu			
37.	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Vukovaru	1861.	53	15.331,70
38.	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Zemunu			
39.	Izraelitična gospojinska zadruga u Vukovaru			
40.	Izraelitično gospojinsko humanitarno društvo u Pakracu	1898	42	3.242,54
41.	Osiječko izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Osijeku			
42.	Rimokatoličko dobrotvorno društvo u Mitrovici	1899.	92	4.393.00
43.	Rimokatolička dobrotvorna zadruga u Karlovcima			
44.	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Dalju			
45.	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Rumi			
46.	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Osijeku			
47.	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Rumi			
48.	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Vukovaru			
49.	Vinkovačko gospojinsko dobrotvorno društvo u Vinkovcima			
50.	Zagrebačka dobrotvorna zadruga Srpknja u Zagrebu			
51.	Zagrebačko izraelitično dobrotvorno društva <i>Jelene Prister</i> u Zagrebu	1887.	352	27,351,50
52.	Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu ženskima u Zagrebu	1900.	220	
53.	Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu	1900.	155	7.221,01
54.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Gospiću	1893.	108	782,47

c) Židovske ženske organizacije

Židovske ženske organizacije, najčešće pod imenom izraelsko gospojinsko društvo osnivaju se pri gotovo svim židovskim općinama u Hrvatskoj na kraju XIX. stoljeća, dakle u vrijeme razvoja sličnih organizacija u svijetu i u Hrvatskoj. Gospojinska društva su imala izrazito filantropski karakter i često su bila osnivana na inicijativu

rabina, učitelja ili viđenijih članova općina koji su davali i donacije za rad društava.

Ta su društva odigrala veliku ulogu u životu židovskih općina ne samo zato što su uspjela pomoći velikom broju potrebnih članova, osobito djece i staraca, već i stoga što su u općine donijele duh solidarnosti, suosjećanja i razumijevanja, duh židovske tradicije. Ta su društva svojim priredbama u dobrotvorne svrhe okupljala i promovirala brojne kulturne radnike, umjetnike i glazbenike ne samo u životu općina, već i u gradovima u kojima su djelovale, jer su te priredbe imale javni karakter.

Iako u to vrijeme žene nisu bile ravnopravni članovi općina i nisu bile zastupljene u rukovodećim tijelima, njihova je aktivnost u općinama bila značajna i poštovana. Kroz društveno koristan rad one su unaprijedile i svoje znanje i položaj, te izišle iz tradicionalne uloge židovske žene vezane samo za obitelj.

Vremenom ženska društva proširuju svoje aktivnosti, mijenjaju pristup problemima i način rada, osobito između dva svjetska rata.

Ovdje ćemo prikazati neka od najpoznatijih židovskih ženskih organizacija toga vremena.

Izraelsko gospojinsko društvo Jelena Prister

Izraelsko gospojinsko društvo osnovano je 1887. godine u Zagrebu uz osobitu darežljivost Eduarda Pristera (12.000 kruna) u spomen na svoju preminulu suprugu, te je stoga društvo dobilo njezino ime.

Pravilnik *Društva* odobrila je Kraljevska zemaljska vlada 1910. godine i prema tom pravilniku »osnovna zadaća društva je da podupire sve sramežljive uboge uopće, a napose ovdje zavičajne bijedne izraelitske udove i siročad«.

U izvještaju o radu *Društva* 1926. godine kaže se da je zadatak *Društva* bio i jest onaj što ga imadu svuda u svijetu gospojinska društva: ublažiti bijedu i nevolju ljudsku, a naročito bijedu i nevolju žena.

Društvo je podupiralo i izraelitsku omladinu da se posveti obrtu, osiguravalo miraz za uboge zaručnice, te utemeljivalo i uzdržavalo humanitarne zavode, bolnice i nemoćnice.

Osnovne su djelatnosti *Društva* prema izvještaju iz 1926. godine bile:

- stalna mjesečna potpora obiteljima (60-70 obitelji)
 - primjerena potpora siromašnim nevjestama za udaju i opremu
 - novčana pomoć i oprema roditeljima
 - izdašna pomoć za liječenje bolesnim staricama
 - prinos za polazak u ljekovita kupališta »kako bi svoje zdravlje sačuvali i još za rad sposobni bili«
 - stipendije vrijednim i marljivim studenticama dok završe svoje nauke
 - stipendije djevojkama koje polaze stručnu školu da izuče šivanje ili kitničarstvo
 - društvo je pridonosilo troškovima prehrane male djece u menzi
 - proputujući ubogari su dobivali potporu
 - na početku svake zime opremilo se siromašnu djecu (1926. godine 150 djece) i starce (1926. godine 40) nužnom odjećom, obućom i rubljem
- siromašnim porodicama, naročito onima sa sitnom djecom, svake zime (dva puta) davala su se drva i ugljen.

Članom *Društva* mogao je postati svatko tko se obvezao da će u roku od 6 godina plaćati doprinos od 12 do 24 krune. Broj članica je stalno rastao, od 87 koliko ih je bilo 1887. godine do 352 1909., te 830 članica 1926. godine.

Prihod društva se sastojao od redovne članarine, darova, prigodnih darova, upisa u *Zlatnu knjigu*, redovitog sabiranja zimi, subvencija od Bogoštovne općine, te od kamata na glavnici i konačno zaklada. No poslije Prvoga svjetskog rata zaklade su skoro posve devalvirale, a nisu osnivane nove.

Ipak se rad proširio, a izdaci svake godine rasli. Tako se u izvještaju za 1926. godinu navodi da je potrošeno: na redovne mjesečne

potpore 45.645 din, za udaju 4 djevojke 7.000, prinose roditeljama 4.000, zajmove za potpomaganje egzistencije 10.000, pripomoći za dužnu stanarinu 2.000, stipendije studenticama 5.000, stipendije učenicama trgovačkog tečaja 4.000, stipendije učenicama stručnih tečajeva 4.000, kupovinu 3 šivaća stroja 5.200, prehranu u dječjoj menzi 6.000, pripomoć za liječenje 4.500, pripomoć za polazak u lječilišta 4.500, potpore prolaznim siromasima 5.500, prigodne potpore 30.000 i za ogrjev za zimu 14.200 dinara. Svake godine za Hanuku djeca (i starci) su dobili darove. Tako je 1926. godine opremljeno odjećom, obućom i rubljem 150 djece, 40 starica i 5 staraca u ukupnoj vrijednosti od 150.000 dinara. Za Hanuku 1939. godine darove je primilo 300 djece.

Gospojinska društva organizirala su priredbe i razne akcije kao, primjerice, sakupljanje odjeće, obuće i rublja, tako da je stvoreno i sabiralište (depo) iz kojega su se po potrebi pomagali siromasi.

U ratnim godinama *Gospojinsko društvo Jelena Prister* sudjelovalo je u dobrotvornim akcijama grada Zagreba. Mnoge su članice dobrovoljno radile u bolnicama, pa tako i predsjednica Elza Stern je u pomanjkanju bolničarki njegovala ranjenike s fronta.

Kako se može vidjeti iz ovog kratkog prikaza, židovske su žene bile dobro organizirane u gospojinskim društvima i davale značajnu podršku i pomoć Općini u njejoj socijalnoj ulozi. Iz izvještaja njihova rada može se, međutim, i razabrati kako su velike potrebe bile za pomoći, kako je zapravo došlo do raslojavanja među Židovima tako da je sve veći broj siromašnih i potrebnih. Rad žena je bio katalizator koji je u općinama pomogao u premošćivanju razlika među članovima različitog imovinskog stanja.

Izraelska ferijalna kolonija

Društvo *Izraelska ferijalna kolonija* osnovano je 17. prosinca 1912. godine kao posebna organizacija izrasla iz potreba i nastojanja *Gospojinskog društva* u Zagrebu da se stalno i organizirano omogući ljetovanje i oporavak djece. Već su i prije osnivanja društva sakupljana sredstva za slanje djece, na primjer, nastojanjem

predsjednice Hermine Weiss (Suzane Steiner i Eme Segen) 1903. godine za desetoro djece, a do 1913. to je omogućeno za oko 300 djece.

U Pravilima društva prihvaćenim 30. lipnja 1913., i promijenjenim 17. svibnja 1923. godine piše: »Svrha je društva da siromašnoj, slabašnoj izraelskoj djeci pruži za vrijeme školskih ferija, a kod rekoalescenata za vrijeme oporavka, boravak na ladanju, na moru, u gorskom kraju ili u kupalištima. Za toga boravka imade se osobita pažnja posvetiti zdravlju djece, zato je isključena svaka obuka za to vrijeme. Imade se pako nastojati, da se djeci usadi smisao za točnost, red i zapt, za čovječnost, snošljivost i poštivanje istine te svega dobroga i lijepoga. Djeca ispod sedam godina mogu se pripustiti samo iznimke.«

Sredstva je društvo osiguravalo prinosima članova, dobrovoljnim prinosima, darovima, zapisima itd. te priredbama, za koje se prema potrebi ishodila prethodna oblasna dozvola.

Članovi društva su mogli biti zakladni, tj. oni koji društvu pridonose jedan put za uvijek i redoviti koji plaćaju u ime godišnje članarine iznose, što ih odredi društveni Upravni odbor.

Društvom su upravljali Glavna skupština i Upravni odbor. Skupština se održavala svake druge godine i birala Upravni odbor, Revizionalni odbor (od tri lica između muških članova društva), počasne članove, a raspravljala je o izvještaju Upravnog odbora, stanju blagajne, rukovođenju društvenim imetkom itd. U nadležnosti skupštine bila je promjena pravila kao i zaključak o razlazu društva.

Za vođenje društvenih poslova Glavna skupština je izabrala Upravni odbor od najmanje 12 a najviše 40 lica (svake druge godine istupa grupa od polovice odbornica).

Za širenje društvenih interesa, za provođanje njegovih svrha, za sakupljanje članova i za ubiranje prinosa Odbor bira između ženskih članova društvene povjerenice. U mjestima gdje postoje podružnice, vršit će ove povjereničku zadaću. Donesene su i druge nužne odluke.

U vrijeme kad su donesena ova (izmijenjena) pravila na skupštini 17. svibnja 1923. godine predsjednica je bila Tilda Deutsch-Maceljski, potpredsjednica Etelka Lakenbacher i Pavica Liebermann. Tajnice su bile Ella Plachte i Ella Sik, blagajnica Jelka Marić. Upraviteljica zaklade bila je Frida Schwarz, a upraviteljica inventara Regina Kandt.

Zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova
Društveni odbor *Izraelske ferijalne kolonije* u Zagrebu je na svojoj sjednici održanoj 23. veljače 1922. godine odlučio osnovati Zakladu koja će nositi ime *Zaklada Tilde Deutsch Maceljski za osnutak ferijalnih domova*.

U obrazloženju odluke navodi se sljedeće:

»Odkako je društvo *Izraelska ferijalna kolonija* (IFK) proradilo 30. lipnja 1913. posvetila je društvena predsjednica gdja Tilda Deutsch Maceljska osobitu pažnju pitanju vlastitih ferijalnih domova za društvene štíćenike... 23. travnja 1919. osnovan je *Fond za osnutak ferijalnih domova*. Fondu je namijenila predsjednica prihod nekih zabava što ih je ona priredila o svome trošku. Nadalje su se prikupljali darovi i prinosi naročito takvi pod nazivom *Temeljnog kamena* po K 5.000, te *Građevnog kamena* po K 3.000. Fond je koncem 1920. dosegao stanje od K 308.098,71.

Osnovan je posebni Kuratorij od liječničkih, graditeljskih, pravničkih, financijskih i drugih stručnjaka.

Radi uspješnijeg provođenja ove akcije, radi daljnjeg upravljanja sabranog Fonda, odnosno radi njegove svrsishodne upotrebe osnovana je Zaklada. Imovina Zaklade na dan 23. veljače 1922. iznosila je SHS kruna 914.118,91 UG 114.344,34 i Austr. kruna 5.000.

Svrha je Zaklade da njome sagradi ili nabavi, te uredi ferijalne domove za štíćenike društva *Izraelska kolonija*. Zakladom je

upravljao Upravni odbor, Revizijonalni odbor, i Kuratorij za ferijalne domove.

Svake godine se odlučivao i, prema raspoloživosti, stanoviti broj mjesta za činovničku djecu izraelitske vjeroispovijesti. U vanferijalno vrijeme pridržano je pravo da se ferijalne domove upotrijebi za smještaj i odraslih osoba, uz eventualnu naplatu pristojbi. Ne mogu se smještavati bolesnici ili rekovalescenti koji su bolovali od priljepčive bolesti, napose tuberkuloze.«

Ferijalni dom u Crikvenici

Iz sredstava Zaklade 1922. godine nabavljena je u Crikvenici *Villa Antonija* koja je 1923. godine svečano otvorena.

U ferijalni dom u Crikvenici primana su za vrijeme velikih praznika isključivo školska djeca koja boluju od malokrvnosti, opće slabosti, od slabosti iza koje preboljele bolesti, od nespecifičnog katara plućnih vršaka.

Roditelji moraju molbi priložiti liječničku svjedodžbu. Svako dijete koje je primljeno mora sa sobom ponijeti rublje za 4 nedjelje, dobre cipele, češalj i četkicu za zube (i popis tih stvari).

Do kraja 1939. godine kroz dom je prošlo 2.300 djece. Broj članica društva se stalno povećavao tako da ih je 1939. godine bilo 230.

Veliki dobrotvori, supruzi Albert i Tilda Deutch Maceljski izgradili su o vlastitom trošku i dječji dom u Ravnoj Gori u Gorskom kotaru, koji je završen tek pred okupaciju zemlje i nije nikada primio svoje štićenike.

Iz izvještaja za 1926. godinu vidljivo je da je *Izraelska ferijalna kolonija* proširila svoje djelatnosti i svoje štićenike u kolonijama opskrbljivala potrebnom odjećom i obućom. Siromašnoj djeci u izraelskoj školi se dnevno davala izdašna užina od mlijeka i kruha. Porodicama s malom djecom se dnevno davalo mlijeko ili novčana potpora u svrhu poboljšanja ishrane. Društvo je imalo filijale u Koprivnici (pročelnica Filipina Pollak) i Bjelovaru (pročelnica Helena Berkeš), a u Osijeku i Beogradu su također osnovane ferijalne kolonije.

Djevojačka cionistička društva

Nakon Prvoga svjetskog rata naglo se razvija društvena aktivnost u židovskim zajednicama, a osobito se povećala aktivnost cionističkog pokreta. Za vrijeme rata djevojke su se uključile u mnoge aktivnosti: u akademskim društvima, *Makabiju*, omladinskim udruženjima, *Narodnom fondu* i drugim oblicima tadašnjeg rada. Tako su one preuzele inicijativu u vrijeme dok je muška omladina bila na frontu i pokazale svoju predanost cionističkoj ideji. Osim sudjelovanja u svim drugim aktivnostima, stvorile su i svoje posebne organizacije - djevojačka cionistička društva.

O djevojačkim cionističkim društvima najbolje će nam kazati komentar iz lista *Židov*:

»Židovski društveni život razvio se dosta lijepo, koliko je bilo moguće kraj zabrane svakog skupštinskog i drugog rada u nas od početka rata. Sada se počinje razvijati omladinski i športaški pokret. Židovska djevojačka udruženja su preuzela u odsuću naših drugova - vojnika vodstvo organizacionih posala, naročito oko *Židovskog narodnog fonda*«.

U *Židovu* (br. 18) Mirjam Weiller piše: »lako nema naše braće, mi smo zvane da sada ili nikada pokažemo kako Židovke ne samo znadu čutiti za svoj narod, nego kako znadu i za nj i raditi. Zagreb se probudio prvi, a s njim u kolo uhvatilo se Sarajevo, Banja Luka, Bijeljina, Bihać, Vinkovci i druga mjesta.«

Nekoliko primjera iz rada djevojačkih društava najbolje će nam pokazati njihove aktivnosti:

U Bjelovaru je djevojačko društvo *Mirjam* u veljači 1919. godine organiziralo glazbenu priredbu. Časopis *Židov* tim povodom izvještava da »nije skoro nitko od bjelovarskih Židova izostao«. Večer je otvorila predsjednica Greta Hirsch. U programu su sudjelovale Anka Fiirst (glasovir), Ruža Lausch i Julčika Hirsch su pjevale uz klavirsku pratnju Vere Fischer i Grete Hirsch, recitirala je

Giza Pollak. Bilo je i dueta i pjesama (Kasti, Goldmann, Spiller). Kantor Fingerhut je uvježbao zbor, a poslije je bio ples koji je potrajao do zore. Održan je govor u kojem je Slavko Fürst pozvao prisutne da daju priloge za *Narodni fond* te je skupljena lijepa svota.

U Vinkovcima je postojalo djevojačko društvo *Moria*, koje je organiziralo 1919. godine spomendan Členovu (cionističkom vođi umrlom 1918. godine). Večer su organizirale Vilma Gross, Frida Pollak i Mila Krakauer.

Zagrebačko djevojačko društvo *B'not Cijon* priredilo je Hanuka proslavu u dvoranama hrvatskog konzervatorija. Priredbu je otvorila Mirjam Weiller. Bio je zanimljiv program: prikazana je prigodna aktovka *A.B.C.* koju je uvježbala članica hrvatskog kazališta gospođica Haimann. Alma Hirschl je izvela solo ples *Kraljica od Sabe*, Frieda Hahn je pjevala, gospodin Wegner je deklamirao, a na kraju je prikazana Hanuka epizoda *Tri želje*.

U Osijeku u korist *Narodnog fonda* organiziran je koncert u Hrvatskom kazalištu.

U predvečerje *Dana pomirbe* priredio je Odbor židovskih djevojaka, pod vodstvom Johane Braun, u Zagrebu, večeru za židovske vojnike i ruske zarobljenike (oko dvije stotine).

U Vukovaru je 12. siječnja 1919. godine osnovano židovsko djevojačko društvo *Morija*. Sudjelovalo je oko 50 židovskih djevojaka, a skupštinu je otvorila Mira Muller, koja je izabrana za predsjednicu (potpredsjednica Hella Bresslauer, tajnica Hedwiga Bader, blagajnica Marija Spitzer, knjižničarke Risa Weiner i Olga Steiner, cenzorice Saida Wellsch i Ada Klein, revizorica Hermina Winter). Pjevanjem *Hatikve* završena je ova lijepa skupština. Djevojačka društva se organiziraju u vrijeme snažno razvijenog cionističkog omladinskog pokreta u Hrvatskoj, a osnivaju se i u drugim židovskim zajednicama, pa tako nalazimo i podatke o osnivanju djevojačkog cionističkog društva *Karmel* u Beogradu čija je predsjednica Laura

Albala. U Banjoj Luci je osnovano djevojačko društvo *Dekora* (predsjednica Palombina Poljokan).

Udruženje cionističkih žena WIZO

WIZO je u Zagrebu osnovan, prema izvještaju iz 1927. godine, »u oktobru prošle godine« što znači tek 1926. ili 1927. godine. U tom se izvještaju nadalje kaže: »I mlada organizacija u Zagrebu započela je lijepim radom. Njezin je cilj, koliko namaknuće sredstava za Palestinu, toliko kulturno-odgojni rad među ženama i djevojkama ovdje. Ona je svoje djelovanje započela uspelim čajankama u stanovima članica, nadasve lijepom dječjom Hanuka-priredbom u dvorani Z. S. kluba *Makabi*. U proljeće dala se na organizaciju grupa u provinciji, te joj je uspelo da organizuje žene u Beogradu, Brodu, Požegi, Križevcima, Bjelovaru, Prijedoru, Sanskom Mostu i Banja Luci.

Nedavno je izašla brošura *Dic Chaluzah* Nadje Stein u izdanju VVIZO. Zagrebačka grupa izradila je hrvatski prevod te brošure, koja je ovih dana izašla iz štampe.«

Prema navodima Vere Dojč (*u 100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu*), na osnivačkoj konferenciji WIZA je Julia Weiner, zagrebačka delegatkinja, rekla: »Žalosno je stanje u kome se nalazi siromašna židovska žena u nekim našim mjestima. Prilaziti tim ženama jednom ili dvaput godišnje u toku filantropskih kampanja beskorisno je. WIZO se mora pobrinuti za poboljšanje društvenog i ekonomskog položaja tih žena.«

WIZO se vrlo brzo razvijao, nicali su nove organizacije gotovo pri svakoj općini; 1940. godine bilo je u Kraljevini Jugoslaviji 67 grupa sa 5.000 članica. Za razliku od drugih ženskih organizacija koje se razvijaju zasebno u aškenaškim i zasebno u sefardskim židovskim zajednicama, u VVIZU sve židovske žene rade zajedno.

Najistaknutije članice su bile Julija Konig, Rosa Hacker, dr. Lizzy Junker Rosenberg, Mirjam Weiller, Jula Weiner, Diana Romano, Milka Fischer, Ela Schik i druge. Neka od tih imena susretali smo kao aktivistkinje djevojačkih društava, druge nalazimo kako do zadnjega dana, u okviru Ženske socijalne sekcije ratne Židovske općine, rade na spašavanju i pomoći članovima zajednice.

WIZO pomaže u poboljšanju položaja žena i djece u Palestini, u stjecanju znanja, opremanjima za aliju, organiziranja hašhara, poznavanju židovske kulture, jezika i informacija o budućoj židovskoj državi Palestini.

Članice VVIZA, zajedno sa drugim ženskim organizacijama, neumorne su i u radu na poboljšanju položaja žena, osobito djevojaka u vlastitim organizacijama. Kad je osnovana *Središnja židovska zajednica za produktivnu pomoć* (1933.), brojni omladinci i omladinke dobivaju stipendije u školama i zanatima, a osnovani su ženski i muški internati.

Bila je velika akcija za pomoć židovskoj djeci iz Bitolja.

Uz druga židovska ženska društva i WIZO brine o brojnim izbjeglicama iz drugih europskih zemalja koji prolaze ili se duže zadržavaju u Zagrebu i Hrvatskoj.

Židovske ženske organizacije i aktivistkinje 1929./30. Jewish women organizations and activists 1929-1930					
Židovska općina <i>Jewish community</i>	Organizacija/Društvo <i>Society</i>	Predsjednica <i>President</i>	Potpredsjednica <i>Vice-president</i>	Tajnica <i>Secretary</i>	Blagajnica <i>Cashier</i>
Bjelovar	gospojinsko	S. Ebspangner			
	ferijalna kolonija	Helena Berkeš			
Brod na Savi	gospojinsko	Lina Jelinek			
	omladinsko M. Nordau	Slavko Weisz Nelly Kohn			
Čakovec	gospojinsko	Viola Selin	R. Grünwald	I. Schwarz	L. Benedikt

	djevojačko	J. Hoffman			
	omladinsko	Ana Katz		K. Hidvegi	
Daruvar	gospojinsko	Justina Weiss	F. Epstein	Š. Kohn	J. Pfeiffer
Đakovo	gospojinsko	P. Spitzer			F. Bruck
	omladinsko	A. Fuchs			
Karlovac	gospojinsko				D. Weiss
Koprivnica	gospojinsko			A. Scheyer	
	omladinsko Cherut				I. Singer
Križevci	gospojinsko		D. Hirschl	Goldschmidt	
	omladinsko Bne Jisroel	Weinberger			
Sremska Mitrovica	odbor za šumu			Tinka Baum	
Osijek	gospojinsko	Josefna Kolar	F. Ungar, L. Kolar	N. Schwarz	P. Papai
	žensko opskrbilište	J. Kollar			
	ferijalna kolonija	F. Herzer	Mary Horn	P. Schein	
	WIZO	M. Spingarn			
Osijek, Donji grad	Gospojinsko		C. Kolbach	E. Hirschfeld	
Pakrac	gospojinsko		F. Mautn	A. Drucker	
Požega	omladinsko Hagibor			Slava Stark	
Varaždin	gospojinsko	Zora Blau	T. Schlenger	P, Pollak	F. Brosch
	dobrotvorno		S. Berger		
Vinkovci	gospojinsko		Tera Lang	Fina Preiss	E. Schön
Virovitica	gospojinsko Mirjam	Jelisava Roter (Babela)	Rosa Löwy	Weinberger	J. Strassberger
	omladinsko Bar Kohba	Selina Bing			
Vukovar	gospojinsko	Rosa Oberson	M Schvvarz		
Zagreb	gospojinsko	Rosa Deutsch	F. Hertmann Helena Lederer	Flora Rottman	P. Hirschler
	ferijalna kolonija	Tilda pl. Deutsch	Pavica Liebermann Frida Schvvarz	Leona Marić Ella Plachte	Ela Šik

Napomena: U ovom popisu su navedene židovske ženske organizacije i aktivistkinje u drugim organizacijama koje su date u *Jevrejskom almanahu* za 1929/30. godinu. Vjerojatno su postojale još i neke druge organizacije (npr., WIZO u Zagrebu) koje nisu bile navedene.

Ženski socijalni odsjek pri Židovskoj općini u Drugome svjetskom ratu

Na drugoj sjednici Vijeća Židovske bogoštovne općine u Zagrebu (ratne), održane u srijedu 4. lipnja 1941. godine, pod točkom 3 je kazano:

»Kako je nadležna vlast odobrila osnivanje ženskog socijalnog odsjeka, to se za članove toga odsjeka imenuju: Konig Julija, Neumann Marija, Klein Hilda, Frank Stanka, Stein Dora, Kabiljo Helena, Schlesinger Margita, Schulz Marta, Njemirovski Terka, Gevvorb Slavica i Stern Bronia.«

Taj je socijalni odsjek, čiji su članovi kasnije većinom odvedeni i ubijeni, dok je god bilo moguće, pomagao izbjeglice, slao pakete u logore, opskrbljivao starce u *Domu nemoćnika* u Stenjevcu, organizirao kućnu apoteku, Ambulatorij za nemoćne Židove i Židovski dječji dispanzer. Organizirao je Židovsku pučku kuhinju u prostorijama Židovske akademske menze (Preradovićeva 29) i brinuo o djeci koja su ostala bez roditelja. Rad ovih hrabrih članica i članova Židovske općine nikada se ne smije zaboraviti.

I pri drugim židovskim općinama, npr., u Osijeku organizirala se pomoć. Postojala je *Skrb za logore*, organizirana je ishrana u menzi (pod vodstvom Mice Atijas), a omladinci su osnovali *Leteću ekipu* koja je pomagala logor u Đakovu. Uz omladince su u ekipi sudjelovale i djevojke (Nada Rahel Grünwald), a pomagale su Ljerka Adler, Mina Fischer, Melanka Inselt i Lola Atijas (iz logora Đakovo). Juliška Kraus je uspjela jedan dio djece izbaviti iz logora i smjestiti u obitelji u okolici Osijeka, a pomagala je i izbjeglicama iz Austrije koji su bili smješteni u Bosanskom Samcu.

Ženska sekcija

Nakon Drugoga svjetskog rata, kad se u Zagreb vraćaju preostali preživjeli Židovi, Općina je opet mjesto prihvata, brige, smještaja i ishrane. Tu su kao i uvijek aktivne žene, koje se brinu o bolesnicima, starcima, djeci. Prema pisanju Vere Dojč najviše su se istakle Blanka Donner, Elza Volner, Magda Kon, Elza Rosner, Elza Grin i druge. I prilikom velike alije u Izrael od 1948. do 1952. godine žene pomažu brojnim polaznicima i prolaznicima na putu u Izrael.

Pretpostavlja se da se od oko 35.000 židovskih žena, koliko ih je bilo u Jugoslaviji pred Drugi svjetski rat, vratilo svega oko 7500. Nakon masovnog odlaska u Izrael, ostalo ih je tek 2500.

Kad je 1958. godine osnovan *Koordinacioni odbor ženskih sekcija*, one su imale svega 484 članice, što je predstavljalo 20 posto ukupnog broja odraslih židovskih žena.

U Zagrebu je već 1951. godine osnovana *Ženska sekcija*, koja djeluje do danas, a predsjednice su bile: Elza Volner, Stefa Svare, Ruža Gosti, Vjera Svare, Vera Dojč i druge.

Godine 1958. osnovan je pri Izvršnom odboru *Saveza jevrejskih opština Jugoslavije* Koordinacioni odbor ženskih sekcija. U odbor su ušle predstavnice postojećih ženskih sekcija i predstavnik Kulturne komisije Izvršnog odbora *Saveza*. Prema izvještaju s te sjednice, tada su bile prisutne predstavnice iz samo sedam židovskih općina: Beograda (Regina Flajšer, Edita Vajs, Sultana Mevorah), Zagreba (Blanka Donner), Sarajeva (Regina Stern), Subotice (Olga Asodi i Klara First kao promatrač), Osijeka (Eta Ebenspanger), Skoplja (Tirca Ginsberger) i Novog Sada (Anica Kabiljo). Predstavnica Kulturne komisije bila je Paula Čubrilović.

Prihvaćen je Pravilnik i Program rada, te suradnja sa drugim židovskim ženskim organizacijama (ICJW).

U osvrtu dr. Alberta Vajsa (Beograd) na period od VII. zemaljske konferencije jevrejskih opština u oktobru 1956. do kraja 1958. godine (*Jevrejski almanah* 1957.-58.) kaže se: »Na svojim čajankama i drugim sastancima, ženske sekcije takođe razvijaju lepu kulturnu aktivnost kroz predavanja, čitanje književnih radova i raspravljanje o pitanjima od posebnog interesa za žene.«

Iz analize starih izvještaja, zapisnika, članaka u raznim glasilima Općina i *Saveza*, vidi se da je postojao bogat i raznovrstan rad i aktivnost ženskih organizacija okrenutih prvenstveno humanitarnom radu, proslavi židovskih praznika i održavanju tradicije što je bilo veoma značajno u ono vrijeme. Mogli bismo kazati da su upravo svojom aktivnošću židovske žene uspjele održati tradiciju i etičke zasade judaizma o solidarnosti i dobročinstvu. Nakon raspada *Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije* prestao je i rad Koordinacionog odbora ženskih sekcija. U Hrvatskoj je organizirana Unija židovskih žena Hrvatske (Ženske sekcije židovskih općina u Zagrebu, Splitu, Osijeku i Rijeci) sa sjedištem u Zagrebu. Unija je član *International Council of Jewish Women* (ICJW).

Literatura

1. Benyovsky, Lucija, »Društvo Hrvatska žena u Karlovcu 1921-1945, 1991-1996«. *Društvo Hrvatska žena*, Karlovac 1996.
2. Benyovsky, Lucija, »Gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj«, Podlistak u *Večernjem listu*, 1996.
3. Dojč, Vera, »100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu«. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Jevrejska općina Zagreb, 1988., str. 53-61.
4. Gedalja, Naftali-Bata, »Dva cara i jedna kraljica, *Jevrejski Almanah* 1957-58«, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1958., str. 206-215.
5. *Jevrejski Almanah* za 1927-28, 1928-29 i 1929-30 godinu, Savez Rabina SHS, Beograd.
6. *jevrejski Almanah* 1857-58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd.
7. *jevrejski pregled*, Savez Jevrejskih opština, Beograd.
8. Las, Nelly, *Jewish Women in a ehanging World*, Harman Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem.
9. Švob, Melita - Brčić, Carmen-Podgorelec, Šonja, »Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb«, *Migracijske teme* 10, 1, Zagreb 1994., str. 55-85.

10. Švob, Melita, »Židovska tradicija«, *Novi Omanut* 20, (Prilog židovskoj povijesti i kulturi), Zagreb, str. 6-10.

11. Švob, Melita, *Zidovi a Hrvatskoj, Migracije i promjene u židovskoj populaciji*. Židovska općina Zagreb i KD Miroslav Šalom Freiburger, str. 320.

12. *The Status of the Women and Family according to Halakhah*, Committee on Status of Women ICJW Jerusalem 1979.

13. Vajs, Albert, »Osvrt i perspektiva«, *jevrejski Almanah* 1957-58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1958., str. 129-139.

14. Vajs, Hdita, »Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji«. *Jevrejski Almanah* 1957-58, Savez Jevrejskih opština, Beograd 1958., str. 149-156.